

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
ในอำเภอบำเหน็จณรงค์-บ้านฝาง-บ้านฝาง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
(เล่มที่ 1: ภาพรวมโครงการฯ)

โดย รัศมี ชูทรงเดช และคณะ

ตุลาคม 2552

คณะผู้วิจัย

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ในอำเภอบางบาล-บางมด-บางนา จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ผู้วิจัย

สังกัด

1. รองศาสตราจารย์ ดร. รัศมี ชูทรงเดช	ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร
2. อาจารย์นุชนางค์ ชุมดี	หมวดวิชาประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร
3. นางสาวศิริลักษณ์ กันตศรี	นักวิจัยอิสระ
4. นายเชิดศักดิ์ ตรียาภิวัฒน์	นักวิจัยอิสระ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

สำหรับผู้บริหาร

รหัสโครงการ: RDG50O0006

ชื่อโครงการ: การสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

Exploration and Sustainable Heritage Management in Pai-Pang Mapha- Khun Yuam Districts, Mae Hong Son Province

หัวหน้าโครงการ: รองศาสตราจารย์ ดร. รัศมี ชูทรงเดช

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

อีเมล: rasmi@su.ac.th , rasmi13@hotmail.com

ระยะเวลาโครงการ: 1 สิงหาคม 2550 – 31 กรกฎาคม 2552 (รวมระยะเวลา 2 ปี)

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน เป็นงานวิจัยเชิงพื้นที่และเป็นโครงการบูรณาการประกอบด้วยโบราณคดี ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์ของโครงการคือ 1) เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังของคน สังคม และวัฒนธรรมที่อาศัยอยู่ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม 2) เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมทั้งในอดีตและปัจจุบัน 3) เพื่อประมวลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากประวัติศาสตร์บอกเล่าของคนที่อาศัยอยู่ในอำเภอปาย ปางมะผ้า และขุนยวม 4) เพื่อบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์และชุมชนท้องถิ่น และประวัติของพื้นที่ในอำเภอปาย-ปางมะผ้าและขุนยวมจากอดีตถึงปัจจุบัน 5) เพื่อพัฒนาฐานข้อมูลเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมสำหรับการจัดการความรู้และการท่องเที่ยว และ 6) เพื่อพัฒนาหลักสูตร แหล่งเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยว และเชื่อมโยงเส้นทางของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม

ผลการวิจัย คือ 1) สร้างองค์ความรู้ใหม่ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา และจัดลำดับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมใหม่ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม 2) ได้สร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อมในเรื่องของภูมิทัศน์ทางโบราณคดี 3) บูรณาการองค์ความรู้จากงานวิจัยและสืบสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากข้อมูลขุดพบและหลักฐานทางโบราณคดี 4) ทำให้ทราบว่าคนโบราณมีการเคลื่อนย้ายไปมาในพื้นที่วิจัยหลายระลอกตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน ความหลากหลายทางวัฒนธรรมเริ่มปรากฏในสมัยวัฒนธรรมโลหะ เป็นต้นมา และมีการอพยพเข้ามาในพื้นที่มากขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม ซึ่งทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์เกิดขึ้นในปัจจุบัน 5) พัฒนาฐานข้อมูลการวิจัยด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญสำหรับการจัดการมรดกวัฒนธรรมภายในท้องถิ่น และ 6) ผลของงานวิจัยได้นำไปเผยแพร่และใช้ประโยชน์ในแง่การพัฒนาหลักสูตร สร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พัฒนาแหล่งโบราณคดีและพื้นที่ทางประวัติศาสตร์เพื่อการเรียนรู้และท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะในอำเภอปางมะผ้า ซึ่งการจัดการมรดกวัฒนธรรมได้ดำเนินการร่วมกับท้องถิ่นตามความต้องการของแต่ละชุมชน และสามารถนำไปเป็นแม่แบบสำหรับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของพื้นที่ซึ่งมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม

ABSTRACT

The Exploration and Sustainable Heritage Management in Pai-Pang Mapha- Khun Yuam Districts, Mae Hong Son Province is an area-based and multidisciplinary research involving archaeology, history, anthropology, and heritage management. Research goals include: 1) to generate a new body of knowledge concerning people, socio-cultural development in research area; 2) to generate a knowledge on an interaction between human and environment; 3) to synthesis and reconstruct a local history based on an oral history; 4) to integrate and synthesis information from analyses in order to reconstruct the cultural histories; 5) to establish a data base for the local cultural heritages; and 6) to apply the research knowledge for the development and strengthen the local communities through cultural heritage.

The results of research include 1) generated a new body of knowledge concerning cultural history of Pai-Pang Mapha-Khun Yuam; 2) generated the knowledge on the interaction between human and environments through a concept of landscape archaeology; 3) integrated results of analyses and reconstructed the local histories based upon oral histories and archaeological record; 4) Cultural diversity emerged in the late prehistory since the log coffin culture (2,500 years ago). People continuously migrated to research area since prehistory to the present. However, the historical period, in particular, in Rattanakosin period during Lanna was under Siam since King Rama V, there was a big wave of migration for logging companies which might possibly cause social and culture changes in different periods. Consequently, this causes the cultural diversity in the research area; 5) developed database for cultural heritage management in research area; and 6) results of research have been widely distributed to the local communities and general publics as the information helps to fulfill the Mae Hong Son history. Through the archaeological heritage management and public education programs, we helped to support community development and foster sustainable tourism in the research area in particular, Pang Mapha district which incorporated the desires and interests of the local communities. This can be serves as a role model for archaeological heritage management in other areas with great ethnic and cultural diversities.

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
ในอำเภอป่าสัก-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน
(เล่มที่ 1: ภาพรวมโครงการฯ)

โดย

ผู้วิจัย:

รองศาสตราจารย์ ดร. รัศมี ชูทรงเดช

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

เสนอต่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฝ่ายสำนักงาน : งานวิจัยเพื่อพัฒนาทั้งพื้นที่ภาคเหนือตอนบน (ABC-UN)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (พ.ศ. 2550-2552) ประวัติความเป็นมาของโครงการ มีที่มาที่ไปที่โยงใยกับหลายโครงการกว่าที่จะพัฒนามาเป็นการทำงานในลักษณะนี้ แรกเริ่มนั้นเป็นโครงการที่พัฒนามาจากโครงการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ และเพิงผาลำดอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (พ.ศ. 2549-2551) ซึ่งเน้นการอนุรักษ์และจัดการแหล่งโบราณคดีอย่างยั่งยืนสำหรับชุมชนท้องถิ่น โครงการจัดการฯ นี้ก็ไม่ได้เกิดขึ้นมาได้โดยลำพัง หากแต่มีรากฐานของความรู้ที่พัฒนามาจาก โครงการ โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 1-2 (พ.ศ. 2544-2549) ซึ่งเป็นโครงการวิจัยพื้นฐานเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ทางวิชาการ ซึ่งโครงการโบราณคดีฯ เองก็พัฒนาต่อมาจากโครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำในจังหวัดแม่ฮ่องสอน (พ.ศ. 2541-2542) ที่เป็นโครงการวิจัยพื้นฐานเช่นกันซึ่งเน้นสำรวจและรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับถ้ำเพื่อการจัดการอนุรักษ์

คำถามทั่วไปที่มักจะถูกถามระหว่างการทำงาน คือ “งานที่อยู่บนหิ้งจะถูกนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไร?” ซึ่งเป็นคำถามที่จี้ใจนักวิชาการทุกคน ผู้วิจัยยอมรับว่าใช้เวลาหลายปีมากกว่าจะหาคำตอบได้จากการลงมือปฏิบัติการในสาขาวิชาชีพของตัวเอง คือ โบราณคดี และจากการทำงานร่วมกับกัลยาณมิตรต่างสาขาทั้งวิทยาศาสตร์และศิลปะ พร้อมกับกระบวนการเป็น “นักเรียนใหม่” จากการเรียนรู้ข้ามสาขา หัวใจสำคัญในการทำงานของผู้เขียน คือสำนึกส่วนตัวในฐานะที่เป็นครูบาอาจารย์ หากเราไม่เป็นผู้ปฏิบัติจริง เราจะสอนลูกศิษย์เราได้อย่างไร ว่าวิชาการโบราณคดีเป็นสาขาที่มีประโยชน์ต่อสังคมและมนุษยชาติโดยรวม กัลยาณมิตรต่างสาขาที่ร่วมทำงานก็มีความคิดแบบเดียวกัน หากเราอยากสร้างมาตรฐานในการทำงานที่สร้างคุณประโยชน์ทางปัญญาให้กับเพื่อนมนุษย์ได้ จำเป็นต้องทำงานในลักษณะที่เกื้อกูลพื้นที่ระยะยาว สืบค้นหาแสวงหาความจริง- สร้างคนรุ่นใหม่

การทำงานวิจัยท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่โหมกระหน่ำประเทศไทยในปัจจุบัน ที่แม้กระทั่งระบบการวิจัยก็ต้องมีการจัดหมวดหมู่และผลงานวิจัยถูกจัดจำแนกเพื่อประเมินคุณค่าว่ามีมาตรฐานที่แข่งขันในระดับโลกได้หรือไม่โดยสำนักคณะกรรมการอุดมศึกษา ดังนั้นจึงเห็นได้ว่างานวิจัยทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มักถูกจัดอันดับความสำคัญแทบจะเกือบสุดท้ายของประเทศในทุกรัฐบาล เพราะไม่สามารถนำเม็ดเงินและแข่งขันกับ “ตลาดวิชาการ” ของโลกได้ แต่คุณูปการของสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์กลับกลายเป็นอาวุธที่ทรงพลังในการแก้ไขปัญหาสังคมและประเทศชาติ หรือแม้กระทั่งระดับโลก เพราะหากเราขาดความเป็นมนุษย์ที่มีภูมิหลังมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ก็ไม่สามารถจะยืนบนเวทีโลกได้อย่างมีศักดิ์ศรี

งานวิจัยเชิงพื้นที่ หรืองานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นเป็นทิศทางใหม่ของ สกว. ซึ่งจะเป็นอะไรที่ไม่ใครจะมีใคร “รักและสมัครเล่น” (สำนวนของศาสตราจารย์ ดร. เจตนา นาควัชระ) เพราะเมื่อเทียบกับการทำงานวิชาการอื่นๆ ในสาขาเฉพาะทาง โอกาสก้าวหน้าทางวิชาการนั้นเรียกว่าลดยิบเดียว ดังนั้นจึงเห็นได้ว่ามีนักวิชาการไม่มากนักที่สนใจสมัครมาทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ เพราะต้องทำงานหลายด้านพร้อมๆ กัน ทั้งด้านวิชาการ ด้านท้องถิ่น และสาธารณะ หรือการทำงานแบบสหวิทยาการที่รวมหลายศาสตร์เข้าด้วยกัน เพราะลดยิบไม่รู้เรื่องและยากกว่าในการ frame โจทย์วิจัยร่วมกันอย่างเป็นเอกภาพ นอกจากนี้ในการทำงานก็ต้องแบกรับความคาดหวังค่อนข้างสูงจากท้องถิ่นและคนในพื้นที่ ขณะเดียวกันความกดดันในทางด้านวิชาการเฉพาะทางก็สูง

ไม่น้อยไปกว่ากันที่คาดหวังว่านักวิจัยที่เป็นอาจารย์สอนอยู่ในมหาวิทยาลัยจะต้องสร้างผลงานทางวิชาการ และมีคุณภาพสูงเพื่อแข่งขันในระดับโลกได้ การประเมินคุณค่าของงานวิชาการที่เป็นงานวิจัยเชิงประยุกต์ก็ไม่สูงเท่ากับ “วิชาการแท้” ดังนั้นข้อเรียกร้องจากทั้งสองฝ่ายไม่ว่าจะเป็นของสังคมที่ต้องการให้ “งานวิชาการลงจากหิ้ง” หรือแวดวงวิชาการเฉพาะทางที่ต้องการ “วิชาการแท้” สร้างความกดดันให้กับคนที่เลือกทำงานวิจัยแนวนี้แล้วเราควรจะทำอย่างไรให้เกิดความสมดุลที่นักวิชาการเองก็ต้องมีจิตสำนึกในการรับใช้สังคมและประเทศชาติที่ตนเองดำรงอยู่ ไม่เช่นนั้นการทำงานทั้งหมดก็คงไม่มีความหมายอะไร เราจะต้องมาทบทวนกันใหม่ถึงการให้คุณค่ากับงานวิจัยเชิงประยุกต์ที่บูรณาการจากศาสตร์ต่างๆ

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (พ.ศ. 2550-2552) เป็นโครงการที่พยายามจะสร้างสมดุลระหว่างวิชาการกับสังคม โดยเชื่อว่า “ความรู้คืออำนาจ เป็นพลังของชุมชน” ในการต่อกรพื้นที่ทางสังคมของท้องถิ่นในท่ามกลางระบบทุนนิยมเสรีที่พยายามทำให้ “ไทย (ชนบท) เข้มแข็ง” หรือ “เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์” ซึ่งเปรียบเสมือนพายุลูกโถมเข้าพื้นที่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างหนักในขณะนี้ ที่ทำให้ผู้คนให้คุณค่าต่อวัตถุและเงินตรา เกิดกระบวนการการขายชีวิต จิตวิญญาณและสร้างวัฒนธรรมประดิษฐ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มากกว่าการสร้างและดำรงไว้ซึ่งคุณค่าของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนั้น การพัฒนาอย่างยั่งยืนจะเป็นไปได้จริงก็ต่อเมื่อผู้คนมีปัญญาเป็นอาวุธ

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์นี้ เป็นความพยายามรวบรวมองค์ความรู้ที่กระจายในท้องถิ่นของพื้นที่ชายขอบก่อนที่จะสูญหายไปตามกาลเวลา มีจำนวนทั้งหมด 8 เล่ม คือ เล่มที่ 1: ภาพรวมโครงการฯ, เล่มที่ 2: โบราณคดี, เล่มที่ 3: ภาคผนวกด้านโบราณคดี, เล่มที่ 4: ประวัติศาสตร์, เล่มที่ 5: ภาคผนวกด้านประวัติศาสตร์, เล่มที่ 6: มานุษยวิทยา, เล่มที่ 7: ภาคผนวกด้านมานุษยวิทยา และ เล่มที่ 8: การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

รายงานฉบับนี้ เป็นรายงานเล่มที่ 1: ภาพรวมโครงการฯ

การนำเสนอแบ่งออกเป็น 8 บท คือ บทนำ กล่าวถึงความเป็นมาและสรุปผลของโครงการวิจัย บทที่ 1 ความคิดรวบยอด บทที่ 2 สถานภาพขององค์ความรู้ บทที่ 3 ภูมิหลังทางธรรมชาติและวัฒนธรรม บทที่ 4 การดำเนินงานวิจัย บทที่ 5 ข้อค้นพบและผลการวิจัย บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย บทที่ 7 ปัญหาและอุปสรรคที่พบระหว่างการทำงานวิจัย พร้อมทั้งข้อเสนอแนะสำหรับการดำเนินงานต่อไปในอนาคต

คณะวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลงานวิจัยเป็นงานที่มีคุณค่า เป็นประโยชน์และมีคุณภาพการต่อยอดโบราณคดี นักวิชาการ ผู้สนใจทางด้านศิลปวัฒนธรรมและสาธารณชนทั่วไปบ้างไม่มากนัก

รัศมี ชูทรงเดช

หัวหน้าโครงการวิจัย

ฤดูฝน, วังท่าพระ

ตุลาคม 2552

คำขอบคุณ

โครงการวิจัยการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนจะเริ่มค้นไม่ได้เลย หากไม่ได้รับการสนับสนุนจาก ดร. อำนาจ คอวนิช ผู้ที่เห็นความสำคัญของการทำงานในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนและได้ชักชวนให้มาทำงานวิจัยในพื้นที่อำเภอปายและขุนยวม ท่านเป็นส่วนหนึ่งของแรงบันดาลใจในการทำงานนี้

งานวิจัยนี้จะสำเร็จลงมิได้เลย หากไม่ได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากสถาบันและบุคคลมากมาย ดังนี้

ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่สนับสนุนเงินทุนในการทำงานวิจัย ภาควิชาโบราณคดี หมวดวิชาประวัติศาสตร์ และภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรที่อนุญาตให้เวลาขณะผู้วิจัยในการทำงานวิจัยอย่างเต็มที่

นอกเหนือจากสถาบันแล้วมีบุคคลมากมายที่ผู้วิจัยอยากจะขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้

ขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ปิยะวัติ บุญ-หลง อดีตผู้อำนวยการที่กรุณาให้คำแนะนำ ติดตามและสนับสนุนโครงการวิจัยจนกระทั่งเสร็จสิ้นโครงการ

ขอขอบพระคุณ อธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากร คุณภราเดช พัทธมวิเชียร อดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากร รองศาสตราจารย์สุรพล นาถะพินธุ อดีตคณบดีคณะโบราณคดี และรองศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร คณบดีคณะโบราณคดี อ. ดร. ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์ หัวหน้าภาควิชาโบราณคดี ผศ.พจนา ฤทธิรงค์ หัวหน้าหมวดประวัติศาสตร์ ที่สนับสนุนการทำงานวิจัยตลอดระยะเวลา 2 ปี

ขอบพระคุณ ดร. สีสภรณ์ บัวสาย ผู้อำนวยการฝ่าย 4 ที่กรุณาให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในระหว่างการดำเนินงานวิจัยและให้กำลังใจในการทำงานมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ปฐมฤกษ์ เกตุทัต และรองศาสตราจารย์อรรถจักร สัตยานุรักษ์ ที่ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์งานวิจัยเสร็จสิ้นลง

ขอบคุณ คุณสรวดี เน้นหนา ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 8 และ คุณพัชรภรณ์ อุทยาน ที่อำนวยความสะดวกในการทำงานมาโดยตลอด ขอขอบคุณพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัชที่กรุณาแบ่งปันประสบการณ์ ข้อมูล และให้ที่พักพิงในระหว่างการทำงานที่อำเภอขุนยวม ขอขอบคุณวิทยาลัยชุมชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่ร่วมแลกเปลี่ยน แบ่งปันความรู้ทางวิชาการด้วยดีเสมอมา

ขอบคุณชาวบ้านหมู่บ้านบ้านไร่ ถ้ำลอด เมืองแพม บ้านจำโบ้ บ้านบ่อไคร้ และบ้านแม่ละนา ในอำเภอปางมะผ้าที่เป็นให้ความเป็นมิตร และเป็นครูที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งทำให้นักโบราณคดีจะต้องเปลี่ยนโลกทัศน์ในการทำงานวิจัยภาคสนาม ผู้ใหญ่บ้านซัวหี แซ่หันแห่งหมู่บ้านไร่ ลัดดาทองอ่อน จำรูณ วงศ์จันทร์ บ้านแม่ละนา ผู้ช่วยผู้ใหญ่สะอาด เกลือ บ้านน้ำบ่อสะเป่ ผู้ใหญ่เอกชัย ไพรสิทธิฤทธิ์ แห่งบ้านเมืองแพม คุณจอห์น สปีร์และครอบครัว ป้ามาลี เก็ดโลก เจ้าหน้าที่สถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด ศรชัย ไพรเนติธรรม และไพรสน ไพรเนติธรรม แห่งบ้านจำโบ้ ผู้ใหญ่บ้านสมพงษ์ พันธุ์สามหมอก บ้านบ่อไคร้ พ่อครูสมพงษ์ หิริญโกเมนทร์ แห่งคณะเจ้าไต่บ้านแม่ละนา สุทัศน์ หิริญโกเมนทร์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลปางมะผ้า ผู้ใหญ่สุทิพย์ เทพรัตน์ บ้านสบป่อง วลัยรัตน์ ไชยฟู ผู้อำนวยการโรงพยาบาลปางมะผ้า

สำหรับอำเภอปาย ขอกราบขอบพระคุณพระคุณเจ้า ท่านพระครูอนุสารปัญญาคม เจ้าอาวาสวัดแม่มาดใน พระแก้วเจ้าอาวาสวัดเมืองน้อย พระอภิปวงษ์ ฐิตธมฺโม เจ้าอาวาสวัดเมืองแปง ขอบคุณอุ๊ยใบ คำฟู พ่อจันทร์ อินทสาร พ่อใจ อินยา พ่อบัณฑิต แสนคำ พ่อปิ่น ปิ่นแก้ว พ่อดวงดี ใจแปง กำนันปฎิเวช จงหนาน พ่อครูแสน ใจแปง ป้า ดวงจันทร์ อรัญญา ลุงเต็ง พ่อหลวงจิมคำ-แม่หลวงเพ็ญศรี ติโตะ บ้านเมืองน้อย พ่อหลวงเจริญ-แม่หลวงวรรณ ไหมนวน หมออำพัน ปรีชญาวิชัยกุล บ้านแม่ปิง แม่บัวคำ ติโตะ กลุ่มทอผ้าบ้านแม่ปิง อาจารย์ทองอินทร์ แจ่มแจ้ง อาจารย์มังกร ฐิประโชชน์ศิลป์ ขายนามู จะแซ และครอบครัวบ้านป่าขาง กำนันสุขุมภู สุขคำ บ้านเมืองแปง ที่มอบ น้ำใจให้กับทีมวิจัยและให้ความเป็นมิตรให้กับคณะผู้วิจัย

อำเภอขุนยวม ขอขอบพระคุณอุ๊ยอนงค์ (อุ๊ยอุ๊) อุ๊ยจรัส อุ๊ยหม่องจิ่ง หมอฮิ สุขใจ วิชญพันธ์ ผู้ใหญ่อุดม วิชญพันธ์ แห่งบ้านห้วยต้นนุ่น ลุงจ้านงค์ ศิลปะ แม่ครูศรีสะอาด-อาจารย์ธำรงค์ บุญพิทักษ์ ลุงประยูร ภิระ โรงเรียน ขุนยวมวิทยา โรงเรียนพุทธเกษตร ที่มีความกรุณาต่อทีมวิจัย ขอขอบพระคุณ คุณลุงคิด(นายณัฐพงศ์ สุวรรณสังข์) ผู้นำ ทางในการสำรวจเส้นทางต่อแพ-ห้วยต้นนุ่น และให้ความช่วยเหลือตลอดการเดินทางสำรวจทั้ง 3 ครั้ง ขอขอบคุณ ลุงจอร์จ อุประ นายกเทศมนตรี ปลัดเทศบาล และเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลขุนยวม ที่เอื้อเฟื้อข้อมูลภายในอนุสรณ์ สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น และอุปกรณ์ในการจัดเวทีทุกครั้งที่ผ่านมา ขอขอบคุณชาวขุนยวมทุกท่านไม่ว่าจะฝ่าย สนับสนุนหรือคัดค้านการจัดสร้างอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่นใหม่ที่ทำให้เห็นว่างานวิจัยมีคุณค่าและเป็น ประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะถูกนำไปใช้อย่างไรก็ตาม อีกทั้งทำให้เราตระหนักว่า “การแสวงหา ความจริงคือหน้าที่หลักที่สำคัญของนักวิชาการ/นักวิจัย”

ขอบคุณลุงอิงและน้าเพ็ญที่ช่วยเหลือทีมวิจัยในระหว่างการทำงานในอำเภอขุนยวม ทำให้รู้สึกเหมือนกับ เป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว

ขอบคุณคณาจารย์จากภาควิชาโบราณคดี และหมวดประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรที่ เข้าใจและสนับสนุนการทำงานทำให้การเดินทางไปปฏิบัติงานภาคสนามบ่อยๆ เป็นไปอย่างราบรื่นจนงานวิจัยสำเร็จลง

ขอบคุณรองศาสตราจารย์ สุภากรณ์ จินตมณีโรจน์ ที่ไต่ถามและให้กำลังใจในการทำงานโดยตลอด

ขอบคุณอ.อานันท์ นาคคง อ.ดร. อโณทัย นิติพน และนักศึกษาจากคณะดุริยางค์ มหาวิทยาลัยศิลปากรที่ มาร่วมสร้างฝันและเชื่อมโยงดนตรีกับชาติพันธุ์ในการทำงานด้านศิลปะการดนตรี

ท้ายนี้ ขอขอบคุณทีมงานวิจัยทุกคน อ. นุชนางค์ ชุมดี อ. ดำรงพล อินทร์จันทร์ ศิริลักษณ์ กันจาศรี และเชิดศักดิ์ ศรีธัญญวัฒน์

ขอบใจผู้ช่วยนักวิจัยทุกคนทั้งอดีตและปัจจุบัน รวมทั้งนักศึกษาคณะ ที่ได้มาช่วยทำงานระหว่าง การดำเนินงานวิจัย โดยเฉพาะผู้ช่วยนักวิจัยด้านโบราณคดี รมย์ กนิษฐานนท์ สมถวิล สุขเลี้ยง วอภัญญา ณ หนองคาย และบริสุทธิ์ บริพนธ์ ทุกคนที่มีความอดทน ร่วมทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่อย่างสมบุกสมบันร่วมทุกข์ร่วมสุขทั้ง ที่มาตั้งแต่เริ่มต้นหรือมาตอนโครงการจบ ซึ่งเป็นงานที่หนัก เหน็ดเหนื่อยมาก ขอขอบคุณ ผู้ช่วยนักวิจัยด้าน ประวัติศาสตร์ สิริวรรณ สิริวนิชย์ และทรงศักดิ์ ปัญญา ผู้ช่วยนักวิจัยด้านมานุษยวิทยา วัชรินทร์ มณีวงษ์ และ อดีตผู้ช่วยนักวิจัย อาจารย์วรารักษ์ มนต์ไกรเวศย์ จารุภา โนซาวา และกิริติ ปรีชานุกูล

การทำงานเป็นทีมไม่ใช่เป็นธรรมชาติและยากมากสำหรับนักวิจัยไทย ดังนั้นหากไม่มีทีมงานที่ดี โครงการฯ คงจะไม่สามารถทำงานจนเสร็จสิ้นและประสบความสำเร็จได้ รวมทั้งการเตรียมต้นฉบับเล่มนี้ด้วยความอดทนและ วิริยะ

ท้ายนี้หากไม่มีนันทมน ภูมิพัฒน์พงศ์ อดีตกัลยาณมิตรวิจัย ผู้ผันตัวมาเป็นเลขานุการ โครงการฯ การดำเนินงานโครงการนี้คงจะไม่ราบรื่นและเสร็จลงได้ ขอบใจที่ช่วยเหลือในความจำ และเป็นผู้ช่วยที่ดีในการบริหารจัดการงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

นอกจากนี้ยังมีบุคคลอีกมากมายที่ให้ความอนุเคราะห์คณะวิจัยในระหว่างที่ทำงานในพื้นที่ซึ่งไม่อาจจะเอ่ยนามได้ทั้งหมดในที่นี้

สุดท้ายความดีที่มีในงานวิจัยนี้ขออุทิศให้กับคุณแม่สมพร ชูทรงเดช ที่เป็นกำลังใจในการไล่ล่าความฝันมาโดยตลอดและอาจารย์อำนาจ คอวนิช ผู้ที่เห็นความสำคัญของงานวิจัย มีความสนใจและติดตามงานวิจัยเสียดยะที่ทั้งสองท่านไม่มีโอกาสได้เห็นผลงานที่เสร็จสิ้นนี้

คณะผู้วิจัยหวังว่าผลงานชิ้นนี้คงจะมีประโยชน์ต่อนักโบราณคดีและผู้สนใจทั่วไป

รัศมี ชูทรงเดชและคณะ

สารบัญ

	หน้า
คณะผู้วิจัย	
บทคัดย่อสำหรับผู้บริหาร	
รายนามผู้วิจัย	
คำนำ	ก
คำขอบคุณ	ค
สารบัญ	ช
สารบัญแผนที่	ญ
สารบัญรูป	ฎ
บทนำ	1
บทที่ 1 ความคิดรวบยอด	25
1.1 ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม (cultural history)	25
1.2 ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (cultural landscape)	26
1.2.1 ความหมายของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม	26
1.2.2 ความหมายของภูมิทัศน์ทางโบราณคดี	27
1.3 การจัดการมรดกวัฒนธรรม (heritage management)	28
1.3.1 ความหมายของ “มรดกวัฒนธรรม”	29
1.3.2 การจัดการมรดกวัฒนธรรม	31
1.4 สรุป	32
บทที่ 2 สถานภาพขององค์ความรู้	33
2.1 การค้นคว้าในอดีต	33
2.1.1 ด้านโบราณคดี	33
2.1.2 ด้านประวัติศาสตร์	39
2.1.3 ด้านมานุษยวิทยา	42
2.1.4 ด้านการจัดการ	45
2.2 สรุป	48
บทที่ 3 ภูมิหลังทางธรรมชาติและวัฒนธรรม	49
3.1 ภูมิหลังทางธรรมชาติ	49
3.1.1 อำเภอบาง	50
3.1.2 อำเภอบางมะผ้า	54

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3.1.3 อำเภอชุมพล	58
3.1.4 ลักษณะภูมิอากาศ	63
3.1.5 แหล่งทรัพยากร	63
3.2 ภูมิหลังทางวัฒนธรรม	65
3.2.1 ทั่วไป	65
3.2.2 ปกาเกอญอ	66
3.2.3 ลัวะ	67
3.2.4 พื้นเมือง	57
3.2.5 ลาหู่แดง	68
3.2.6 ลาหู่ดำ	69
3.2.7 ลีซู	70
3.2.8 ม้ง	70
3.2.9 จีนฮ่อ	71
3.2.10 ปะโอ	72
3.3 สรุป	72
บทที่ 4 การดำเนินงานวิจัย	73
4.1 ระเบียบวิธีวิจัย	73
4.1.1 ด้านโบราณคดี	74
4.1.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	75
4.1.3 ด้านมานุษยวิทยา	76
4.2 พื้นที่และการรวบรวมข้อมูล	77
4.2.1 การรวบรวมข้อมูลทางโบราณคดี	77
4.2.2 การรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์	77
4.2.3 การรวบรวมข้อมูลทางมานุษยวิทยา	78
4.3 การจัดการมรดกวัฒนธรรม	79
4.3.1 อำเภอปางมะผ้า	80
4.3.2 อำเภอปาย	80
4.3.3 อำเภอชุมพล	81
4.4 สรุป	82

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 ข้อค้นพบและการวิจัย	83
5.1 องค์ความรู้	83
5.2 ด้านวิธีวิทยา	91
5.3 ผลการวิจัย	92
5.3.1 การจัดการทางความรู้	92
5.3.2 การจัดการทางกายภาพ	102
5.4 สรุป	105
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย	107
6.1 คุณูปการของงานวิจัย	108
6.1.1 ด้านวิชาการ	108
6.1.2 ด้านการศึกษา	109
6.1.3 ด้านการพัฒนาท้องถิ่น	109
6.1.4 ด้านเศรษฐกิจ	110
6.2 สรุป	110
บทที่ 7 ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ	111
7.1 ปัญหาและอุปสรรค	111
7.1.1 ด้านวิชาการ	111
7.1.2 ด้านกระบวนการวิจัย	112
7.1.3 ด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล	113
7.1.4 ด้านสภาพภูมิอากาศ	114
7.1.5 ด้านท้องถิ่น	114
7.1.6 ด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรม	114
7.1.7 ด้านการบริหารจัดการโครงการ	116
7.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	117
7.2.1 การพัฒนาองค์ความรู้	117
7.2.2 การพัฒนาทรัพยากรบุคคล	118
7.2.3 การจัดทำฐานข้อมูลงานวิจัยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน	118
บรรณานุกรม	119

สารบัญแนที่

แนที่	หน้า
3.1 แสงที่ต้งพ่นที่วักยในอำเภอปาย-ปางมะฝ้า-ขุนยวม จ้งหวัดแม่ฮ่องสอน	49
3.2 แสงอำเภอปาย	50
3.3 แสงการต้งถึนฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอำเภอปาย	53
3.4 แสงอำเภอปางมะฝ้า	55
3.5 แสงการต้งถึนฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอำเภอปางมะฝ้า	58
3.6 แสงอำเภอกุนยวม	59
3.7 แสงการต้งถึนฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอำเภอกุนยวม	62

สารบัญรูป

รูป	หน้า
3.1 หญิงสาวไทใหญ่ในวันทำบุญที่วัด	66
3.2 แม่เต่าและเด็กน้อยชาวปกาเกอะญอ	67
3.3 คนเมืองร่วมทำบุญประเพณีตานก๋วยสลากที่วัดในชุมชน	68
3.4 หนุ่มสาวชาวลาหู่แดงรุ่นใหม่แต่งกายสวยงามในวันสำคัญประจำปี	69
3.5 แม่เต่าชาวลาหู่ค้ากับผลผลิตทางการเกษตร	69
3.6 แม่เต่าชาวลีซูที่อำเภอปางมะผ้า	70
3.7 เด็กๆ ชาวม้งในวันปีใหม่ที่อำเภอปางมะผ้า	71
3.8 เด็กชาวจีนฮ่อ (ยูนนาน) ในอำเภอปาย	71
3.9 ชาวชนรุ่นใหม่ชาวปะโอ ในอำเภอปางมะผ้า	72

บทนำ

รัศมี ชูทรงเดช

1. ความเป็นมา

ระบบทุนนิยมเสรีในโลกยุคโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลกระทบทางด้านวัฒนธรรม สังคมและเศรษฐกิจต่อประเทศกำลังพัฒนาโดยตรง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมวัฒนธรรมที่เป็นผลจากกระแสของเศรษฐกิจบริโภคนิยมจากประเทศตะวันตก การท่องเที่ยวในยุคที่โลกไร้พรมแดนก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นในโลก

กระแสของการจัดการการท่องเที่ยวรูปแบบต่างๆ ได้รับการส่งเสริมอย่างกว้างขวางทั่วโลกไม่ว่าจะเป็นประเทศที่พัฒนา กำลังพัฒนาและด้อยพัฒนา “อดีต” และ “มรดกทางวัฒนธรรม” ถูกนำมาใช้และกลายเป็นรูปแบบส่วนหนึ่งของธุรกิจ/อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ดังนั้นจึงมักจะปรากฏว่าแหล่งโบราณคดี/แหล่งโบราณสถาน ถูกใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยว มีการพัฒนาโดยการจัดการแหล่งโบราณคดีให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว เช่น อุทยานประวัติศาสตร์ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นอกจากนี้ก็มีการใช้วัฒนธรรมประเพณีเป็นจุดดึงดูดและสนใจในการท่องเที่ยว ในขณะที่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศก็เน้นการท่องเที่ยวจากแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

ประเทศไทยก็ได้รับผลกระทบจากกระแสของโลกาภิวัตน์เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะจากนโยบายการท่องเที่ยวที่รัฐส่งเสริมโดยเน้นด้านการตลาดเป็นหลัก เช่น นโยบายเรื่องหนึ่งตำบลหนึ่งแหล่งท่องเที่ยว หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนจึงพยายามดำเนินงานตามนโยบายนี้ จังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีความร่ำรวยทั้งด้านทรัพยากรทางธรรมชาติ ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรม ถูกพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศชั้นนำของประเทศสำหรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศที่สนใจธรรมชาติเป็นเวลามากกว่า 20 ปีแล้ว เช่นงานของดวงใจ หล่อธนวิชย์ และโยชิระ อิวะสะ, ยศ สันตสมบัติ และคณะ, อุดร วงษ์ทับทิม และคณะ¹

เส้นทางท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่ได้รับการพัฒนาอยู่ในช่วงพ.ศ. 2530-40 คือ **เชียงใหม่-ปาย-ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน-ขุนยวม** เป็นเส้นทางที่ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เส้นทางนี้ได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยวเชิงนิเวศและผจญภัยต่อมา โดยหน่วยงานของรัฐได้ปรุงแต่ง คัดประคิยวัฒนธรรมไทใหญ่และชนเผ่า ให้เป็นอัตลักษณ์ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดแม่ฮ่องสอน อย่างไรก็ดี การพัฒนาไม่ได้มีพื้นฐานจากความรู้ท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมรดกวัฒนธรรม เพื่อนำมาใช้เป็นฐานของการวางแผนแม่บทการจัดการท่องเที่ยว ดังนั้น ตั้งแต่ช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงทั้งกายภาพของเมือง หมู่บ้าน อำเภอ สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม

¹ ดวงใจ หล่อธนวิชย์ และโยชิระ อิวะสะ, การศึกษาเพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545. ยศ สันตสมบัติ และคณะ, การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร, เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2542. อุดร วงษ์ทับทิมและคณะ, โครงการวิจัยชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545.

เกิดขึ้นในอำเภอต่างๆ ที่มีการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยเฉพาะมีกลุ่มนายทุนจากภายนอกเข้ามาลงทุนทำธุรกิจการท่องเที่ยว ทำให้ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจแทบจะไม่ได้ตกถึงชุมชนโดยตรง ชุมชนไม่ใช่เจ้าของทรัพยากรทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของตนเองอีกต่อไป แต่กลับเป็นลูกจ้างของนายทุนที่เข้ามาทำธุรกิจ และเกิดความขัดแย้งขึ้นภายในชุมชน

ในระหว่างปี พ.ศ. 2442-49 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ตระหนักถึงปัญหาของการเติบโตของการท่องเที่ยว จึงได้สนับสนุนการวิจัยเพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและสร้างกลไกในการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนโดยชุมชนในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และมีนโยบายในการวิจัยเชิงพื้นที่ต่อมา² โดยพยายามเสริมความพร้อมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวในอำเภอปางมะผ้า และปาย โครงการต่างๆ เหล่านี้มีหลักการส่งเสริมความเข้มแข็งในด้านการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนนั้นว่าจะต้องเป็นการดำเนินการที่ตั้งอยู่บนฐานของความเสมอภาคในการกระจายผลประโยชน์ ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร มีการยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่น มีการให้ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรในท้องถิ่นซึ่งเป็นการถ่ายทอดประสบการณ์ที่มีคุณภาพแก่นักท่องเที่ยว รวมทั้งมีการอนุรักษ์และดำรงรักษาทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรม³ อย่างไรก็ดีงานวิจัยที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการที่รวบรวมเรื่องราวของภูมิหลังทางด้านสังคม-วัฒนธรรมของชุมชน/กลุ่มชาติพันธุ์น้อยมาก ส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังนั้นรูปแบบของการจัดการจึงเน้นในเรื่องของกลไกและรูปแบบการจัดการ มากกว่าการผลิตความรู้ที่เป็นพื้นฐาน ซึ่งเป็นหัวใจที่สำคัญสำหรับการนำไปสร้างเป็นเนื้อหาสำหรับการท่องเที่ยว

สำหรับอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม เป็นพื้นที่ซึ่งเหมาะสมสำหรับการวิจัยเชิงพื้นที่ (area-based research) เพราะมีปัจจัยที่แตกต่างกันและมีจุดเด่นที่น่าสนใจสำหรับการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบสำหรับการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งสามพื้นที่มีการพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับที่ไม่เท่าเทียมกัน และพบว่าการท่องเที่ยวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนในระดับต่างๆ

² ดวงใจ หล่อธนะวิชช์ และโยชิระ อิวะสะ, การศึกษาเพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2545. ธวัชชัย รัตนช้อน, การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนบนพื้นที่สูง, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา นอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542. ยศ สันตสมบัติ และคณะ, การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร, 2542. สมโภชน์ ศรีโกมาตร และคณะ, สถานภาพของโป่งและสัตว์ป่าในจังหวัดแม่ฮ่องสอนและศักยภาพในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ, รายงานผลการวิจัยต่อโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย, 2542. สุภาวดี มีสิทธิ์ และคณะ, การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544. อุดร วงษ์ทับทิมและคณะ, โครงการวิจัยชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2545

³ ดวงใจ หล่อธนะวิชช์, รัฐ ทุน ชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างไทยกับญี่ปุ่น, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550. ศรีศักร วัลลิโภดม, “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ใน เอกสารประกอบการประชุม “การวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ครั้งที่ 2 เรื่อง ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการความรู้โดยอิสระ, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545.

อำเภอปาย ความรุนแรงของการเปลี่ยนแปลงนั้นมากกว่าอำเภอปางมะผ้าและอำเภอขุนยวม เพราะเมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในพื้นที่ของอำเภอปายอย่างรวดเร็ว มีนายทุนทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติเข้าไปซื้อที่ดินและบ้านเรือนปรับเปลี่ยนเป็นร้านค้าและที่พัก (เกสต์เฮาส์) เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยว (ต่างชาติ) ชุมชนท้องถิ่นก็เริ่มย้ายถิ่นฐานออกนอกเมือง วัฒนธรรมดั้งเดิมที่เคยมีอยู่ก็เริ่มเสื่อมถอย เกิดปัญหาอาชญากรรม โสเภณี ยาเสพติด และปัญหาเยาวชนมากขึ้น⁴ การเสื่อมถอยและวิกฤตทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในระยะหลังๆ นี้ นับว่าเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับรัฐและองค์กรในระดับท้องถิ่นพยายามขยายและส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยนำตัวเลขทางเศรษฐกิจเป็นเกณฑ์แสดงถึงความเจริญของพื้นที่ ซึ่งถ้ามองแต่ในด้านผลได้ทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีการจัดการที่ดีแล้ว เชื่อแน่ว่าจะเป็นผลดีแก่ท้องถิ่นเพียงในระยะสั้นๆ เท่านั้น แต่ในระยะยาวกลับจะเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ และมีผลต่อวัฒนธรรมที่ดีงามอันเก่าแก่ของท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นการสูญเสียที่สำคัญยิ่งและอาจจะไม่สามารถนำกลับคืนมาได้ ในที่สุดก็จะทำให้แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติสวยงาม และวิถีชีวิตวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์ของตนเอง ซึ่งเคยเป็นเสน่ห์ที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ให้มาเยือนเพื่อศึกษาหาความรู้และพักผ่อนสันทนาการไปด้วย⁵ ดังจะเห็นได้ในปัจจุบันที่นักท่องเที่ยวคุณภาพจากต่างประเทศ เริ่มเปลี่ยนจุดหมายจากจังหวัดแม่ฮ่องสอนไปสู่เมืองวังเวียง หลวงพระบาง หรือฮาลอง ในสาธารณรัฐประชาชนลาวและเวียดนามมากขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยเน้นธุรกิจเป็นหลัก จนไม่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่โดดเด่นเหมือนเช่นที่เคยเป็น ส่งผลให้จำนวนนักท่องเที่ยวที่มีคุณภาพลดลงอย่างน่าเป็นห่วง และนับวันก็จะส่งผลกระทบในทางลบต่อการท่องเที่ยวของอำเภอปาย มีผลต่อทรัพยากรธรรมชาติ และกระทบต่อวิถีชีวิตวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชนในอำเภอปายมากยิ่งขึ้น

ขณะที่อำเภอปางมะผ้า มีการเปลี่ยนแปลงที่ช้ากว่า และยังคงดำรงอัตลักษณ์เกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรมได้เหนียวแน่นกว่าปาย เนื่องจากพื้นที่ทุรกันดารยังเป็นปราการสำคัญที่ช่วยป้องกันการไหลบ่าของวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ อำเภอปางมะผ้าอยู่บนเส้นทางท่องเที่ยวระหว่างอำเภอปายและจังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะไม่ค้างคืน ผลกระทบการท่องเที่ยวในอำเภอปางมะผ้ายังมีไม่มากนัก เพราะมีเพียงบางชุมชนที่เริ่มพัฒนาการท่องเที่ยว เช่น หมู่บ้านเมืองแพม บ้านถ้ำลอด บ้านแม่ละนา เป็นต้น จุดเด่นของอำเภอปางมะผ้าคือฐานความรู้ทางวิชาการ มีการศึกษาวิจัยมากมายและมีความโดดเด่นในเรื่องของธรรมชาติโดยเฉพาะ ถ้ำ โบราณคดี ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม แต่ก็มีจุดที่ต้องพัฒนาคือเรื่องของการจัดการถ่ายทอดความรู้จากโครงการวิจัยโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า⁶ ปัญหาของมัลลเทศก์ที่ยังไม่มีเนื้อหาการนำเที่ยว และการวางแผนแม่บทสำหรับการท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กันในเชิงพื้นที่

⁴ ปุสดี อากมานนท์ มอนซอน และคณะ, รายงานการวิจัยโครงการศึกษาผลกระทบการท่องเที่ยวเดินป่า, เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหิดล, 2535.

⁵ คงใจ หล่อธนวิชย์, “จากปางมะผ้าสู่ปาย: บนเส้นทางพัฒนาการท่องเที่ยว” ใน พลวัตทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง ในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, กรุงเทพฯ: โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2, 2549.

⁶ รัศมิ์ ชูทรงเดช, โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

ส่วนอำเภอขุนยวม ก็มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เข้าเช่นเดียวกับอำเภอปางมะผ้า เพราะเป็นจุดปลายทางของการท่องเที่ยว ผลกระทบจากการท่องเที่ยวยังไม่รุนแรง จุดเด่นของอำเภอขุนยวม คือทุ่งบัวตองและพิพิธภัณฑสถานโลกครั้งที่สอง แต่ปัญหาที่พบคือยังขาดการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นไม่มีการวิจัยทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และขาดระบบการจัดการท่องเที่ยว

การจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องมีฐานจากการมีส่วนร่วมของชุมชน และเน้นเนื้อหาความรู้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของประวัติความเป็นมาของมาตุภูมิ ชุมชน หรือความรู้เกี่ยวกับ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น ส่วนเป็นต้นทุนที่มีคุณค่า ซึ่งนักท่องเที่ยวคุณภาพทุกคนปรารถนาใคร่เรียนรู้ คือความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของผู้คน วัฒนธรรม และสถานที่ ซึ่งคนมาเยือน อาจกล่าวได้ว่าพื้นที่วิจัยในอำเภอปางมะผ้าและขุนยวมมีศักยภาพในการพัฒนาและสามารถเตรียมการท่องเที่ยวให้รัดกุม เพราะยังไม่ประสบกับปัญหาวิกฤตที่รุนแรงอันเกิดจากการท่องเที่ยวเช่นเดียวกับอำเภอปาย

ดังนั้น การวางแผนการจัดการท่องเที่ยวสำหรับอำเภอปางมะผ้าและขุนยวม เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาเช่นเดียวกับอำเภอปายและการกักกวดการเสื่อมถอยของสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของอำเภอปาย จึงจำเป็นต้องกลับไปสู่การทำตามเข้าใจรากเหง้าและมรดกภูมิปัญญาของคนโบราณที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่วิจัยในอดีตและพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ความรู้ความเข้าใจในอดีตนี้จะเป็นการสร้างสำนึกที่ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในคุณค่าของ “ของดี” หรือ “มรดกทางวัฒนธรรม” ที่มีอยู่ในบ้านเมืองของตัวเอง ส่งผลต่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูและการดำรงรักษาอัตลักษณ์ของแต่ละอำเภอในจังหวัดแม่ฮ่องสอนไว้ ซึ่งจะทำให้นักท่องเที่ยวสนใจและกลับมาเมืองปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม เพื่อทำความรู้จักในฐานะที่เป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์อารยธรรมที่ยาวนานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์⁷ สมัยอาณาจักรล้านนา⁸ สมัยรัตนโกสินทร์⁹ สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง¹⁰ และยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน ที่สำคัญการพัฒนาโดยมีพื้นฐานของความรู้ มีโอกาสที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยวที่มีคุณภาพเข้ามาแทนที่ หากมีการฟื้นฟูและจัดการในแนวทางพระราชดำริคือการกลับไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวที่เน้นความเรียบง่ายและความพอดี โดยใช้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นอันดีงามที่มีอยู่เดิม เป็นแกนในการร้อยรัดสังคมท้องถิ่นให้เข้มแข็ง และอนุรักษ์ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เป็นเสน่ห์ของเมืองปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมที่ยั่งยืนต่อไป

⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2544.

⁹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาของจังหวัดแม่ฮ่องสอน*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542. สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, *ประวัติศาสตร์จังหวัดแม่ฮ่องสอน*, เชียงใหม่: เจริญวัฒนธรรมการพิมพ์, 2549. รัศมี ชูทรงเดช, *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 2: ด้านโบราณคดี)*, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

¹⁰ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ และคณะ, *โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัด แม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน (เอกสารอัดสำเนา)*, 2541. ห้างหุ้นส่วนเอกชน, *รายงานการขุดค้นตามโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เอกสารถ่ายสำเนา)*, 2542. สหวัฒน์ เน้นหนา และฉันทวุฒิ วิลาสัย, *การศึกษาแหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เอกสารอัดสำเนา)*, 2543. www.search.com/reference/Battle_of_Imphal

โครงการวิจัยนี้จึงเป็นโครงการที่ต้องการพัฒนาแหล่งเรียนรู้และการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนต่างชาติพันธุ์ โดยมีพื้นฐานจากความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิหลังของดินแดนและผู้คนที่ย้ายมาอยู่แล้วแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากการสืบค้นข้อมูลมรดกทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ โดยมองการจัดการความรู้และการท่องเที่ยวที่มีความสัมพันธ์กันจากการเชื่อมโยงเชิงพื้นที่ของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม เนื่องจากอำเภอปางมะผ้ามีฐานความรู้ทางวิชาการหลายมิติทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรม จึงควรถอดความรู้ทางวิชาการที่ยาก เพื่อพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นและหลักสูตรท่องเที่ยวเพื่อบรรจุในการเรียนการสอนของวิทยาลัยชุมชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน และทำการวิจัยและรวบรวมข้อมูลทางด้านโบราณคดี ผู้คนและศิลปวัฒนธรรมของเมืองปาย และขุนยวม และพัฒนาไกด์ที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมขององค์กรต่างๆ ในอำเภอปาย ปางมะผ้าและขุนยวม เช่น หน่วยงานราชการ องค์กรการบริหารส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน ชุมชนท้องถิ่น ผู้รู้ และนักวิชาการที่ทำงานวิจัยในพื้นที่ ฯลฯ ซึ่งจะเป็นข้อมูลสำหรับแนวทางในการพัฒนา สำหรับจัดการมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเส้นทางใหม่ระหว่างอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ในมิติทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในภาพรวมของภูมิภาคแทนการมองแบบแยกส่วนของแต่ละอำเภอ

โดยสรุป การฟื้นฟูพลังและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนนั้น จำเป็นที่จะต้องสร้างฐานองค์ความรู้ทางวิชาการ และใช้ความรู้ในการวางแผนแม่บทสำหรับการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่น โดยมีมรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ความทรงจำเป็นแกนกลางของสายใยที่ถักทอเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชุมชนต่างอำเภอร่วมกัน ซึ่งจะทำให้เกิดพลังในการเสียดทานกระแสโลกาภิวัตน์อย่างตระหนักรู้ ดำรงรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้ได้ และสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพชนสืบทอดลูกหลานต่อไป ผลพลอยได้ในเรื่องขององค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยก็ทำให้ผู้คนต่างถิ่นได้เรียนรู้เกี่ยวกับผู้คน และวัฒนธรรมที่เขามาเยือน เกิดความซาบซึ้งและเคารพความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ศาสนาและวัฒนธรรม เคารพความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น ซึ่งจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันโดยสันติ นอกจากนี้องค์ความรู้ใหม่ยังสามารถจะทำให้มีเนื้อหาที่น่าสนใจและสร้างเสน่ห์สำหรับการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนได้ โดยเน้นความถูกต้องและเสนอความจริงที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งเกร็ดความรู้ อันจะทำให้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์สมัยต่างๆ เป็นภาพที่มีชีวิตและน่าสนใจ สามารถสร้างแรงดึงดูดให้คนมาเยือนพื้นที่วิจัยได้อย่างต่อเนื่อง และเกิดความยั่งยืนในการรักษา “ของดี” ที่มีอยู่ในมาตุภูมิของตน

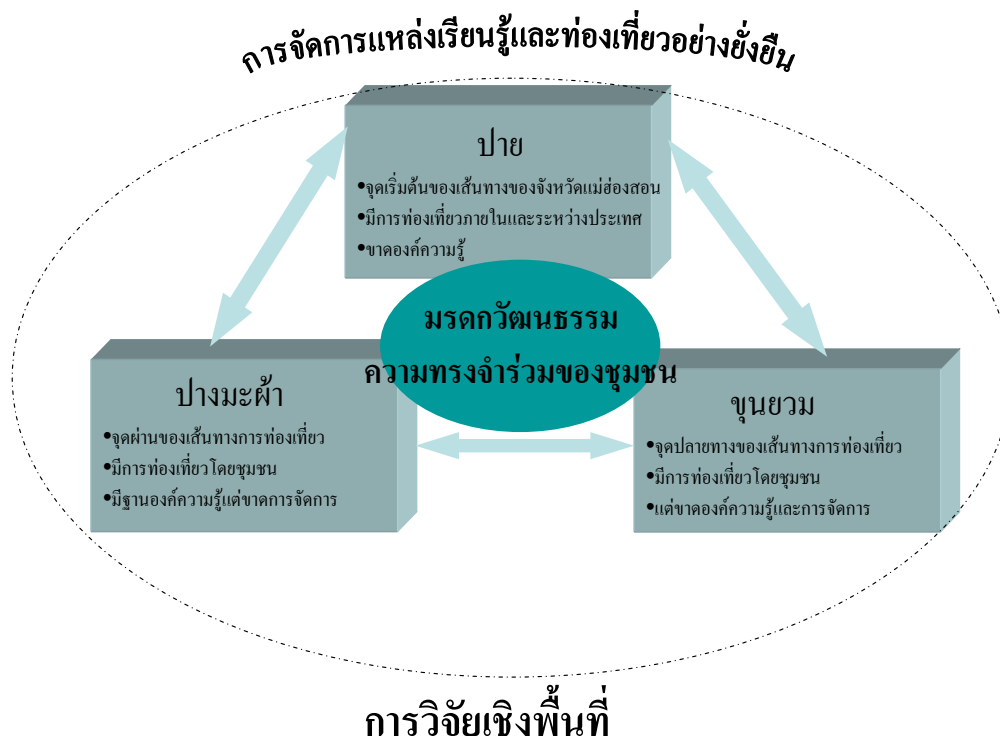
คำนิยาม

ในที่นี้ผู้เขียนนิยามคำศัพท์เฉพาะเพื่อให้เข้าใจตรงกันเกี่ยวกับคำที่เลือกใช้ในงานวิจัย

มรดกทางวัฒนธรรม หมายถึง ภาษา ความเชื่อ ประเพณี วิถีชีวิต สิ่งที่ประพฤติปฏิบัติตั้งแต่อดีตที่ยังคงมีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน หรือสูญหายไปแล้ว แต่มีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ความทรงจำของชุมชน

การสืบค้น หมายถึง การแสวงหาความจริง โดยมีการตรวจสอบหลักฐานหรือข้อเท็จจริงตามวิธีวิทยาของแต่ละศาสตร์

การจัดการ หมายถึง การดำเนินการเพื่อดูแล รักษา บูรณะ ถ่ายทอดและสืบทอดอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่น โดยผ่านการวิจัย ค้นคว้า รวบรวมและสังเคราะห์ความรู้อย่างเป็นระบบ

2. โจทย์ของการวิจัย

1. พื้นที่ในอำเภอปาย และขุนยวมมีความเก่าแก่แค่ไหน?
2. ความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังของคนที่อยู่ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมเป็นอย่างไร?
3. แนวทางในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนควรจะเป็นอย่างไร? คือการจัดการความรู้ การจัดการการท่องเที่ยว และการจัดการสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิม

3. วัตถุประสงค์

1. เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังของคน สังคม และวัฒนธรรมที่อาศัยอยู่ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
2. เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมทั้งในอดีตและปัจจุบัน
3. เพื่อประมวลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากประวัติความทรงจำ/ประวัติศาสตร์บอกเล่าของคนอาศัยอยู่ในอำเภอปาย ปางมะผ้า และขุนยวม
4. เพื่อบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์และชุมชนท้องถิ่น และประวัติของพื้นที่ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า และขุนยวมจากอดีตถึงปัจจุบัน
5. เพื่อพัฒนาฐานข้อมูลเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมสำหรับการจัดการความรู้และการท่องเที่ยว
6. เพื่อพัฒนาหลักสูตร แหล่งเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยว และเชื่อมโยงเส้นทางของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม

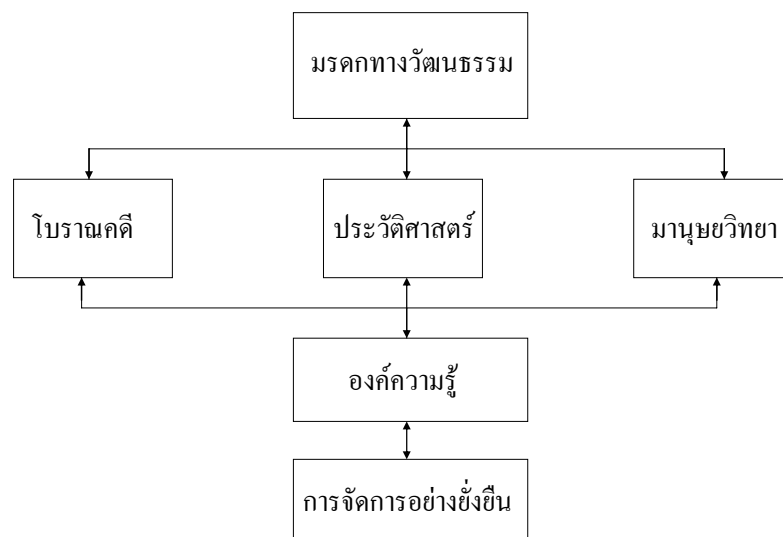
4. พื้นที่วิจัย

ขอบเขตพื้นที่: ครอบคลุมพื้นที่ 3 อำเภอในจังหวัดแม่ฮ่องสอน คือ อำเภอปาย อำเภอปางมะผ้า และ อำเภอยืนขอม

ขอบเขตเวลา: ประมาณ 35,000 ปีมาแล้ว (สมัยก่อนประวัติศาสตร์) จนถึงปัจจุบัน (การอ้างอิงเวลาจากการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ของการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีเพิงผาลอด อำเภอปางมะผ้าเป็นหลัก)

5. วิธีการสืบค้น

โมเดลในการสืบค้นเรื่องมรดกวัฒนธรรม เน้นที่การค้นคว้าเรื่องราวภูมิหลังความเป็นมาของคนที่เกี่ยวข้องอยู่ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า และขุนขอม เพื่อนำองค์ความรู้ไปใช้ในการจัดการวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยมีศาสตร์ที่ใช้ในการสืบค้น 3 ศาสตร์หลัก คือ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยาและการจัดการ ที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน และมีวิธีการดำเนินงาน ดังนี้

โมเดลการวิจัย

5.1 ด้านโบราณคดี

นักวิจัยด้านโบราณคดี คือ รศ. ดร. รัศมี ชูทรงเดช ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และเชิดศักดิ์ ตรีชัยวัฒน์ นักโบราณคดี มีการดำเนินงานวิจัย ดังนี้

- สำรวจและนำเอาหลักฐานทางโบราณคดีที่ผ่านการสังเคราะห์และประมวลผลมาจัดลำดับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเพื่อเรียงเรื่องราวความเป็นมาให้ได้ว่ามีคนอยู่อาศัยในพื้นที่วิจัยมานานแค่ไหน ก่อนที่คนรุ่นปัจจุบันจะเข้ามาอยู่ที่อำเภอปาย และขุนขอมบริเวณใดเป็นบริเวณที่เก่าแก่ และมีการกระจายตัวของชุมชนในการใช้พื้นที่อย่างไร
- เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของหลักฐานทางโบราณคดีจากอำเภอปายและขุนขอมกับแหล่งโบราณคดีในอำเภอปางมะผ้า ที่มีฐานความรู้จากงานวิจัยเดิมอยู่แล้ว

- รวบรวมหลักฐานและจัดทำทะเบียนของโบราณวัตถุโบราณสถาน สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น จารึก คัมภีร์ใบลานและพระพุทธรูป เป็นทำให้ทราบว่าในพื้นที่วิจัยมีมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญอะไรบ้าง

5.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

นักวิจัยด้านประวัติศาสตร์ คือ อ. นุชนางค์ ชุมดี หมวกประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

มีการดำเนินงานวิจัย ดังนี้

- สืบหาความรู้ทางประวัติศาสตร์จากเอกสารและการบอกเล่า เพื่อค้นหาประวัติศาสตร์ชุมชนชาติพันธุ์ และหมู่บ้านต่างๆ ในอำเภอปายและขุนขมว่ามีความเป็นมาอย่างไรโดยเชื่อมโยงกับงานด้านมานุษยวิทยา
- สืบหาสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมของชุมชนหลังจากประมวลข้อมูลจากการสำรวจและสัมภาษณ์
- ศึกษาปัจจัยพัฒนาการของชุมชนจากมุมมองภายนอกและภายในว่ามีชุมชน และความสัมพันธ์ภายในและระหว่างชุมชนเป็นอย่างไร
- ศึกษาว่าชุมชนมีความทรงจำเกี่ยวกับเรื่องของตัวเองมากน้อยเพียงใดและรู้เรื่องเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีหรือสถานที่ทางประวัติศาสตร์มากน้อยเพียงใด เพื่อเชื่อมโยงกับงานด้านโบราณคดี
- เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในหมู่บ้านต่างๆ จากเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในภาพรวมใหญ่เพื่ออธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น เช่น ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ ล้านนา การตั้งเมืองปายหรือขุนขม การทำไม้ในเมืองปาย และสงครามโลกครั้งที่สอง ฯลฯ

5.3 มานุษยวิทยา

นักวิจัยด้านมานุษยวิทยา คือ อ. ดำรงพล อินทร์จันทร์ ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (ทำงานช่วง 6 เดือนแรก) และ ศิริลักษณ์ กันตาศรี นักโบราณคดี (ทำงานช่วง 1 ปีครึ่งหลัง)

มีการดำเนินงานวิจัย ดังนี้

- สืบหาสภาพภาพและศึกษาความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในอำเภอปายและขุนขม
- รวบรวมข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์วรรณาเกี่ยวกับสังคม วิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ในอำเภอปายและขุนขม และเปรียบเทียบกับอำเภอปางมะผ้า
- ศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนแตกต่างชาติพันธุ์
- จัดทำประวัติศาสตร์หมู่บ้าน-ชาติพันธุ์และข้อมูลพื้นฐานเพื่อเข้าใจถึงการโยกย้ายของคนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนขม
- ศึกษาการปรับตัว/ปรับเปลี่ยนของสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ต่อกระแสโลกาภิวัตน์

งานจากทั้ง 3 ศาสตร์จะถูกนำมาสังเคราะห์ร่วมกันเพื่อสกัดความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยปัจจุบัน โดยการเปรียบเทียบและตรวจสอบข้อมูลของทุกด้านแล้วจำแนกประเภทของมรดกวัฒนธรรมที่เป็นสิ่งของ (tangible heritage) และไม่ใช่สิ่งของ (intangible heritage) ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม พร้อมทั้งประเมินคุณค่าและความสำคัญเพื่อถ่ายทอดให้กับท้องถิ่นและนำไปสู่นโยบายหรือแผนการดำเนินการจัดการมรดกวัฒนธรรมต่อไป

6. ระเบียบวิธีวิจัย

1. ประเมินสถานภาพของความรู้เดิมและตรวจสอบข้อมูลการค้นคว้าที่ผ่านมา
2. สัมภาษณ์และรวบรวมประวัติศาสตร์ความทรงจำของชุมชนท้องถิ่นเพื่อสังเคราะห์เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
3. สืบค้นและรวบรวมแหล่งโบราณคดี หลักฐานทางโบราณคดี จากวัตถุทางวัฒนธรรม แผนที่เอกสาร และคำบอกเล่า โดยระบุพิกัดทางภูมิศาสตร์ในตำแหน่งต่าง ๆ
4. สืบค้นภูมิประเทศและทำเลที่ตั้งของโบราณสถาน สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และชุมชน
5. จัดทำแผนผังของแหล่งโบราณคดีและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์/ความทรงจำของชุมชน
6. สังเคราะห์และประเมินความรู้เพื่อพัฒนาแหล่งเรียนรู้และเส้นทางการท่องเที่ยว โดยจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม
7. จัดทำฐานข้อมูลสำหรับการค้นคว้าและใช้ประโยชน์ของสาธารณะ

7. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับคนและพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
2. สังเคราะห์และประมวลผลเพื่อพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาและหลักสูตรการท่องเที่ยวท้องถิ่น
3. แผนที่และเอกสารคู่มือของเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมสมัยต่างๆ
4. ส่งเสริมและพัฒนาศูนย์ข้อมูลหรือพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของอำเภอปาย ปางมะผ้า และขุนยวม
5. จัดเวทีระดมความคิดเพื่อพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
6. อบรมและถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนและชุมชนท้องถิ่น
7. ฐานข้อมูลโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา

8. ผลการวิจัย

การทำงานเชิงพื้นที่ซึ่งครอบคลุม 3 อำเภอ นั้น คณะวิจัยได้วางแผนการวิจัยจากพื้นฐานงานวิจัยเดิมในอำเภอปางมะผ้าและพิจารณาจากลักษณะเด่นของแต่ละพื้นที่โดยมีการดำเนินงานแตกต่างกันไป ข้อมูลจากงานวิจัยถูกนำมาเชื่อมโยงเนื้อหาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในภาพรวมระดับภูมิภาค ดังนี้

8.1 จุดแข็งและจุดอ่อนของพื้นที่

อำเภอปางมะผ้า

อำเภอปางมะผ้าเป็นอำเภอที่มีการวิจัยมากที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอนและมีจุดแข็งเรื่องของถ้ำและหลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังนั้นจึงมีต้นทุนทางด้านพื้นฐานของความรู้ที่ดีและกระบวนการวิจัยสำหรับพื้นที่นั้นจะเน้นในการเรื่องการถอดความรู้ทางวิชาการจากงานวิจัยที่ทำในอำเภอปางมะผ้า ทำให้ง่ายแก่ความเข้าใจและน่าสนใจต่อสาธารณชนทั่วไป เพื่อผลักดันให้เกิดการนำไปใช้ประโยชน์จริงทั้งในด้านการศึกษาและการท่องเที่ยว

อำเภอปาย

อำเภอปาย เป็นอำเภอที่มีต้นทุนทางด้านการท่องเที่ยวที่ก้าวหน้าซึ่งส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่รุนแรงกว่าอำเภอปางมะผ้าและอำเภอขุนยวม แต่ยังขาดการวิจัยทางด้านศิลปวัฒนธรรมและการประเมินศักยภาพของพื้นที่ในการจัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ดังนั้นกระบวนการวิจัยจะเน้นในการสร้างความรู้ทางวิชาการก่อนที่จะนำไปใช้ประโยชน์จริงทั้งในด้านการศึกษา การฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นและการท่องเที่ยว

อำเภอขุนยวม

อำเภอขุนยวม เป็นอำเภอที่มีต้นทุนทางด้านการท่องเที่ยวทางธรรมชาติโดยเฉพาะทุ่งบัวตองและทางวัฒนธรรมเรื่องสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ยังขาดการวิจัยที่รวบรวมข้อมูลทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์รวมทั้งศิลปวัฒนธรรม และขาดการประเมินศักยภาพของพื้นที่ในการจัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ดังนั้นกระบวนการวิจัยจะเน้นในการสร้างความรู้ทางวิชาการก่อนที่จะนำไปใช้ประโยชน์จริงทั้งในด้านการศึกษา การฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นและการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการวิจัยที่เน้นจุดแข็งที่มีอยู่แล้ว คือ สงครามโลกครั้งที่สอง โดยสืบค้นข้อมูลใหม่ด้านอื่นๆ เพิ่มเติม

8.2 องค์ความรู้

องค์ความรู้ที่ได้จากผลการวิจัย สามารถสรุปเป็นพัฒนาการทางวัฒนธรรมในภาพรวมออกได้ 3 ยุคใหญ่ คือ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคประวัติศาสตร์ และยุคปัจจุบัน

1. ยุคก่อนประวัติศาสตร์: สมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ-วัฒนธรรมโลงไม้

(32,380-1,100 ปีมาแล้ว)

สรุปได้ว่ามีคนเข้ามาใช้ประโยชน์จากพื้นที่ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ ตั้งแต่ 32,380 ปีมาแล้ว อาขุที่เก่าสุคนีมาจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า อำเภอปางมะผ้าเป็นพื้นที่ที่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน จากโครงกระดูกของมนุษย์ปัจจุบัน (โฮโม ซาเปียน ซาเปียน) และเครื่องมือเครื่องใช้จำพวกเครื่องมือหินกะเทาะ ช่วงระหว่าง 10,000-5,000 ปีมาแล้ว มีหลักฐานร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของ คนก่อนประวัติศาสตร์ในอำเภอลำปางและขุนยวม ส่วนใหญ่ใช้ถ้ำและเพิงผาเป็นที่อยู่อาศัย และพื้นที่โล่งบนยอดดอย สันเขา หรือริมน้ำ สำหรับการพักชั่วคราวและการหาทรัพยากรธรรมชาติ สำหรับหลักฐานสมัยวัฒนธรรมหินใหม่มีค่อนข้างน้อย

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือหินกะเทาะทั้งประเภทแกนหินและเครื่องมือสะเก็ดหิน รวมถึงมีการพบเศษภาชนะดินเผาที่มีการตกแต่งลวดลายเชือกทาบ และลายขูดขีดด้วยเช่นกัน

การสำรวจพบว่ามีแหล่งโบราณคดีทั้ง 3 อำเภอ คือ อำเภอลำปาง มีจำนวนทั้งหมด 6 แหล่ง ได้แก่ อำเภอลำปางมะผ้า 82 แหล่ง (โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ (ระยะที่ 1 และ 2) พบ 81 แหล่ง และสำรวจใหม่พบ 1 แหล่ง) และอำเภอยุยวม มีจำนวนทั้งหมด 3 แหล่ง

ต่อมาระหว่าง 2,600-1,100 ปี มาแล้วพบร่องรอยของวัฒนธรรมโลงไม้ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมสมัยเหล็กพบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมากในอำเภอลำปางมะผ้า มีความเป็นไปได้สูงที่แกนวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นอยู่ในอำเภอลำปางมะผ้าซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีถ้ำมากที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน แหล่งโบราณคดีที่พบส่วนใหญ่เป็นหลุมฝังศพ ถ้ำถูกเปลี่ยนหน้าที่จากแหล่งที่อยู่อาศัยเป็นที่ฝังศพ ขณะนี้ยังไม่พบแหล่งโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัยในพื้นที่อำเภอลำปางพบแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมโลงไม้เพียงแหล่งเดียว แต่ในเขตอำเภอยุยวมขณะนี้ยังสำรวจไม่พบแหล่งโบราณคดีวัฒนธรรมนี้เลย

2. ยุคสมัยประวัติศาสตร์: สมัยวัฒนธรรมเนินดินรูปวงกลม วัฒนธรรมล้านนาและวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ 14-25)

ช่วงระหว่าง 1,000-700 ปีมาแล้ว หรือพุทธศตวรรษที่ 14-19 พบร่องรอยของวัฒนธรรมเนินดินรูปวงกลมในอำเภอลำปางมะผ้าและขุนยวม วัฒนธรรมเนินดินรูปวงกลมเป็นรูปแบบของการฝังศพของกลุ่มคนในวัฒนธรรมนี้ เช่นเดียวกับวัฒนธรรมโลงไม้ไม่พบแหล่งโบราณคดีที่อยู่อาศัย สำหรับอำเภอลำปางยังไม่พบแหล่งโบราณคดีในสมัยนี้ สมัยนี้ไม่พบเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงพื้นที่วิจัย

สมัยวัฒนธรรมล้านนาประมาณพุทธศตวรรษที่ 20-22 พบแหล่งโบราณคดีประเภทศาสนสถานที่เป็นซากอาคาร เจดีย์ ฐานของกำแพงแก้ว และพบหลักฐานทางโบราณคดีประเภทพระพุทธรูป เศษภาชนะดินเผา เนื้อแกร่ง และเนื้อกระเบื้อง เป็นเครื่องถ้วยจีนจากราชวงศ์หมิง เศษกระเบื้องมุงหลังคา ตะปู ฯลฯ นอกจากนี้รูปแบบของเมืองคูน้ำคันดินพบเฉพาะในอำเภอลำปางและขุนยวมเท่านั้น รูปแบบของการตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่อยู่

บริเวณที่ราบในหุบเขา ขอบแอ่งที่ราบ เนินริมตะพักน้ำ เนินระหว่างสบน้ำ และยอดดอย อำเภอปายเป็นเมืองหน้าด่านที่มีความสำคัญของอาณาจักรล้านนาจึงพบว่ามีความหนาแน่นของหลักฐานทางโบราณคดีมากที่สุด ส่วนอำเภอขุนยวมซึ่งเป็นบริเวณที่มีพื้นที่ราบก็มีหลักฐานของความหนาแน่นของชุมชนรองลงมาและอำเภอปางมะผ้า มีพื้นที่เป็นภูเขาเป็นส่วนใหญ่ แหล่งโบราณคดีเป็นขนาดเล็กและกระจายตัวในที่ราบหุบเขาเล็กๆ

นอกจากนี้ที่อำเภอปาย ยัง พบจารึก “วัดศรีเกิด”¹¹ ระบุถึงการสร้างวัดศรีเกิด เมื่อ พ.ศ. 2032-2033¹² และได้ฐานพระพุทธรูป ในอำเภอปาย และจารึกที่ฐานพระพุทธรูป คือพระแสนแซ¹³ พระพุทธรูปสำริดนั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย สันนิษฐานว่า เมืองที่ระบุในจารึก จึงน่าจะหมายถึงเมืองปาย

จากหลักฐานต่างๆ ทั้งหลักฐานทางโบราณคดี จารึกต่างๆ รวมถึงความทรงจำของชาวบ้านที่มีต่อโบราณสถานนั้น ที่ปรากฏในรูปของตำนานและเรื่องเล่าเกี่ยวกับลัวะ และเมื่อตรวจสอบกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น พงศาวดารโยนกกล่าวถึงเมืองหน้าด่านสำคัญของล้านนาขึ้นตรงต่อเจ้าครองเมืองนครเชียงใหม่อยู่ 2 เมือง คือเมืองปายทางตอนเหนือ กับเมืองยวมทางตอนใต้ สันนิษฐานได้ว่าในลุ่มน้ำปาย-ขุนยวม อย่างเช่น กลุ่มเมืองปาย เมืองขุนยวม หรือเมืองน้อยซึ่งยังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ว่าเป็นเมืองร่วมสมัยล้านนา

สมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 23-24 เป็นช่วงที่อาณาจักรล้านนาได้เป็นประเทศราชของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนั้น พื้นที่ทั้งอำเภอปายและอำเภอขุนยวมพบแหล่งโบราณคดีประเภทศาสนสถานที่เป็นซากอาคาร เจดีย์ที่มีอิทธิพลของวัฒนธรรมล้านนา ไทใหญ่ และพม่า และพบหลักฐานทางโบราณคดีประเภทพระพุทธรูป เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง และเนื้อกระเบื้อง เป็นเครื่องถ้วยจีนจากราชวงศ์ชิงจากอำเภอปายและขุนยวม รูปแบบของการตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่อยู่บริเวณที่ราบในหุบเขา ขอบแอ่งที่ราบ เนินริมตะพักน้ำ เนินระหว่างสบน้ำและยอดดอย การสำรวจพบว่ามีแหล่งโบราณคดีเพียง 2 อำเภอ คือ อำเภอปาย มีจำนวนทั้งหมด 5 แหล่ง และอำเภอขุนยวม มีเพียง 1 แหล่ง ส่วนในอำเภอปางมะผ้าไม่พบแหล่งโบราณคดีในสมัยนี้ อำเภอปาย พบทั้งสิ้น 5 แหล่ง เป็นพื้นที่บริเวณบ้านน้ำฮู ตำบลเวียงใต้ ส่วนหน้าที่การใช้งานของแหล่งโบราณคดีที่พบนั้น เป็นทั้งศาสนสถาน ที่อยู่อาศัย รวมถึงมีแหล่งเตา ดังนั้น กลุ่มพื้นที่บ้านน้ำฮูดังกล่าว อาจเคยเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ที่มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนอำเภอขุนยวม พบเพียง 1 แหล่งที่บ้านหัวปอนเป็นศาสนสถานทีหลงเหลือร่องรอยของฐาน อาคารที่เป็นฐานบัวลูกแก้ว รวมถึงเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมโดยทั้ง 2 อาคารวางตัวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตกอันเป็นศิลปะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของศาสนสถานตามแบบล้านนาในช่วงสมัยนี้

จากเอกสารทางประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์บอกเล่าไม่ปรากฏชัดเจนว่ามีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาระยะนี้ จากเอกสารล้านนาฉบับต่างๆ ที่กล่าวถึงช่วงราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนจัดการฟื้นฟูล้านนาภายหลังพม่าปกครอง เข้าใจว่ากลุ่มเจ้าเจ็ดตนนั้นน่าจะมุ่งฟื้นฟูกลุ่มเมืองสำคัญเช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน และเมืองลำปางก่อน ส่งผลให้มีชุมชนอาศัยอยู่ไม่หนาแน่นในเขตลุ่มน้ำปาย-ขุนยวม ส่วนการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มน้ำปาย-ยวมอย่างเข้มข้นน่าจะมาปรากฏในช่วงเวลาต่อมา

¹¹ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่ วัดหลวง ตำบลเวียงใต้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

¹² ตรงกับรัชสมัยพญาอดเชียงราย กษัตริย์ล้านนาลำดับที่ 10 แห่งราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 2030-2038)

¹³ ปัจจุบันอยู่ที่วัดหมอแปง ตำบลแม่ณาตอง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

สมัยรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ 25

สำหรับอำเภอปาย พบแหล่งโบราณคดีเป็นวัดที่ยังใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน วัดส่วนใหญ่ยังดำรงไว้ซึ่งศิลปะแบบดั้งเดิม และมีวัดบางแห่งที่ทำการบูรณะใหม่ รูปแบบศิลปะเจดีย์ของวัดแต่ละแห่ง สามารถแบ่งออกเป็น 2 แบบจากจำนวน 6 วัด

แบบที่ 1 สร้างเมื่อประมาณ พ.ศ. 2470 มีจำนวน 2 วัด ได้แก่ วัดหลวง และวัดหัวนา¹⁴ พบว่าเจดีย์ของสองวัดนี้เป็นช่างฝีมือกลุ่มเดียวกันที่มาจากพม่า ดังนั้นลักษณะรูปแบบของเจดีย์จะมีลักษณะที่คล้ายกับพม่า คือ มีการตกแต่งตามแบบศิลปะพม่า โดยส่วนฐานไพทีมีทั้งช้างหมอบประดับ 4 ด้าน และมีสิงห์ยืนประจํามุม 4 มุม ส่วนเรือนธาตุมีเจดีย์เป็นองค์ระฆัง มีการประดับหม้อบุระณฆะประจํามุม ส่วนยอด เป็นปล้องไฉน และด้านเหนือสุดจะเป็นปลียอดที่ครอบด้วยฉัตรโลหะ

แบบที่ 2 เป็นช่วงที่ครูบาศรีวิชัยจาริกมายังเมืองปาย และเมื่อมีชาวบ้านที่เลื่อมใสศรัทธาที่ทราบเรื่องราวท่านจาริกมาปาย จึงได้นิมนต์ให้ครูบาศรีวิชัยได้มาทำการบูรณะวัดร้างในอำเภอปายเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2474 โดยมีจำนวน 4 วัด ได้แก่ วัดน้ำฮู, วัดพระธาตุจอมแจ้ง, พระธาตุศรีวิชัย และวัดเมืองเปง

สังเกตได้ว่า วัดทั้ง 4 วัดมีผังในลักษณะแบบล้านนา คือ วิหารและเจดีย์วางตัวตามแนวทิศตะวันตก-ตะวันออก ส่วนการสร้างเจดีย์ตามแบบสมัยของครูบาศรีวิชัย มีลักษณะที่คล้ายกัน คือ เป็นฐานเขียง 4 ชั้น มีการยึดท้องไม้สูงตามแบบฉบับล้านนา และสิ่งที่สำคัญที่เหมือนกันคือ เป็นเจดีย์ที่ไม่มีการตกแต่งใดๆ

ส่วนในอำเภอขุนยวม พบแหล่งโบราณคดีทั้งหมด 16 แหล่ง สามารถแบ่งประเภทของแหล่งโบราณคดีได้ 7 ประเภท คือ ประเภทแหล่งโบราณสถาน จำนวน 2 แหล่ง คูเมืองโบราณ จำนวน 1 แหล่ง แหล่งเตาเผาไม้ดิน จำนวน 1 แหล่ง เตาเผาถ่าน จำนวน 1 แหล่ง จะเห็นว่าในช่วงสมัยนี้ อำเภอขุนยวม มีประเภทของแหล่งโบราณคดีที่ค่อนข้างมีความหลากหลาย แสดงว่าในช่วงเวลานี้ อำเภอขุนยวมเริ่มเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวรเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

เรื่องราวการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มน้ำปาย-ยวม ในช่วงเวลานี้ปรากฏในเอกสารท้องถิ่นหลายฉบับ เช่น เอกสารหมู่บ้านเมืองน้อย ระบุว่า ชาวไทใหญ่อพยพมาตั้งหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2449 เอกสารคัดลอกจากบันทึกหนังสือห่าจะหว่างสักเหรดแจ่นของวัดเมืองปิ่นของพ่อจันทร์ อินทสารที่กล่าวขานมาที่การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่บ้านดอน หรือบ้านเวียงเหนือ เป็นชุมชนแรกเริ่มของเมืองปาย ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าเรื่องบรรพบุรุษ เช่น การเข้ามาของครอบครัวพ่อจิ้ง ชัยกุลจากเมืองนาหลวง และครอบครัวของพ่อสุวรรณ แสงแจ้ง จากเมืองปิ่น ประเทศพม่า

หรือตามเอกสารประวัติอำเภอขุนยวม ระบุว่า เดิมในเขตอำเภอขุนยวมเป็นที่อยู่อาศัยของปกากะญอและลัวะ ต่อมาเป็นกลุ่มไทใหญ่ นำโดย “ซานกะเล” อพยพจากแม่ฮ่องสอนมาตั้งบ้านขุนยวมก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพญาสิงหนาทให้ปกครองเมืองแม่ฮ่องสอน เหล่านี้ น่าจะสืบเนื่องจากปัญหาการยึดครองหัวเมืองชายแดนไทย-พม่า การขยายอำนาจของอังกฤษไปยังหัวเมืองชายแดนไทใหญ่ จนมีข้อขัดแย้งกับฝ่ายไทย (พ.ศ. 2428-2429) มีความพยายามในการจัดการด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งทางฝ่ายพม่า และฝ่ายบริเวณหัวเมืองชายแดนเกิดความวุ่นวาย ผู้คนจากหัวเมืองชายแดนบางส่วนอพยพเข้ามาอยู่ในฝั่งไทย ดังนั้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีการเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างดินแดนแถบนี้หลายระลอกอย่างต่อเนื่อง

¹⁴ ดูรายละเอียดในรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย ปางมะผ้าและขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน: (เล่มที่ 2: โบราณคดี), เสนอต่อสำนักงานสนับสนุนการวิจัย, 2552.

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ร่องรอยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 พบทั้ง 3 อำเภอ ในที่นี้ไม่ได้นับแหล่งโบราณคดีที่เป็นวัดซึ่งทหารญี่ปุ่นได้เข้าไปใช้พื้นที่ระหว่างสงคราม เพราะจัดเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์

ในอำเภอบุณยวม มีแหล่งโบราณคดีที่พบจากการสำรวจเพิ่มเติมจากที่กรมศิลปากรสำรวจ เพียง 2 แหล่ง คือ เส้นทางสงครามโลกครั้งที่ 2 จำนวน 1 แหล่ง และสนามบินสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จำนวน 1 แหล่ง การสร้างและขยายเส้นทางสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (เส้นทางสายต่อแพ-ห้วยด้นนุ่น) เพื่อเป็นเส้นทางเดินทัพที่ทหารญี่ปุ่นใช้เส้นทางดังกล่าวเดินทัพไปยังพม่า ซึ่งจากการสำรวจยังมีการพบร่องรอยของเส้นทางทั้งที่มีสภาพสมบูรณ์และชำรุดบ้างบางช่วง ในระยะทางกว่า 18 กิโลเมตร เส้นทางบางช่วงจะเห็นว่ายังพบร่องรอยหลักฐานสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ให้เห็น อาทิเช่น หมุดเสาโทรเลขที่ปักตามต้นไม้สูงโปร่ง ร่องรอยสะพานที่ครั้งหนึ่งเคยรองรับน้ำหนักของรถบรรทุก แต่ปัจจุบันเหลือเป็นเพียงซากเศษไม้ที่ผุร่อนลงทุกวัน หรือซากชิ้นส่วนรถบรรทุกที่ยังหลงเหลือและวางเรียงรายตามริมเส้นทาง เป็นต้น

ส่วนในอำเภอปาย และอำเภอปางมะผ้าไม่ได้ทำการสำรวจอย่างจริงจัง แต่ได้รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 (สงครามมหาเอเชียบูรพา) ซึ่งชุมชนทั้งในพื้นที่ปาย และพื้นที่บุณยวมอยู่ในเส้นทางยุทธศาสตร์ ทำให้ชุมชนต่างๆ ในพื้นที่นั้นเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จากความทรงจำเกี่ยวกับสงคราม คือ ภาพของทหารญี่ปุ่นที่เดินทางเข้ามาในชุมชน เข้ามาอาศัยวัด โรงเรียน หุงนารวมไปถึงการตั้งค่ายในจุดต่างๆ การสร้างถนน “ญี่ปุ่น” รวมถึงการถอยทัพกลับของทหารญี่ปุ่นเมื่อแพ้สงครามทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างทหารญี่ปุ่นและคนไทยในพื้นที่ปายและบุณยวมในด้านต่างๆ ได้แก่ การจ้างแรงงาน การแลกเปลี่ยนสินค้า หรือ อาหาร และปฏิกิริยาที่แตกต่างของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงที่ยังไม่มีการตั้งถิ่นฐานถาวร เช่น ชาวปกากะญอละทิ้งหมู่บ้านเพื่อหนีทหารญี่ปุ่นและกลับมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เดิมหลังสงครามสงบ เป็นต้น

3. ยุคปัจจุบัน-รัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2489-ปัจจุบัน)

สมัยปัจจุบัน กลุ่มคนท้องถิ่นเดิมที่มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานอย่างต่อเนื่อง และการอพยพเข้ามาของกลุ่มคนใหม่ในทั้งสองพื้นที่ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์จีนมุสลิม ม้ง ลาหู่และลีซู ได้อพยพเข้ามาในช่วงหลังสงครามเพื่อหาที่ทำกินใหม่ และหนีภัยสงครามจากประเทศพม่า ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นภายหลังจากการเปิดพื้นที่ให้มีความสะดวกในเรื่องของการคมนาคม และความเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรกรรมที่ก้าวเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ รวมทั้งการขยายตัวของทุนการค้าในช่วงหลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา อันเป็นผลจากการขยายตัวของกระแสโลกาภิวัตน์และการพัฒนาการท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เริ่มมีการไหลบ่าของผู้คนจากภายนอกทั้งคนไทยและต่างประเทศ เข้ามาซื้อที่ดินและดำเนินธุรกิจทั้งระดับเล็ก-กลาง-ใหญ่ ในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-บุณยวม โดยเฉพาะที่ปายมีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น และมีจำนวนของนักธุรกิจ/ผู้ประกอบการจากภายนอกมากที่สุดซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วในพื้นที่ มีการเปลี่ยนแปลงระบบการเกษตรเป็นการปลูกพืชเชิงพาณิชย์เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเกิดความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ปายกลายเป็นสถานที่เสด็จของชนต่างถิ่น

ขณะที่อำเภอปางมะผ้ากับบุณยวม เปรียบเสมือนกับทางผ่านจึงทำให้มีการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมประเพณี บางชุมชนจึงปรับตัวตามเงื่อนไขปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางด้านกระแสการท่องเที่ยว โดย

นำเอกลักษณ์เฉพาะตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลาย มาเป็นจุดขายให้กับนักท่องเที่ยว เช่น พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น บ้านพักโฮมสเตย์ ตลอดจนการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อหารายได้จากการขายของที่ระลึก ซึ่งสะท้อนเอกลักษณ์ภายในท้องถิ่น เช่น ภูมิของกลุ่มแม่บ้านตัดเสื้อไค บ้านเมืองปอน โฮมสเตย์ (home stay) บ้านหลวง เป็นต้น

8.3 มรดกวัฒนธรรมร่วมสมัย

ผลของการสำรวจของสถานภาพความรู้และการสำรวจในภาคสนาม ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เพิ่มขึ้นในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ผู้เขียนขอแบ่งลักษณะขององค์ความรู้ซึ่งเป็นหัวใจของมรดกวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ มรดกอดีต หมายถึงมรดกทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และมรดกปัจจุบันคือมรดกทางวัฒนธรรม ประเพณีที่ยังดำรงอยู่และปฏิบัติในปัจจุบัน

มรดก “อดีต”

ข้อค้นพบที่สำคัญจากงานวิจัยด้านโบราณคดี ซึ่งมีวิธีการศึกษาจากซากวัตถุทางวัฒนธรรมที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน คือ

1) การขยายเขตแดนของเวลาในอำเภอปายและขุนยวมซึ่งเดิมเชื่อว่ามีเวลาเก่าแก่เพียงสมัยล้านนาเท่านั้น แต่การสำรวจทางโบราณคดีพบเครื่องมือหินกะเทาะทำให้ทราบว่ามีคนก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้อย่างน้อยประมาณ 10,000 ปีมาแล้ว แต่เพิงผาถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า (อายุประมาณ 32,280-2,933 ปีมาแล้ว) ก็ยังคงเป็นพื้นที่ที่พบร่องรอยกิจกรรมของคนและการตั้งถิ่นฐานที่เก่าแก่ที่สุดของจังหวัดแม่ฮ่องสอนในขณะนี้ นอกจากนี้ยังพบโครงกระดูกของคนโบราณจำนวน 2 โครงที่กำหนดอายุได้ระหว่าง 13,000-12,000 ปีมาแล้ว ซึ่งยืนยันว่ามีคนปรากฏในพื้นที่วิจัยเป็นครั้งแรก

2) มีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องและทับซ้อนพื้นที่เดิมตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน ตามลักษณะภูมิประเทศที่เป็นที่ราบบนยอดดอย สันเขา ที่ราบในหุบเขา ที่ราบเชิงเขา และลานตะพักริมน้ำ หลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าผู้คนมีการโยกย้ายถิ่นฐาน และการติดต่อสัมพันธ์ภายในพื้นที่และต่างพื้นที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

3) วัฒนธรรมโลงไม้เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีแกนวัฒนธรรมอยู่ในอำเภอปางมะผ้าในพื้นที่อำเภอปายและขุนยวมมีร่องรอยของหลักฐานของวัฒนธรรมโลงไม้ไม่น้อยมาก

4) วัฒนธรรมในยุคประวัติศาสตร์มีลักษณะร่วมของวัฒนธรรมล้านนาทั้ง 3 อำเภอ และความเข้มข้นของวัฒนธรรมจะเห็นได้ชัดในอำเภอปายและขุนยวม ซึ่งเป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญในทางเศรษฐกิจและการเมืองในด้านตะวันตกของอาณาจักรล้านนา

ดังนั้นหากจะจัดลำดับยุคสมัยของจังหวัดแม่ฮ่องสอนจากข้อมูลการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีทั้งหมด 207 แหล่ง ในอำเภอปายมี 55 แหล่ง อำเภอปางมะผ้ามี 108 แหล่ง และอำเภอขุนยวม 44 แห่ง ประกอบกับข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ สามารถจัดแบ่งได้ 4 สมัยหลัก¹⁵ และพบว่าแหล่งโบราณคดีที่ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญในแต่ละอำเภอ ดังต่อไปนี้

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (32,000-1,100 ปีมาแล้ว)

สมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ

- แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ เพิงผาถ้ำลอดและเพิงผาบ้านไร่ในอำเภอปางมะผ้า ถ้ำผาชัน ในอำเภอปาย และผาผึ้ง ในอำเภอขุนยวม

สมัยวัฒนธรรมหินขัด

- แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ เพิงผาถ้ำลอด ถ้ำปุงสูงในอำเภอปางมะผ้า และถ้ำผาชันในอำเภอปาย

สมัยวัฒนธรรมโลหะ

- แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ เพิงผาบ้านไร่ ถ้ำลางจันทร์ ถ้ำจำโป้ ถ้ำบ่อไกร และถ้ำปางคาม ในอำเภอปางมะผ้า

อำเภอปางมะผ้าเป็นบริเวณที่มีหลักฐานโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์มากที่สุด ดังนั้นการพัฒนาแหล่งเรียนรู้จะเน้นที่เรื่องของวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์และธรรมชาติของธรณีสัณฐานแบบคาสต์

2. สมัยก่อนล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 14-19 หรือ ประมาณ 1,100-650 ปีมาแล้ว)

- หลักฐานของแหล่งโบราณคดีไม่ชัดเจนและมองเห็นได้ยาก อำเภอปางมะผ้าเป็นบริเวณที่มีหลักฐานโบราณคดีสมัยนี้มากที่สุด แต่เนื่องจากยังไม่มี การขุดค้นจึงยังไม่ทราบข้อมูลเกี่ยวกับสมัยนี้เท่าที่ควร

3. สมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 20-22 หรือ ประมาณ 550-350 ปีมาแล้ว)

- แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ พระธาตุแม่ฮี้ วัดหนองบัว (ร้าง) ในอำเภอปาย โบราณสถานในบ้านเมืองแพม อำเภอปางมะผ้า และพระธาตุดอยเวียงที่บ้านต่อแพ

¹⁵ ดูรายละเอียดใน รัชมิ ชูทรงเดช, “โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในอำเภอปาย ปางมะผ้า ขุนยวม”, เชิดศักดิ์ ตรีธาภิวัฒน์, “โบราณคดีแม่ฮ่องสอน: สังคมวัฒนธรรมชาติและวัฒนธรรม” และ “ภูมิทัศน์เชิงสัญลักษณ์: พินิจสังคมและวัฒนธรรมสมัยล้านนาที่แม่ฮ่องสอน”, นุชนางค์ ชุมดี, “การศึกษาประวัติศาสตร์แม่ฮ่องสอนท่ามกลางบริบทและการเปลี่ยนแปลง” ใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่อง การสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ในอำเภอปาย ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2552.

อำเภอปายและขุนยวมเป็นพื้นที่ซึ่งพบแหล่งโบราณคดีในสมัยล้านนากระจายอยู่ภายในแอ่งและรอบแอ่งเป็นจำนวนมาก เพราะมีลักษณะภูมิประเทศที่เป็นที่ราบเหมาะแก่การตั้งชุมชนและเพาะปลูก มีแหล่งโบราณคดีหลายแห่งที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ได้

4. สมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ 23-24 หรือประมาณ 250-150 ปีมาแล้ว)

- แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ วัดเมืองปอน วัดต่อแพ และวัดคำใน ที่อำเภอขุนยวม วัดหลวง วัดป่าขาม และวัดน้ำฮู ที่อำเภอปาย ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือแหล่งโบราณคดีในสมัยนี้มีการบูรณะซ่อมแซมและเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ

เช่นเดียวกับสมัยล้านนา อำเภอปายและขุนยวม เป็นพื้นที่ซึ่งพบแหล่งโบราณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอิทธิพลของศิลปะพม่าและไทใหญ่พบมากในอำเภอขุนยวม มีแหล่งโบราณคดีหลายแห่งที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ได้

มรดก “ปัจจุบัน”

ข้อมูลส่วนใหญ่มาจากการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ บุคคลที่สัมภาษณ์ทางด้านประวัติศาสตร์มีทั้งหมด 114 คน ในอำเภอปายมีจำนวน 50 คน และในอำเภอขุนยวมมีจำนวน 64 คน

บุคคลที่สัมภาษณ์ทางด้านมานุษยวิทยามีทั้งหมด 118 คน ในอำเภอปายมีจำนวน 75 คน ในอำเภอปางมะผ้ามีจำนวน 10 คน และในอำเภอขุนยวมมีจำนวน 33 คน

สำหรับช่วงเวลาในปัจจุบันที่สัมพันธ์กับความทรงจำของชาวบ้านในแต่ละพื้นที่ สามารถสืบค้นไปได้ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แบ่งออกได้เป็น 3 ช่วง¹⁶ ดังนี้

1. รัตนโกสินทร์-รัชกาลที่ 5-6 (พ.ศ. 2435-2475 หรือประมาณ 118-76 ปีมาแล้ว)

มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของไทใหญ่ ปกาเกอญอ คนเมืองจากเชียงใหม่ แพร่ ในปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ซึ่งเดิมเป็นที่อยู่ของลัวะ เพื่อมาแสวงหาที่ทำกินและรับช่วงทำไม้จากบริษัทบอมเบย์เบอร์มา ความทรงจำในช่วงเวลานี้มีค่อนข้างน้อย แต่มีเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ยืนยันเหตุการณ์ต่างๆ ในช่วงระยะเวลานี้มีการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการเปลี่ยนศาสนามากที่สุดคือ ปกาเกอญอ

2. รัตนโกสินทร์-รัชกาลที่ 7-8 (พ.ศ. 2476-2488 หรือประมาณ 76-64 ปีมาแล้ว)

มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองและเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 กองทัพญี่ปุ่นได้เดินทางผ่านเส้นทางอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ช่วงเวลานี้ยังคงมีพยานบุคคลจำนวนมากที่ยังจำเหตุการณ์ต่างๆ ได้เพราะมีทหารญี่ปุ่นเข้ามาเป็นจำนวนมาก และเป็นช่วงปลายสงครามโลก

¹⁶ ดูรายละเอียดใน รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย ปางมะผ้าและขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน: ด้านประวัติศาสตร์ (เล่มที่ 4) และ ด้านมานุษยวิทยา (เล่มที่ 6), เสนอต่อสำนักงานสนับสนุนการวิจัย, 2552.

ครั้งที่ 2 ชุมชนที่ป่าย ปางมะผ้า และขุนขวมมีส่วนร่วมในการทำทางและค้าขายแลกเปลี่ยนกับทหารญี่ปุ่น

3. สมัยรัตนโกสินทร์-รัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2489-ปัจจุบัน)

การฟื้นฟูหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการขยายตัวของรัฐ มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ในช่วงเวลาแรก รัฐเน้นพัฒนาสิ่งสาธารณูปโภคพื้นฐานทั่วไป ได้แก่ ถนน น้ำ ไฟฟ้า แต่เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านที่ตั้งที่ปิดล้อมด้วยภูเขา ประชากรส่วนใหญ่ในอำเภอป่าย ปางมะผ้า ขุนขวม ทำเกษตรกรรมแบบพึ่งพาธรรมชาติ ต่อมาเกิดกระแสการท่องเที่ยวในช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 เกิดการขยายตัวจากสังคมหมู่บ้านมาเป็นสังคมเมืองที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และวัฒนธรรม ด้วยการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มากขึ้น เช่น กลุ่มม้ง กลุ่มจีนยูนนาน กลุ่มลาหู่ โดยเฉพาะอำเภอป่ายมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด

8.4 การจัดการมรดกวัฒนธรรม

สำหรับการจัดการมรดกวัฒนธรรม ได้ดำเนินการหลังจากที่ได้ทำการสืบค้นความรู้ว่าในแต่ละพื้นที่มีข้อมูลพื้นฐานอย่างไร ประมวลเป็นองค์ความรู้ แล้วนำมาสู่การจัดการความรู้ ได้แก่กระบวนการถ่ายทอดความรู้ และการจัดการทางกายภาพ จำนวนทั้งหมด 9 ครั้ง¹⁷ ดังนี้

1. การจัดการความรู้

การจัดการความรู้เน้นการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนโดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เมื่อคณะวิจัยสกัดความรู้จากการประมวลข้อมูลแล้วก็จัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ให้กับชุมชน โดยเน้นที่กลุ่มเยาวชน

1.1 การถอดความรู้จากงานวิจัยเดิมที่อำเภอปางมะผ้า จำนวน 1 ครั้ง

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ได้จัดการอบรมเชิงปฏิบัติการให้กับคณะครูจาก โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า โรงเรียนบ้านถ้ำลอด และศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนอำเภอปางมะผ้า วันที่ 20-21 สิงหาคม 2550 ณ หอประชุมอำเภอปางมะผ้า การอบรมในครั้งนี้ได้จัดร่วมกับ โครงการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ และเพิงผาถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัด แม่ฮ่องสอน ร่วมกับภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญทางด้านการศึกษา คือ รศ. สมประสงค์ น่วมบุญลือ ผศ. ดร. ศิริบุญ จงวุฒิเวทย์ และ ผศ. ดร. มาเรียม นิลพันธุ์ จากคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มาเป็นวิทยากร ในการอบรม ซึ่งมีขั้นตอนที่สรุปได้ดังนี้ คือ

¹⁷ ดูรายละเอียดใน รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าย ปางมะผ้าและ ขุนขวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน: ด้านการจัดการ (เล่มที่ 8), เสนอต่อสำนักงานสนับสนุนการวิจัย, 2552.

- ผู้วิจัยได้ถอดบทเรียนจากงานวิจัยด้านต่างๆ เช่น โบราณคดี วงปีไม้ มานุษยวิทยา ภาษาศาสตร์ ชลประทาน ธรณีวิทยาทางโบราณคดี และระบบฐานข้อมูลสารสนเทศทางโบราณคดี ออกเป็นคู่มือที่มีการจัดหัวข้อที่ง่ายแก่ความเข้าใจสำหรับครูนำไปปรับใช้ในการเรียนการสอน
- ผู้เชี่ยวชาญทางการศึกษาได้จัดกระบวนการถอดความรู้จากคู่มือ โดยยกตัวอย่างเข้ากับสาระวิชาต่างๆ ทั้ง 8 สาระ เพื่อให้คณะครูได้เห็นกระบวนการ ไม่ว่าจะเป็นการวางวัตถุประสงค์ของการสอน ตั้งชื่อวิชา การสอน และการวัดผล
- คณะครูทดลองเขียนหลักสูตร โดยใช้คู่มือเชื่อมโยงกับประสบการณ์ของตนเอง แล้วนำเสนอ และมีการอภิปรายร่วมกัน
- คณะครูได้ทดลองนำหลักสูตรทั้งหมด 14 เรื่อง ไปทดลองสอนในโรงเรียนบ้านถ้ำลอดและศูนย์ปางมะผ้า (บ้านไร่)

1.2 เวทีเสวนาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน จำนวน 5 ครั้ง

- เวทีเรื่อง **“ภูมิหลังของสังคมและวัฒนธรรมขุนยวมครั้งที่ 1: มรดกอดีตและปัจจุบันของขุนยวม”** ณ วัดต่อแพ อำเภอขุนยวม วันที่ 27 มกราคม 2551 เพื่อแนะนำโครงการฯ และเผยแพร่ข้อมูลด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยา
- เวทีระดมความคิดบ้านแม่ฮี้ ตำบลบ้านแม่ฮี้ อำเภอปาย วันที่ 18 พฤษภาคม 2551 เพื่อพูดคุยปรึกษาการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในเมืองปาย
- เวทีเรื่อง **“สืบจากแผนที่ชุมชนปาย”** อำเภอปาย วันที่ 13 กรกฎาคม 2551 เพื่อเสวนาแลกเปลี่ยนระหว่างคนท้องถิ่นและโครงการฯ ในประเด็นเรื่องการจัดถิ่นฐานและพัฒนาการชุมชนในเวียงใต้/ การเข้ามาของกลุ่มชาติพันธุ์ในเวียงใต้/ ความทรงจำและเหตุการณ์ในอดีต เช่น ย่านการค้า สงครามโลกครั้งที่สอง ถนนสาย 1095 และธุรกิจการท่องเที่ยว
- เวทีเรื่อง **“ตามรอยอดีตขุนยวมจากเรื่องเล่าของชุมชน”** ณ ศาลากลางบ้าน อำเภอขุนยวม วันที่ 25 ตุลาคม 2551 เป็นการประเมินศักยภาพของชุมชน ก่อนที่จะมีการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของเมืองขุนยวมให้มีความหมายต่อชุมชนอย่างแท้จริง
- เวทีเรื่อง **“อนุสรณ์สถานมรดกภาพไทย-ญี่ปุ่น “ใหม่” ใครกำหนด?”** ณ วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม วันที่ 17 พฤษภาคม 2552 เพื่อถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูลทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และมานุษยวิทยาที่รวบรวมโดยคณะวิจัย และเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่า **“พิพิธภัณฑ์”** และ **“อนุสรณ์สถาน”**

1.3 กิจกรรมถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชน จำนวน 3 ครั้ง

- กิจกรรม **“เยาวชนขุนยวม ร่วมเรียนรู้พิพิธภัณฑ์”** อำเภอขุนยวม วันที่ 20-21 สิงหาคม 2551 เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องการเก็บรวบรวมและรักษาวัตถุในพิพิธภัณฑ์เบื้องต้นและฟื้นฟู-สร้างความเข้มแข็ง ให้กับจิตสำนึกโดยใช้อุดดีเป็นเครื่องสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นอันจะเป็นแนวร่วมที่สำคัญในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่นให้กับเยาวชน
- การเก็บข้อมูลเชิงคนตรีในกลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่ดำ ลีซู และปกากะญอ เพื่อนำไปสู่กิจกรรม **“เรื่องสู่เสียง เสียงสู่ชุมชน: คนตรีเพื่อพัฒนาศักยภาพของเยาวชนผ่านงานวิจัยที่บ้านไร่-ถ้ำลอด”** อำเภอปางมะผ้า วันที่ 10-11 กุมภาพันธ์ 2552 เพื่อส่งเสริมประสบการณ์การเรียนรู้ด้านการถ่ายทอดความรู้/ภูมิปัญญาชุมชนผ่านสื่อประเภทดนตรี และเยาวชนจากบ้านถ้ำลอดและบ้านไร่ได้ร่วมกันสร้างบทเพลงเป็นตัวแทนของชุมชนเพื่อการถ่ายทอดของดีไปสู่คนภายในและคนภายนอกชุมชน
- กิจกรรม **“เรารักยี่โลงไม้”** อำเภอปางมะผ้า วันที่ 14-15 มีนาคม 2552 เพื่อให้เยาวชนได้รับทราบและตระหนักรู้ในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ภายในชุมชน และสร้างประสบการณ์ตรงเรื่องการอนุรักษ์ยี่โลงไม้บนแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่

1.4 การประชุมและประเมินศักยภาพร่วมกับชุมชนในเรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรม

- การสอบถามความต้องการของชุมชนเกี่ยวกับการจัดการแหล่งเรียนรู้/แหล่งท่องเที่ยว ที่มีอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านแม่ละนา หมู่บ้านเมืองแพม หมู่บ้านบ้านไร่ หมู่บ้านบ่อไคร้ และหมู่บ้านจำโป๋ ในอำเภอปางมะผ้า ซึ่งส่วนใหญ่เริ่มมีการจัดการการท่องเที่ยว ชุมชนอยากให้โครงการฯ สนับสนุนในเรื่องของข้อมูลสำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีและวัฒนธรรม ส่วนใหญ่ในเรื่องทุนสนับสนุนทุกหมู่บ้านมีอยู่แล้ว แต่ขาดความรู้ที่เป็นเนื้อหาสำคัญสำหรับนักท่องเที่ยว
- การหารือกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในระบบและนอกระบบเพื่อแสวงหาแนวทางในการใช้ประโยชน์จากข้อมูลการวิจัย โดยเฉพาะการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

1.5 การจัดทำเว็บไซต์และฐานข้อมูลโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา

- โครงการฯ จัดทำเว็บไซต์เพื่อเผยแพร่ความรู้และกิจกรรมต่างๆ ให้กับสาธารณชน และได้จัดทำฐานข้อมูลโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา ในเบื้องต้นทดลองใช้ในหมู่คณะวิจัยก่อนเพื่อตรวจสอบระบบ

และฐานข้อมูล หากศักยภาพในการค้นหาข้อมูลสามารถทำได้เป็นอย่างดีก็จะเชื่อมโยงกับเว็บไซต์เพื่อให้สาธารณะสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้

1.6 การจัดประชุมทางวิชาการ

- โครงการฯ ได้จัดประชุมทางวิชาการ เรื่อง **“การสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน”** เพื่อเป็นการเผยแพร่ผลงานวิจัยและแลกเปลี่ยนข้อมูลกับปราชญ์/นักวิชาการท้องถิ่นนักวิชาการเฉพาะทาง และชุมชนท้องถิ่น ณ วิทยาลัยชุมชน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างวันที่ 1-2 สิงหาคม 2552

1.7 เอกสารที่มีการเผยแพร่เกี่ยวกับโครงการฯ จำนวน 7 รายการ

ภาษาไทย

- วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 35 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2552) คอลัมน์ทั่วแคว้นแดนสยาม บทความเรื่อง **“เอามือตอบมือ”** โดย กิรติ ปริษานุกุล (อดีตผู้ช่วยนักวิจัยด้านมานุษยวิทยา)
- หนังสือพิมพ์รายวันมติชน ฉบับวันพฤหัสบดีที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2552 หน้า 20 คอลัมน์ประชาชน เรื่อง **“สืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน”**
- บทความทางวิชาการเรื่อง **“ผงซุรต” การเปลี่ยนแปลงความหมายเชิง “สัญลักษณ์” จาก “สารปรุงแต่ง” สู่วิถีชีวิต** โดย นุชนางค์ ชุมดี ร่วมกับ สิริวรรณ สิริวนิชย์ ในงานประชุมวิชาการประจำปีศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันที่ 25-27 มีนาคม 2553 (ระหว่างการเขียนบทความ)
- บทความทางวิชาการเรื่อง **“ความทรงจำที่ถ่วงเลือนต่อเหตุการณ์สงครามมหาเอเชียบูรพา ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน”** โดย นุชนางค์ ชุมดี ในโครงการเสวนาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (ระหว่างการเขียนบทความ)

ภาษาต่างประเทศ

- จดหมายข่าวภาษาต่างประเทศ **ARCHAEOLOGY** (A publication of the Archaeological Institute of America) Volume 81 Number 1, January / February 2008. เรื่อง **“Off the Grid”** โดย รศ. ดร. รศมี ชูทรงเดช (Rasmi Shoocongdej)
- จดหมายข่าวภาษาต่างประเทศ **ARCHAEOLOGY** ฉบับประจำเดือน September / October 2009 เรื่อง **“Mystery of the Log Coffin Culture: Recent investigations raise more questions about an enigmatic people”** โดย Karen J. Coates.

- การเสนอบทความทางวิชาการเรื่อง “Local Trade in Pai, Maehongson, Northwest, Thailand, 14th – 19th Centuries” โดย นุชนางค์ ชุมดี ในงาน 19th CONGRESS OF THE INDO-PACIFIC REHISTORY ASSOCIATION ณ Vietnam Academy of Social Sciences Conference Centre, Hanoi, Vietnam. (ระหว่างการเขียนบทความ)

1.8 สร้างและพัฒนานักวิจัยรุ่นใหม่ โดยเฉพาะการฝึกหัดผู้ช่วยนักวิจัยให้เขียนรายงานเขียนบทความทางวิชาการทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เขียนบทความสำหรับการเผยแพร่สู่สาธารณชน การนำเสนอบทความทางวิชาการทั้งในระดับประเทศและนานาชาติ ฝึกหัดการพูดและบรรยายในที่สาธารณะ ถือว่าเป็นการจัดการความรู้ที่ดำเนินการถ่ายทอดทางตรงต่อบุคลากรในทีมวิจัย และเกิดกระบวนการเรียนรู้ข้ามสาขาไปพร้อมกัน

2. การจัดการทางกายภาพ

การจัดการทางกายภาพส่วนใหญ่เป็นการจัดการในเรื่องของการวางแผนและแนวทางในการพัฒนา เพื่อให้ชุมชนสามารถนำไปใช้ต่อยอดโดยเป็นการทดลองและทำเป็นตัวอย่าง

2.1 ศูนย์ข้อมูลหรือศูนย์การเรียนรู้

ก. สำหรับการพัฒนาศูนย์ข้อมูลอำเภอปาย เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมในอดีตและปัจจุบัน การทำงานในพื้นที่ทำให้ทราบว่าสถานที่เหมาะสมและมีความเป็นไปได้ในการพัฒนา คือศูนย์ข้อมูลบ้านเวียงเหนือ ที่โรงเรียนบ้านเวียงเหนือ ซึ่งปัจจุบันมีสถานที่แต่ยังไม่มีการจัดแสดงใดๆ ทางโครงการฯ ยังไม่ได้ร่วมกิจกรรมใดๆ นอกจากใช้พื้นที่ในการอบรมร่วมกับเครือข่ายเยาวชนกลุ่มแบ่งปันปันใจ

ข. สำหรับอำเภอปางมะผ้า แหล่งเรียนรู้ที่สำคัญและมีข้อมูลอยู่กับสถานที่คือแหล่งโบราณคดีเพิงผาลอดและเพิงผาบ้านไร่ นอกจากนี้โครงการฯ ได้ให้ความร่วมมือกับท้องถิ่นในการให้ข้อมูลสำหรับการจัดทำศูนย์ข้อมูลและป้ายอธิบายข้อมูลของแหล่งโบราณคดีถ้ำนางจันทร์ หรือเป็นที่รู้จักกันในนาม “Coffin cave” ใกล้กับโรงพยาบาลปางมะผ้า

ค. สำหรับอำเภอยวน มีพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 (ชื่อใหม่คืออนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น) เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ และมีศูนย์วัฒนธรรมไทใหญ่ที่บ้านเมืองปอน

2.2 การพัฒนาเส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

- พัฒนาเส้นทางและศักยภาพของบ้านสันติชล-วัดน้ำฮู-กำแพงเมืองโบราณเวียงเหนือ-พระธาตุแม่ฮี้-วัดร้างที่แม่ฮี้-พระธาตุแม่เย็น-ผลิตภัณฑ์บ้านแม่ปิง

- พัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางโบราณคดีสำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาติ ตามเส้นทางวัฒนธรรมบ้านน้ำบ่อสะเป-แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่-หมู่บ้านบ้านไร่-โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า
- พัฒนาแหล่งเรียนรู้และเส้นทางท่องเที่ยว โดยจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรมในอำเภอขุนยวม ค่ายทหารญี่ปุ่นที่หนองป่าก่อ-แหล่งโบราณคดีห้วยโป่ง-อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น-วัดต่อแพ-คอยเวียง-บ้านเมืองปอน-โบราณสถานบ้านเมืองปอน-ผลิตภัณฑ์เมืองปอน
- พัฒนาเส้นทางเรียนรู้/การท่องเที่ยว และเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับปางมะผ้า-ขุนยวม โดยทดลองจัดเส้นทางให้คณะสื่อมวลชนดูงาน Mae Hong Son Research Expo 2009 - MRE 2009 “รักย์โลก รักคุณ รักย์แม่ฮ่องสอน” ระหว่างวันที่ 12-16 กุมภาพันธ์ 2552 ณ จังหวัดแม่ฮ่องสอน

9. สรุป

บทนี้นำเสนอที่มาของโครงการวิจัย กระบวนการวิจัย และผลงานวิจัยที่เสร็จสิ้นไปแล้ว ผลงานวิจัยได้ให้ภาพรวมและช่วยเติมบางส่วนของ “ภาพอดีตที่ขาดวัน” ซึ่งเป็นภูมิหลังประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของอำเภอปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าคนในอดีตไม่ได้อยู่อาศัยโดดเดี่ยว หากแต่มีปฏิสัมพันธ์กับคนที่อยู่รอบๆ มีเครือข่ายทางสังคม-การเมือง-เศรษฐกิจ และมีการรับส่งวัฒนธรรมกัน รวมทั้งการเคลื่อนย้ายไปมา มีการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและการผสมผสานทางวัฒนธรรม จนเกิดความหลากหลายของชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในปัจจุบัน ทำให้กลายเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอน นอกจากนี้โครงการฯ ยังสรุปผลการดำเนินกิจกรรมการจัดการมรดกวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ

บทที่ 1

ความคิดรวบยอด

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม เป็นโครงการที่เชื่อมโยงสังคมศาสตร์กับมนุษยศาสตร์ประกอบด้วยศาสตร์โบราณคดี มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม การสืบค้นเรื่องราวของผู้คนและวัฒนธรรมทั้งอดีต-ปัจจุบันจำเป็นต้องมีแนวทางในการศึกษาาร่วมกันเพื่อตอบโจทย์หลักของโครงการวิจัยในเรื่องภูมิหลังความเป็นมาของผู้คนและวัฒนธรรมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม

1.1 ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม (cultural history)

แนวคิดเรื่องประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นแนวคิดแบบจารีตนิยม ซึ่งเป็นพื้นฐานในงานโบราณคดีที่มุ่งจัดลำดับยุคสมัยในพื้นที่วิจัยว่าวัฒนธรรมใดเกิดก่อน-หลัง เพื่อให้คณะวิจัยมีโครงร่างร่วมกันในมิติของเวลาและลักษณะเด่นของวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา โดยเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีที่มีการขุดค้นและมีค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ จารึก เอกสารทางประวัติศาสตร์ เหรียญตรา คำบอกเล่าของบุคคลที่อยู่ในเหตุการณ์และสามารถระบุอายุได้แน่นอน แล้วใช้วิธีการศึกษารูปแบบที่เป็นลักษณะเด่น (diagnostic type) ของวัฒนธรรมในการเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีที่พบจากการสำรวจ หรือลักษณะวัฒนธรรมของชุมชนที่เข้าไปศึกษา

ในที่นี้คณะผู้วิจัยไม่ได้ใช้ทฤษฎีหลักที่เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดนี้ในการประเมินหลักฐาน เพื่อไม่ให้เกิดอคติในการตีความว่าเป็นโบราณวัตถุ แต่จะพิจารณาตรวจสอบด้วยความถี่ถ้วนประกอบกับหลักฐานประเภทอื่นๆ เช่น เอกสาร ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีเรื่องการกระจายตัวทางวัฒนธรรม (diffusion) ซึ่งเชื่อว่ามีศูนย์กลางความเจริญอยู่บริเวณใดบริเวณหนึ่งแล้วกระจายหรือส่งความเจริญไปให้อีกบริเวณหนึ่ง ดังนั้นจึงปรากฏรูปแบบทางวัฒนธรรมที่มีความคล้ายคลึงกัน การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบจึงเป็นวิธีการศึกษาที่สำคัญ หรือการอพยพเคลื่อนย้าย (Migration) เมื่อพบหลักฐานทางวัฒนธรรมของบริเวณหนึ่งที่มีความเหมือนหรือคล้ายคลึงกับอีกบริเวณหนึ่ง ก็มักจะตีความว่า เป็นการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนที่มีความเจริญกว่า ซึ่งนำเอาเทคโนโลยีถ่ายทอดให้กับอีกกลุ่มชนหนึ่ง แนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและการอพยพเคลื่อนย้ายเป็นแนวคิดที่มีรากเหง้ามาจากลัทธิอาณานิคมในช่วงก่อนหน้า ที่ชาวตะวันตกมักจะเชื่อว่าตนเป็นเชื้อชาติอารยะที่นำความเจริญไปสู่ดินแดนอื่นๆ สนใจเฉพาะรูปแบบของโบราณวัตถุที่โดดเด่นและนำมาเชื่อมโยงกับเชื้อชาติต่างๆ

ดังนั้น การทำงานของแต่ละด้านก็ใช้หลักเรื่องการมองประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจากข้อมูลแต่ละประเภทแล้วนำมาจัดเรียงลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรม งานวิจัยด้านโบราณคดีก็ใช้การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้ จารึก รูปแบบสถาปัตยกรรม เอกสารทางประวัติศาสตร์ และการสัมภาษณ์บุคคลร่วมสมัยในการลำดับความเป็นมาของยุคสมัยทางโบราณคดีทั้งก่อนมีตัวหนังสือและช่วงที่มีตัวหนังสือใช้แล้ว ส่วนงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ใช้กระบวนการทางประวัติศาสตร์ในการสอบทานเอกสารทางประวัติศาสตร์และการสัมภาษณ์เพื่อจัดลำดับเหตุการณ์และยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่ช่วงที่มีตัวหนังสือใช้แล้วและ

ด้านมานุษยวิทยาใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางด้านมานุษยวิทยาจากการสัมภาษณ์ และรวบรวมข้อมูลทางด้านวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติการตั้งชุมชน การเคลื่อนย้าย และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น งานทั้งสามศาสตร์จะนำมาตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล แล้วจึงจัดลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมซึ่งมีส่วนที่คาบเกี่ยวกันในเรื่องของเวลา และเชื่อมโยงต่อเนื่องกันได้

1.2 ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (cultural landscape)

1.2.1 ความหมายของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

มรดกโลกของยูเนสโก ให้คำนิยามเกี่ยวกับภูมิทัศน์ไว้หลายความหมาย เพื่อใช้เป็นเกณฑ์¹⁸ ดังนี้

ภูมิทัศน์ หมายถึงการออกแบบและสร้างสรรค์พื้นที่อย่างตั้งใจ รวมทั้งสวนและอุทยาน ซึ่งมักจะมี ความสัมพันธ์กับศาสนา หรือการก่อสร้างอาคาร/อนุสาวรีย์ เช่น พระราชวังแวร์ซายส์ของฝรั่งเศส

ภูมิทัศน์ที่เป็นธรรมชาติ หมายถึงพื้นที่ซึ่งมีความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจ การปกครองหรือศาสนาที่ เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ในที่นี้รวมถึงเหมือง พื้นที่เกษตรกรรม นาขั้นบันได

ภูมิทัศน์ที่เกี่ยวข้องทางวัฒนธรรม หมายถึง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือการตั้งถิ่นฐานที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ศาสนา

ปัจจุบันแนวคิดเรื่องภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็นคำที่ถูกให้ความหมายโดยคณะกรรมการมรดกโลก (world heritage committee) เพื่ออธิบายพื้นที่ซึ่งมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่โดดเด่นเฉพาะตัว ทั้งที่เกิดจาก ธรรมชาติและการสร้างขึ้นโดยมนุษย์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ กิจกรรม บุคคลหรือ ของกลุ่มบุคคล ขอบเขตของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอาจจะครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางหลายตารางกิโลเมตรหรือ อาจจะเป็นพื้นที่เล็กๆ ภายในบ้าน สุสาน แหล่งอุตสาหกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงผลงานทางศิลปะ เอกสาร หรืองานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่การแสดงออกถึงลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นหรือภูมิภาคซึ่งสัมพันธ์กับ บริบททางนิเวศรอบๆ¹⁹

ในประเทศไทยแนวคิดนี้เริ่มมีการศึกษาอย่างกว้างขวางในแวดวงสถาปัตยกรรมและการจัดการ ทรัพยากรหรือมรดกทางวัฒนธรรม เกรียงไกร เกิดศิริ²⁰ ได้รวบรวมแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนกับภูมิทัศน์ทาง วัฒนธรรมจากต่างประเทศและนักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์เป็นหลัก ซึ่งเน้นในเรื่องของกายภาพเป็น หลัก และไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมองในมิติทางวัฒนธรรมจากศาสตร์อื่นๆ เช่น มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ โบราณคดี จึงขาดการวิเคราะห์จากการศึกษาภูมิหลังและความเป็นมาของพื้นที่ที่จะมี ส่วนสำคัญในการให้ความหมายและความสำคัญของภูมิทัศน์แต่ละแบบ

¹⁸ Cleere, H. Cultural heritage as world heritage. **Conservation and Management of Archaeological Sites**, 1, pp. 63-8. 1995

¹⁹ UNESCO, *UNESCO's Cultural Landscapes of Universal Value: Components of a Global Strategy*. UNESCO: New York, 1995.

²⁰ เกรียงไกร เกิดศิริ, **ชุมชนกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม**, กรุงเทพฯ: อูชาคนธ์, 2551.

ลักษณะภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ได้แบ่งตามต่างประเทศ ออกเป็น 4 ประเภทหลัก ซึ่งได้นำมาปรับใช้กับบริบทของประเทศไทย ดังนี้

1. ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่ได้รับการออกแบบ

(historical designed landscape)

เป็นภูมิทัศน์ที่มีการออกแบบที่เน้นเรื่องสุนทรียะ ซึ่งมักจะเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญของสังคมหรือวัฒนธรรมนั้นๆ หรือบางครั้งก็เป็นการออกแบบที่เป็นหมุดหมายทางประวัติศาสตร์ที่เป็นสัญลักษณ์ของยุคสมัย เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นสถาปัตยกรรมที่สะท้อนสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อแรกตั้งกรุงเทพฯ

2. ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์แบบพื้นถิ่น

(historical vernacular landscape)

เป็นภูมิทัศน์ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะเด่นของท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นคุณค่า การใช้พื้นที่ และวิถีชีวิตของผู้คน ตลอดจนวิถีชีวิตในแต่ละท้องถิ่น เช่น ตลาดน้ำอัมพวา มีลักษณะพื้นที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทยภาคกลางที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสายน้ำ ทำให้เกิดวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น

3. ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์

(historical site)

เป็นภูมิทัศน์ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของพื้นที่กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น สนามรบ บ้านพักที่อยู่อาศัย ที่ฝังศพ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีสโตนเฮนจ์ในประเทศสหราชอาณาจักรที่มีหินตั้งที่เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีกรรมและยังมีพื้นที่รอบๆ ที่เป็นสนามหญ้าที่เห็นทัศนียภาพที่กว้างไกล เป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติผ่านการออกแบบสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงสัญลักษณ์ของการใช้พื้นที่ในอดีต

4. ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่แสดงลักษณะของกลุ่มชน/ชาติพันธุ์

(ethnographic landscape)

เป็นภูมิทัศน์ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะเด่นของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กับการใช้พื้นที่ทั้งในแง่การอยู่อาศัย ความเชื่อและประเพณีต่างๆ เช่น ที่นาขั้นบันไดของคอร์ดิลเลอราสฟิลิปปินส์ ในประเทศฟิลิปปินส์ เป็นพื้นที่นาที่มีอายุประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว เป็นพื้นที่นาของชาวอิฟูเกา ที่ทำนาตามเส้นชั้นความสูงทำให้เกิดทัศนียภาพที่งดงามมาก วิธีการทำนาแบบนี้มีการส่งทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่น และมีพิธีกรรมประเพณีศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม

1.2.2 ความหมายของภูมิทัศน์ทางโบราณคดี

ภายใต้กรอบคิดของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ในแง่ของการทำงานก็ประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่อง ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี (landscape archaeology) ควบคู่กันไปเพื่อช่วยในการวิเคราะห์และตีความข้อมูลจากภาคสนาม

ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี มีความหมายหลายอย่างขึ้นอยู่กับแนวทางการศึกษาของนักโบราณคดี

นักโบราณคดีกระบวนการ (processual archaeologists) ได้ให้ความหมายของภูมิทัศน์ทางโบราณคดี ดังนี้ คอรินท์ เรนฟิวฟ์ นิยามว่าการศึกษาร่องรอยอดีตซึ่งรวมถึงการตั้งถิ่นฐานที่เปรียบเหมือนกับเป็นกลุ่มข้อมูลซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมของมนุษย์ในภาพรวมของพื้นที่กว้าง เช่น การศึกษาภูมิทัศน์โดยการมอง

ความสัมพันธ์ระหว่างเนินและอาคารสิ่งก่อสร้างกับการกระจายตัวของที่นาและหมู่บ้าน ซึ่งช่วยกำหนดขอบเขตให้กับนักโบราณคดี²¹

แรนฟrew คลัมลีย์ ให้คำนิยามภูมิทัศน์ทางโบราณคดี หมายถึงวัตถุและพื้นที่ซึ่งแสดงหรือปรากฏให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม²²

วิลกินสัน ได้อธิบายความหมายของภูมิทัศน์ทางโบราณคดีว่า เป็นแนวคิดที่ตรวจสอบว่าพื้นที่ได้ถูกจัดการและจัดระเบียบในแง่ของเศรษฐกิจ สังคม ศาสนา สัญลักษณ์ และวัฒนธรรม รวมทั้งบทบาทและความหมายของภูมิทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับนิยายปรัมปรา ตำนานหรือประวัติศาสตร์ในแต่ละวัฒนธรรม²³

ส่วนนักโบราณคดีหลังกระบวนการภูมิทัศน์ทางโบราณคดี หมายถึงสัญลักษณ์ และมีความหมายที่ซับซ้อนของแนวความคิด การสร้างความหมายของภูมิทัศน์ในอดีตที่เกี่ยวกับการแสดงออกทางสังคม ความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ ปังเจกกับภูมิทัศน์ ภูมิทัศน์ในอุดมคติ หรือจินตนาการเกี่ยวกับสิ่งที่เชื่อซึ่งประยุกต์ใช้ทฤษฎีทางสังคมในการตีความ²⁴

แนวคิดเรื่องภูมิทัศน์ทางโบราณคดี เป็นเครื่องมือทางความคิดที่สำคัญสำหรับการวิจัยทางโบราณคดี โดยเฉพาะการสำรวจทางโบราณคดีครอบคลุมพื้นที่ในอำเภอปายและขุนยวม ซึ่งเป็นพื้นที่ซึ่งมีบริเวณกว้างขวางมาก มีการพบแหล่งโบราณคดีในลักษณะภูมิประเทศต่างๆ ดังนั้นการอธิบายและตีความถึงความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดี/โบราณสถานกับภูมิทัศน์ทั้งทางธรรมชาติโดยรอบและวัฒนธรรม การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม จำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์นี้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ²⁵

1.3 การจัดการมรดกวัฒนธรรม (heritage management)

คำว่า “มรดกวัฒนธรรม” เป็นคำหลักในชื่อของโครงการวิจัย มีที่มาและความหมายเฉพาะที่ควรทำความเข้าใจ เพราะคำนี้ได้เริ่มมีการใช้อย่างกว้างขวางในกลุ่มของ “นักโบราณคดี” “นักวิชาการ” “นักจัดการวัฒนธรรม” หรือผู้สนใจงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมทั่วไป ดังนั้น ผู้วิจัยจึงคิดว่าเราควรจะต้องทำความเข้าใจให้ตรงกันถึงความหมายของคำนี้เสียก่อน

²¹ Renfrew, C. and P. Bahn *Archaeology*. Fourth edition. London: Thames & Hudson, 2004, pp. 583

²² Crumley, C. “Reading the land: the archaeology of settlement and land use”. In P. N. Peregrine, C.R. Ember and M. Ember (ed.), *Archaeology: Original Readings in Method and Practice*. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall., pp. 2002, 298-316.

²³ Wilkinson, T.J. The archaeology of landscape. In J. Bintliff (ed.), *A Companion to Archaeology*. Malden: Blackwell, 2006 pp.334.

²⁴ Knapp, A.B. and W. Ashmore, Archaeological landscapes: constructed, conceptualized, ideational. In W. Ashmore and A.B. Knapp (ed.), *Archaeologies of Landscape*, Oxford: Blackwell, 1999 pp.1-32. And Tilley, C. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg, 1994.

²⁵ ดูรายละเอียดใน รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย ปางมะผ้าและขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน: ด้านโบราณคดี (เล่มที่ 2), เสนอต่อสำนักงานสนับสนุนการวิจัย, 2552.

1.3.1 ความหมายของ “มรดกวัฒนธรรม”

คำว่า “มรดกวัฒนธรรม” (cultural heritage) มีความหมายที่แตกต่างกันตามพื้นฐานของผู้ที่ทำการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ แต่เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว พบว่าส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน ความหมายในระยะแรกเราปฏิเสธไม่ได้ว่ามีที่มาจากโลกตะวันตก ในประเทศไทยเองพบว่าเราใช้คำว่า “วัฒนธรรม” หรือ “เอกลักษณ์ของชาติ” หรือ “มรดกไทย” หรือ “มรดกศิลปวัฒนธรรม” หรือ “ภูมิปัญญา” ในฐานะที่เป็นมรดกวัฒนธรรมที่ไม่ได้เป็นวัตถุมาเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตามคำศัพท์เหล่านี้มักจะมีคามหมายและขอบเขตที่จำกัดอยู่ในวัฒนธรรมชาติไทยเป็นหลัก

“มรดกวัฒนธรรม” เป็นแนวคิดที่แพร่หลายในยุโรปและออสเตรเลีย ซึ่งเป็นการกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนว่ากลุ่มบุคคลมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับสถานที่และสิ่งของหรือวัตถุทางวัฒนธรรม ในอเมริกาจะใช้คำว่า “ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างกว่านักโบราณคดีและนักวิชาการได้ให้คำนิยามที่หลากหลาย มีความคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปดังที่กล่าวไว้ในข้างต้น แนวคิดเรื่องมรดกวัฒนธรรมเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาของสังคมร่วมสมัย ที่ต่างก็พยายามมองสร้างจุดร่วมของสังคมโดยการสร้างคุณค่าและความหมายของวัฒนธรรมทั้งในอดีตและปัจจุบัน รวมทั้งเป็นการต่อสู้เพื่อดำรงอยู่และสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับกลุ่มโดยเฉพาะกรณีชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมในอเมริกาหรือออสเตรเลีย

ประเด็นที่สำคัญที่มีการถกเถียงอย่างกว้างขวางในการจัดการมรดกวัฒนธรรม คือ

1. สิทธิธรรมในการครอบครองมรดกวัฒนธรรม

เมื่อกล่าวคำว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” ย่อมแสดงถึงการตกทอดและส่งผ่านจากคนในอดีตมาสู่ปัจจุบันหากพิจารณามรดกทางโบราณคดีหรือโบราณวัตถุ เกิดคำถามมากมายว่าใครเป็นเจ้าของมรดกวัฒนธรรม เพราะมีชุมชนมากมายในโลกไม่ได้สืบทอดสายโลหิตหรือมีความเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี จึงเกิดเป็นปัญหาในเรื่องความชอบธรรมในการครอบครองแหล่งโบราณคดี หรือนำมรดกทางโบราณคดีไปใช้ประโยชน์ ในประเทศที่มีชนพื้นเมืองดั้งเดิมอยู่ เช่น สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ ต่างก็มีการเรียกร้องสิทธิในการครอบครองโบราณวัตถุ โครงการกระดูกคนทีขุดได้จากการทำงานวิจัยทางโบราณคดี และท้ายสุดมีข้อตกลงที่เป็นที่ยอมรับร่วมกันระหว่างนักโบราณคดีกับชนพื้นเมืองดั้งเดิมในเรื่องการทำงานและการครอบครองโบราณวัตถุว่านักโบราณคดีจะต้องได้รับอนุญาตจากชุมชนเพื่อทำงานในพื้นที่ หรือนำโบราณวัตถุไปศึกษา

อย่างไรก็ดี ส่วนใหญ่มรดกวัฒนธรรมจะถูกดูแลและจัดการโดยรัฐ และองค์กรการปกครองท้องถิ่นของแต่ละประเทศ ดังนั้นสิทธิในทางกฎหมายจะอยู่ในภายใต้รัฐ²⁶ สำหรับกรณีประเทศไทย กรณีของมรดกทางโบราณคดีผู้ครอบครองตามกฎหมายคือกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ก็มีหลายชุมชนต้องการดูแลมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ของตนเองแทนกรมศิลปากร ซึ่งกรมศิลปากรพิจารณาเป็นกรณีไปโดยดูจากศักยภาพของชุมชนในการดูแลรักษาและป้องกันจากการทำลายหรือสูญหาย

²⁶ Skeates, R., *Debating the Archaeology Heritage*. Redwood Books Ltd., Trowbridge, 2000, pp. 10-18 ; Smith, L., *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*. Routledge: London and New York, 2006.

2. การอนุรักษ์กับการพัฒนา

มรดกวัฒนธรรมถูกใช้เป็นเครื่องมือจากหลายกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม คนท้องถิ่น นักวิชาการ หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งมีการนำไปใช้ทั้งในการอนุรักษ์และการพัฒนา²⁷

สำหรับชุมชนพื้นเมือง หรือชุมชนท้องถิ่น มรดกวัฒนธรรมคือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ประวัติศาสตร์ ความเป็นตัวตนของพวกเขา และสำคัญต่อสิทธิในการครอบครองที่ดิน นักโบราณคดีใช้มรดกวัฒนธรรมในอธิบายความหมายทางวิชาการและสร้างความรู้เกี่ยวกับความเป็นมา ความหมายของอดีตและหลักฐานที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมนั้น มักมองมรดกวัฒนธรรมในเชิงอนุรักษ์ มากกว่าการพัฒนา ส่วนหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะกรมศิลปากร หรือสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม เป็นผู้ที่ถือกฎหมายหรือระเบียบ ออกนโยบายและใช้มรดกวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการปกป้องคุ้มครอง ดูแลรักษาตามกฎหมาย

การอนุรักษ์และพัฒนาดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่เกิดควบคู่กันเสมอ เช่นกรณีชุมชนมอญ ที่สามโลก ปทุมธานี ก็มีการพัฒนาและดัดแปลงมรดกวัฒนธรรมเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนและวัฒนธรรม โดยฟื้นฟูวัฒนธรรมเดิมและประยุกต์ขึ้นมาใหม่ให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ประเพณีวันสงกรานต์งานกวนข้าวทิพย์ในงานบุญสำคัญ การดัดแปลงน้ำผึ้งในช่วงเข้าพรรษา การปั้นโอง²⁸ อย่างไรก็ดีหากการพัฒนาหน้าการอนุรักษ์อย่างสุดโต่งก็จะทำให้เกิดการผลิวัฒนธรรมประดิษฐ์ขึ้นมาที่เป็นกระบวนการที่ทำให้มรดกวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า ซึ่งมักจะตอบสนองต่อการท่องเที่ยว (ดูในหัวข้อต่อไป)

3. การทำมรดกวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า

การท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ในระดับมวลชน (mass tourism) และเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่มีส่วนในการส่งเสริมให้เกิดกระบวนการทำให้มรดกวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า ในฐานะของทุนวัฒนธรรม (cultural capitalism) กรอบการดำเนินนโยบายเรื่องทุนทางวัฒนธรรมถูกนำมาใช้อย่างเป็นรูปธรรมในช่วงของนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร มีการนำเอาวัฒนธรรมภูมิปัญญา มาแปรเป็นสินค้าเพื่อตอบสนองนโยบายทางเศรษฐกิจ เช่น การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม การทำหมู่บ้านโฮมสเตย์ การนำวัฒนธรรมพื้นบ้านมาทำเป็นสินค้า การทำสินค้าโอท็อป เป็นต้น²⁹ จึงเห็นได้ว่าการฟื้นฟู

²⁷ อ่านเพิ่มเติมใน ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล, “บทพจนภูมิปัญญา ทำลายความรู้” ใน ภูมิปัญญาไทย-ภูมิปัญญาเทศ. เอกสารวิชาการลำดับที่ 45. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2548. สายันต์ ไพรชาญจิตร์, การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ: แนวคิด วิธีการและประสบการณ์จากบ้าน, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.; Green, T.J. “Cultural Resource Management”. in *Handbook of Archaeological Theories*. edited by R.A. Bentley, H.D.G. Maschner, and C. Chippindale. Altamira Press: Lanham., 2008, pp.375-394. ; Smith, L, *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*. Routledge: London and New York. 2006.

²⁸ สิริพร สมบูรณ์บุรณะ, “กระบวนการรื้อฟื้น มรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการดำเนินชีวิตของชุมชนมอญ อำเภอสามโลก ปทุมธานี” ใน มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์ไทยอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย, กรุงเทพฯ: แปลนพรีนติ้ง, 2546, หน้า 89-137.

²⁹ ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, “ทุนวัฒนธรรม: บทสำรวจองค์ความรู้เบื้องต้น แนวคิดทุนวัฒนธรรมในประเทศไทย” ใน วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี 4 (5), 2551, หน้า 66-67.

และปรุงแต่ง หรือประดิษฐ์วัฒนธรรมหรือการรื้อฟื้นอดีตได้ถูกทำการผลิตขึ้นมาใหม่เพื่อรองรับการท่องเที่ยว เป็นการฟื้นฟูอย่างผิวเผิน ไม่ได้ทำการศึกษารวบรวมความรู้หรือภูมิปัญญาของอดีตไว้เป็นพื้นฐานของการอนุรักษ์และฟื้นฟูมรดกวัฒนธรรมอย่างแท้จริง³⁰ หรือการไม่เคารพศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ด้วยการ “ค้ำมนุษย์” เช่น การท่องเที่ยวที่จัดให้คนมาชมกะเหรี่ยงป่าดงหรือกะยันจากรัฐยะธา³¹ ที่หนีภัยจากการละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศพม่าที่บ้านน้ำเพียงดิน จังหวัดแม่ฮ่องสอน³²

1.3.2 การจัดการมรดกวัฒนธรรม

มรดกวัฒนธรรมถูกนำมาจัดการใน 2 รูปแบบที่สำคัญคือ การจัดการความรู้ และการจัดการทางกายภาพ³³ ซึ่งรวมถึงกระบวนการเกี่ยวกับนโยบายและข้อบังคับทางกฎหมายเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมด้วย ในการจัดการทั้งสองรูปแบบสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการศึกษา หรือการท่องเที่ยว³⁴

1. การจัดการความรู้

การจัดการความรู้ มีจุดเริ่มต้นจากการรวบรวมความรู้จากการทำงานวิจัยเอง หรือการประมวลและสังเคราะห์จากผู้อื่น แล้วจากนั้นจึงนำเอาความรู้จากการค้นคว้าวิจัยที่ยากหรือเรียบเรียงจากงานที่ดำเนินการโดยนักโบราณคดี นักวิทยาศาสตร์ นักมานุษยวิทยา นักประวัติศาสตร์ หรือนักวิชาการสาขาอื่นๆ ฯลฯ มาสกัดให้เป็นเรื่องที่ย่อยง่ายเข้าใจของสาธารณะ แล้วจัดแสดงหรือเผยแพร่ความรู้ในรูปแบบหนังสือ สารคดี ภาพยนตร์ นิทรรศการ หนังสือนำชม หนังสือท่องเที่ยว การจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์ ฯลฯ นอกเหนือจากงานวิจัยแล้ว การจัดการจำเป็นต้องคำนึงถึงกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย และกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการรับรู้สิทธิของคนในการจัดการกับมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งก็มีตัวอย่างที่กรมศิลปากรได้จัดตั้งโครงการนำร่องการบริหารจัดการทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรมสู่เขตพื้นที่ท้องถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่ สงขลา และอุบลราชธานี พ.ศ. 2544 เพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายและสิทธิชุมชนตลอดจนการดูแลจัดการมรดกทางวัฒนธรรม³⁵

³⁰ พัฒนา กิตติอาษา, มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์โยหาคือใดในสังคมไทยร่วมสมัย, กรุงเทพฯ: แปลนพรีนดิงจำกัด, 2546.

³¹ กลุ่มป่าดงมีจุดน่าสนใจตรงที่ การแต่งกายของผู้หญิงมีความแตกต่างไปจากเผ่าอื่น คือ มีห่วงทองเหลืองพันรอบหลายเส้นจนกระทั่งทำให้คอยาวผิดธรรมชาติ

³² ราชศักดิ์ นิลศิริ, “กะยัน ...อานูภาพแห่งห้วงสีทอง” ใน National Geographic ฉบับภาษาไทย เดือนเมษายน 2551, หน้า 38-57.

³³ รัชมิ ชูทรงเดช, “จากเพิงผาถ้ำลอดสู่เพิงผาบ้านไร่...สู่การทลายเส้นแบ่งของวิถีชีวิตทางโบราณคดี” ใน มาจาก (คนละ) ฟากฟ้าของเพิงผาสู่การทลายเส้นแบ่งของวิถีชีวิตทางโบราณคดี วลีในมานุษยวิทยา และมายาในศิลปกรรม, กรุงเทพฯ: เอราวันการพิมพ์, หน้า 12-53, 2551., Green, T.J. “Cultural Resource Management”. In Handbook of Archaeological Theories. Edited by R.A. Bentley, H.D.G. Maschner, and C. Chippindale. Altamira Press: Lanham, , 2008, pp.375-394.

³⁴ ดูรายละเอียดใน รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย ปางมะผ้าและขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน: ด้านการจัดการ (เล่มที่ 8), เสนอต่อสำนักงานสนับสนุนการวิจัย, 2552.

³⁵ อารักษ์ สังหิตกุล, กรมศิลปากรกับการบริหารจัดการทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรม อดีต ปัจจุบันและอนาคต, 2544.

2. การจัดการทางกายภาพ

การจัดการทางกายภาพหมายถึงการจัดภูมิทัศน์ของมรดกวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ เช่น โบราณสถาน หมู่บ้าน บ้านเรือนให้มีระเบียบ มีระบบการดูแลโดยชุมชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเข้าถึงง่าย เช่นการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมทางโบราณคดีเป็นการจัดการพื้นที่ของแหล่งโบราณคดี มีการอนุรักษ์ และบูรณะให้อยู่ในสภาพที่คงทนถาวร รวมทั้งการจัดภูมิทัศน์โดยรอบด้วยที่เรียกว่า “อุทยานประวัติศาสตร์” หรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติโบราณคดี หรือการจัดแสดง โบราณวัตถุและเก็บอยู่ในสถานที่ปลอดภัย เหมาะสมเพื่อรักษาสภาพและชีวิตอายุของโบราณวัตถุให้นาน ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหรือศูนย์ข้อมูลชุมชน ส่วนการจัดการมรดกวัฒนธรรมประเพณีนั้น อาจจะเป็นการจัดระเบียบภายในชุมชน หรือฟื้นฟูมรดกวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมที่ใกล้สูญหายไป เช่น การทอผ้า ดนตรี ฟ้อนรำ เป็นต้น

1.4 สรุป

แนวคิดที่ใช้เป็นหลักในการดำเนินงานวิจัยเพื่อให้มีโครงสร้างในการทำงานและช่วยในการอธิบาย ข้อมูลจากภาคสนาม แนวคิดเหล่านี้ไม่ตายตัว ยืดหยุ่นได้ คือ 1) แนวคิดเรื่องการสืบสร้างประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม เพื่อให้ทราบความเป็นมาของผู้คนและวัฒนธรรมในมิติของเวลาที่เป็นแนวคิดก่อน แล้วจึงรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมเพื่ออธิบายพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ว่า เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร มีปัจจัยอะไรที่ทำให้เกิดลักษณะวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ ซึ่งเป็นการอธิบาย ความซับซ้อนของสังคมและวัฒนธรรมในแนวระนาบ 2) แนวคิดเรื่องภูมิทัศน์ทางโบราณคดี นำมาใช้เพื่ออธิบาย การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยเฉพาะการใช้พื้นที่และการให้ความหมายของพื้นที่ในทางสังคม หรือการแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนในรูปแบบสัญลักษณ์ และ 3) แนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการอนุรักษ์ สืบสานและพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

บทที่ 2

สถานภาพขององค์ความรู้

บทนี้นำเสนอการทบทวนวรรณกรรมเพื่อรวบรวมเอกสารและประเมินสถานภาพขององค์ความรู้ว่ามีงานค้นคว้าในอดีตเกี่ยวกับเรื่องใด ใครเป็นผู้ทำวิจัยในพื้นที่วิจัย โดยจัดกลุ่มตามศาสตร์คือ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยาและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

2.1 การค้นคว้าในอดีต

สำหรับการรวบรวมเอกสารที่ค้นคว้าเกี่ยวกับงานวิจัย ผู้วิจัยแบ่งออกตามศาสตร์เพื่อแยกแยะการจัดหมวดหมู่และทำให้ทราบสถานภาพของความรู้ในศาสตร์นั้นๆ ว่ามีการดำเนินงานวิจัยในพื้นที่ที่มากน้อยเพียงใด และคัดสรรงานนิพนธ์ที่เป็นงานวิจัย และงานนิพนธ์/บทความที่มีการค้นคว้าเป็นหลัก อยู่ในช่วงระหว่างปีพ.ศ. 2508-2550 และเริ่มมีการค้นคว้าในพื้นที่มากขึ้นตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา

2.1.1 ด้านโบราณคดี

งานค้นคว้าด้านโบราณคดีส่วนใหญ่เป็นงานด้านโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ มีการดำเนินงานในพื้นที่วิจัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2508 โดยนักโบราณคดีชาวอเมริกัน ชื่อ เซสเตอร์ กอร์มัน³⁶ ได้เข้ามาสำรวจและขุดค้นในเขตอำเภอปางมะผ้า และงานชิ้นล่าสุดคืองานวิจัยโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอนที่ดำเนินงานโดยรศ.มิ่งขวัญ หงษ์ทองและคณะระหว่างปี พ.ศ. 2550-2552³⁷ งานนิพนธ์ส่วนใหญ่เขียนโดยนักโบราณคดี และนักศึกษาโบราณคดีในรอบ 5 ทศวรรษที่ผ่านมา

สำหรับการทบทวนสถานภาพของความรู้ ผู้วิจัยได้เคยประมวลไว้ในรายงานการวิจัยหลายฉบับอย่างละเอียด เช่น โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่หนึ่งและสอง³⁸ โครงการระยะสั้น เรื่องการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการฟื้นฟูอนุรักษ และจัดการสืบสานทรัพยากรทาง

³⁶Gorman, C. F.Prehistoric Research in North Thailand: A Culture-Chronographic Sequence from the Late Pleistocene to the Early Recent Period, Unpublished Ph.D. Dissertation, Department of Anthropology, University of Hawaii, 1970.

³⁷รศ.มิ่งขวัญ หงษ์ทอง (บรรณาธิการ), เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่องการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552.

³⁸รศ.มิ่งขวัญ หงษ์ทอง, โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547. รศ.มิ่งขวัญ หงษ์ทอง และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 2: ด้านโบราณคดี). เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

วัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนในอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน³⁹ ดังนั้นในส่วนของงานโบราณคดีจึงขอสรุปสาระโดยสังเขป ดังนี้

การทำงานโบราณคดีในพื้นที่วิจัย พบว่าอำเภอปางมะผ้ามีงานวิจัยค้นคว้ามากที่สุด โดยทีมวิจัยหลายทีม ทั้งนักโบราณคดีชาวไทยและต่างประเทศ ส่วนอำเภอปายและขุนยวม มีงานวิจัยน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นการดำเนินงานโบราณคดีโดยกรมศิลปากรเพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดี

รศ. ภูมิ หุทธรเดช⁴⁰ ได้แบ่งยุคสมัยของการดำเนินงานวิจัยในอำเภอปางมะผ้าออกเป็น 3 ช่วงใหญ่ๆ คือยุคบุกเบิก ยุคเริ่มต้นการสำรวจและยุคเปิดพรมแดนความรู้ ในยุคบุกเบิกตั้งแต่ พ.ศ. 2508-2522 เป็นการทำงานโดยชาวต่างประเทศ และลักษณะงานที่ทำเป็นงานวิจัยค้นคว้าสำหรับการเรียนในระดับปริญญาเอก ระหว่าง พ.ศ. 2525-2531 เป็นการดำเนินงานในยุคเริ่มต้นของการสำรวจ เป็นการสำรวจถ้ำในวัฒนธรรมโลงไม้เป็นหลักโดยทีมสำรวจชาวออสเตรเลีย และนักโบราณคดีจากกรมศิลปากร เพื่อบันทึกว่ามีหลักฐานทางโบราณคดีอะไรบ้างที่พบ มีงานค้นคว้าวิจัยเพียง 2 ชิ้นที่เป็นส่วนหนึ่งของสารนิพนธ์ระดับปริญญาตรีและวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท ที่ศึกษาเรื่องของโลงไม้ และเครื่องมือหินกะเทาะ และระหว่างปี พ.ศ. 2535-2544 การดำเนินงานในยุคเปิดพรมแดนความรู้เป็นยุคที่เริ่มมีการศึกษาที่ลุ่มลึกเพิ่มมากขึ้น มีการกลับไปศึกษาข้อมูลเดิมที่ขุดค้นโดยเชสเตอร์ กอร์มัน รวมทั้งมีความพยายามในการเชื่อมโยงแหล่งโบราณคดีในระดับภูมิภาค และเชื่อมโยงข้อมูลโบราณคดีกับศาสตร์อื่นๆ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์และจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงเวลานี้เกิดกระแสเรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ดังนั้นพื้นที่ในอำเภอปางมะผ้าจึงได้รับความสนใจและมีการค้นคว้าวิจัยมากขึ้น และงานโบราณคดีส่วนใหญ่จะดำเนินการโดยสถาบันการศึกษา

ระหว่าง พ.ศ. 2544-2546 **โครงการวิจัยโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า ระยะที่หนึ่ง** เป็นการทำงานโบราณคดีที่เป็นระบบและมีการบูรณาการจากศาสตร์ต่างๆ เน้นการค้นคว้าด้านโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้ทำการสำรวจในอำเภอปางมะผ้า และขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ 2 แหล่งคือ แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด และเพิงผาบ้านไร่ การค้นพบโครงกระดูกคนโบราณที่อายุระหว่าง 13,000 และ 12,000 ปี จำนวน 2 โครง จากแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด และ 9,800 ปีมาแล้ว จำนวน 1 โครงจากแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ทำให้อเภอปางมะผ้าเป็นพื้นที่ซึ่งมีร่องรอยของมนุษย์ปัจจุบันที่เก่าที่สุดแห่งหนึ่งในภาคเหนือและประเทศไทย ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการออกเป็นจำนวนมาก⁴¹

³⁹รศ. ภูมิ หุทธรเดช, รายงานวิจัยสมบูรณ์โครงการระยะสั้น เรื่องการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการฟื้นฟู อนุรักษ์ และจัดการสืบสานทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนในอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549.

⁴⁰รศ. ภูมิ หุทธรเดช, โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2547.

⁴¹รศ. ภูมิ หุทธรเดช และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เล่มที่ 3: การสำรวจทางโบราณคดี), เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

ต่อมาระหว่างปี พ.ศ. 2546-2549 มีงานวิจัย **โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่สอง**⁴² ได้ทำการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจและขุดค้นจากแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และเพิงผาถ้ำลอด ทำให้มีข้อมูลทางวิชาการที่เป็นระบบและลุ่มลึกมากขึ้น เอกสารวิชาการส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอผลการวิจัยทางด้านโบราณคดีที่กล่าวถึงพัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ด้านมานุษยวิทยากายภาพ ที่กล่าวถึงลักษณะของคน โรคภัยไข้เจ็บ สุขภาพและฟัน และด้านวงปีไม้และสิ่งแวดล้อมโบราณ กล่าวถึงผลการศึกษาวงปีไม้จากโลงไม้และไม้ที่มีชีวิต รวมถึงหลักฐานของละอองเรณู ซึ่งบ่งบอกถึงพลวัตของสิ่งแวดล้อมในอดีต นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ทำคู่ขนานไปพร้อมกันคือ **โครงการวิจัยเรื่องการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน** โดยอุดมลักษณ์ สุนทรกุล⁴³ เป็นงานที่ศึกษาระบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้าปัจจุบันด้วยวิธีการทางชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดี เพื่อนำไปใช้ในการคาดการณ์ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีที่เป็นที่อยู่อาศัยของคนในอดีต รวมทั้งสามารถสร้างตัวแบบในการเกิดหลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งผลการวิจัยพบว่าคนปัจจุบันมีการเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เดียวกับคนในอดีต และ **โครงการวิจัยเรื่องการสำรวจและจัดทำข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์ทางโบราณคดี** โดยเชดศักดิ์ ตรีวิทยาวัฒน์⁴⁴ เป็นงานที่ต่อยอดจากโครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยทำการสำรวจและรวบรวมข้อมูลแหล่งโบราณคดีตามประเภทและอายุสมัยในอำเภอปางมะผ้า แล้วจัดทำแผนที่สารสนเทศภูมิศาสตร์ทางโบราณคดีเพื่อประมวลผลการเลือกใช้พื้นที่ในอดีต ทั้งยุคก่อนประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ หลังจากนั้นงานวิจัยด้านโบราณคดีก็แทบไม่มีเลย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2552 **โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน** เข้าไปสำรวจแหล่งโบราณคดีประเภทโลงไม้ ที่บ้านน้ำสุผาเสื่อและแหล่งโบราณคดีเนินดินรูปวงกลม บ้านยาป่าแห่น⁴⁵ ซึ่งก็ไม่ได้เน้นการทำงานด้านโบราณคดีเป็นหลัก

ในอำเภอปาย จากการประเมินเอกสารเบื้องต้น พบว่ามีหนังสือและบทความเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์มีจำนวนน้อยมาก ส่วนใหญ่พบว่ามีกรค้นคว้ารวบรวมข้อมูลเมื่อประมาณไม่เกิน 10 ปีที่ผ่านมา งานที่เด่นๆ และมักมีการใช้อ้างอิง มีประมาณ 5 เล่ม 3 บทความ ได้แก่

มีงานวิจัยรุ่นบุกเบิกด้านก่อนประวัติศาสตร์ โดยนักโบราณคดีชาวอเมริกันชื่อ เซสเตอร์ กอร์มัน ที่ได้ทำการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีถ้ำผาชัน (steep cliff cave) ปัจจุบันตั้งอยู่หมู่บ้านผาเจริญ เมื่อ พ.ศ. 2515⁴⁶

⁴² รัศมิ์ ชูทรงเดช และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 2: ด้านโบราณคดี), เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

⁴³ อุดมลักษณ์ สุนทรกุล, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 6: การศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดี), เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

⁴⁴ เชดศักดิ์ ตรีวิทยาวัฒน์, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 7: การสำรวจและการจัดทำข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์ทางโบราณคดี), เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

⁴⁵ รัศมิ์ ชูทรงเดช, “โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม” ใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่องการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2552.

⁴⁶ Higham, C. and Ratchanie Thosarat, **Prehistoric Thailand**, Bangkok: River Books, 1996, pp.33.

ถ้าผาชันได้รับการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ มีอายุอยู่ระหว่าง 7,500-5,500 ปีมาแล้ว ซึ่งอยู่ในสมัยโฮโลซีนตอนต้นและกลาง⁴⁷ กอร์มันไม่เคยเขียนรายงานการขุดค้นในครั้งนี้นี้เลย

บทความงานวิจัยของฮันส์ เพนซ์ เรื่อง “ศิลาจารึกวัดศรีเกิด อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน”⁴⁸ เป็นงานที่ศึกษาเชิงลึกจากผู้เชี่ยวชาญด้านจารึกล้านนา จากสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดย ดร. ฮันส์ เพนซ์ ได้อ่านศิลาจารึกที่พบจากวัดศรีเกิด (หมอบแปง) ความสำคัญของงานชิ้นนี้ คือ ทำให้เราทราบว่าชื่อ ปายนันปรากฏมาตั้งแต่ประมาณระหว่าง พ.ศ. 2032-2033 ในสมัยล้านนา

บทความของวิวรรณ แสงจันทร์ เรื่อง “เมืองน้อย ข้อมูลจากตำนานและหลักฐานทางโบราณคดี”⁴⁹ เป็นงานที่สำรวจเบื้องต้นที่ดำเนินการโดยนักโบราณคดี เพื่อตรวจสอบอายุสมัยและสภาพของแหล่งโบราณคดีว่าเป็นอย่างไร งานสำรวจของวิวรรณ จัดว่าเป็นงานบุกเบิกทางด้านโบราณคดีชิ้นเดียวที่พบในขณะนี้ แต่เนื่องจากเป็นเพียงงานสำรวจเบื้องต้น จึงยังไม่มีมีการขุดค้นและสำรวจบริเวณรอบๆ ทำให้ยังขาดข้อมูลความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีและอายุสมัย รวมทั้งประเด็นการตั้งชุมชนในสมัยล้านนา

เอกสารงานวิจัยของ โกศล กันธะรส จากโรงเรียนประชาอนุเคราะห์ 22 อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน เรื่อง “เมืองปาย: ชุมทางชาติพันธุ์ตั้งแต่อดีต”⁵⁰ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องการประมวลความรู้ท้องถิ่น มิติวัฒนธรรม ซึ่งได้รับการสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ประจำปีพ.ศ. 2541 งานของอาจารย์โกศล เป็นงานที่รวบรวมข้อมูลทางด้านโบราณคดี กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่และไทวน และปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองปายปัจจุบัน รวมทั้งการท่องเที่ยว แต่แทบจะไม่ได้พูดถึงเรื่องของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในอำเภอปายปัจจุบัน เช่น กะเหรี่ยง มูเซอ ลีซอ เป็นต้น งานชิ้นนี้เป็นงานศึกษารุ่นแรกๆ ที่มักจะมีการเอ่ยถึงอยู่เสมอ โดยวิธีการศึกษาใช้วิธีการสำรวจเอกสาร การสำรวจจากสถานที่จริงและสัมภาษณ์บุคคล 4 คน

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่อง “วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน”⁵¹ เป็นหนังสือที่รวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปวัฒนธรรมและบุคคลสำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอนในภาพรวม จึงไม่มีรายละเอียดของแต่ละเรื่อง หากผู้ใดสนใจที่จะต้องการค้นคว้าเฉพาะเรื่อง อาจจะมีข้อมูลพื้นฐานเล็กน้อยเพื่อเป็นแนวทางในการค้นคว้าต่อไป ดังนั้นข้อมูลเกี่ยวกับอำเภอปายก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของเนื้อหา ซึ่งไม่มีรายละเอียดที่มากนัก ได้แก่ เรื่องของเมืองโบราณเวียงเหนือ พระพุทธรูปสำคัญ และสงครามโลกครั้งที่สอง

⁴⁷Bronson, B. and J. White, **Radiocarbon and Chronology in Southeast Asia, In Old World Archaeology Part I**, edited by R. W. Ehrlich. Chicago: University of Chicago Press, 1992, pp. 491-305.

⁴⁸ฮันส์ เพนซ์, “ศิลาจารึกวัดศรีเกิด อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2032-2033”, **ศิลปากร**, 19(6 มีนาคม 2519), หน้า 72-76.

⁴⁹วิวรรณ แสงจันทร์, “เมืองน้อย : ข้อมูลจากตำนานและหลักฐานทางโบราณคดี”, **เมืองโบราณ**, 20 (มกราคม-มีนาคม 2537), หน้า 64-67.

⁵⁰โกศล กันธะรส, “เมืองปาย: ชุมทางชาติพันธุ์ตั้งแต่อดีต” ใน **ภูมิปัญญาล้านนาในมิติวัฒนธรรม**, 2542, หน้า 183-202.

⁵¹คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน**, กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2542.

เอกสารงานวิจัย ของอุดร วงษ์ทับทิม และคณะ เรื่อง “โครงการชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่สี อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน”⁵² ได้รับการสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในชุดโครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ปี พ.ศ. 2545 โดยการวิจัยเน้นการวิจัยเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว ที่บ้านแม่สี วิธีการวิจัย คือการรวบรวมพื้นฐานทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยการสำรวจและสัมภาษณ์ เพื่อให้ทราบศักยภาพของทรัพยากร และจัดเวทีระดมความคิดจากชุมชนเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน อุดรได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพิ่มเติมจากงานของโกศลโดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชนในช่วงเวลาต่างๆ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานของลัวะ อังกฤษเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ และสงครามมหาเอเชียบูรพา อย่างไรก็ตามข้อมูลที่รวบรวมมาทั้งหมด ไม่ได้มีการตรวจสอบความถูกต้อง เพียงแต่นำเสนอในภาพรวมกว้างๆ หรือผิวเผินเพื่อประกอบการนำเสนอเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเท่านั้น จึงทำให้ยังไม่มีข้อมูลที่ลุ่มลึกทางด้านวิชาการที่จะใช้เป็นฐานในการค้นคว้าต่อ เนื่องจากจุดประสงค์ของโครงการไม่ได้ศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของอำเภอปายโดยตรง

เอกสารของสภาวัฒนธรรมอำเภอปาย เรื่อง “โครงการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน”⁵³ จุดประสงค์ของการรวบรวมประวัติศาสตร์หมู่บ้าน เพื่อเป็นการสืบสานวัฒนธรรมของท้องถิ่น และให้คนที่อาศัยอยู่ในอำเภอปาย ได้ทราบประวัติความเป็นมาของท้องถิ่น การรวบรวมคำเนินโดยคณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมอำเภอปาย ที่มีนายบัณฑิต แสนคำ เป็นประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอปาย โดยมีผู้รู้ของแต่ละหมู่บ้าน กำนัน ผู้ใหญ่บ้านของทุกหมู่บ้าน และสำนักงานปกครองอำเภอปาย เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญ เอกสารชิ้นนี้เป็นการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแต่ละหมู่บ้าน ประชากร วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นเอกสารให้ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับหมู่บ้านต่างๆ ไม่มีรายละเอียดมากนัก เพราะมีการกำหนดแบบฟอร์มเพื่อบันทึกรายละเอียดต่างๆ ให้อยู่ในรูปแบบเดียวกัน แต่ก็สามารถพอที่จะสังเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานในภาพรวมได้ ข้อมูลของแต่ละหมู่บ้านมีความไม่สม่ำเสมอในการรวบรวม อาจจะเกี่ยวข้องกับการมีผู้รู้ประจำหมู่บ้าน หากหมู่บ้านใดมีปราชญ์ท้องถิ่นที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของตนก็จะมีเรื่องที่สืบค้นไปได้หลายร้อยปี เช่น บ้านเวียงเหนือ บ้านเวียงใต้ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการรวบรวมชิ้นนี้นับว่าเป็นงานที่สำคัญเพราะเป็นการรวบรวมความรู้โดยคนภายในท้องถิ่นเอง

และเอกสารฉบับล่าสุดที่รวบรวมข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี บุคคลสำคัญในท้องถิ่น คือ “ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน”⁵⁴ ซึ่งรวบรวมและเรียบเรียง โดยสำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน หนังสือเล่มนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะสืบค้น ช้อนรอยความเป็นมาของเมืองแม่ฮ่องสอนจากหลักฐานทางโบราณคดี และโบราณวัตถุ โดยได้รับการจัดสรรงบประมาณตามยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดแม่ฮ่องสอน (CEO) ปีงบประมาณ 2549 เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมบทความของนักวิชาการที่ได้มาบรรยายในการประชุมระดมความคิดเรื่องสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน

⁵² อุดร วงษ์ทับทิมและคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์: โครงการ “ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่สี อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน”, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545.

⁵³ สภาวัฒนธรรมอำเภอปาย, โครงการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2548.

⁵⁴ สำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน, ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, เชียงใหม่: เจริญวัฒนธรรมการพิมพ์, 2548.

ซึ่งจัดในปีเดียวกัน และนักวิชาการประจำสำนักงานวัฒนธรรมก็ได้รวบรวมข้อมูลเอกสารและสัมภาษณ์บุคคลสำคัญท้องถิ่นเพิ่มเติม มีเนื้อหาของการค้นคว้าใหม่เช่นงานโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และข้อมูลทีละเล็กละน้อยของหลักฐานทางโบราณคดีของอำเภอปาย เช่น เรื่องของแหล่งโบราณคดีเวียงน้อย ซึ่งไม่มีในเล่มแรกคือ “วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน” นอกจากนี้การจัดลำดับเนื้อหาภายในเล่มก็มีการเรียงลำดับตามเวลา เช่น โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของแม่ฮ่องสอน ยุคประวัติศาสตร์ของแม่ฮ่องสอน บุคคลทางประวัติศาสตร์จังหวัดแม่ฮ่องสอน และผู้สร้างชื่อเสียงให้กับจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศ มรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติของจังหวัดแม่ฮ่องสอน และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ สำหรับภาพรวมของหนังสือนี้ยังขาดการวิเคราะห์ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่เรียบเรียง และเนื้อหาซึ่งไม่ได้ละเอียดมากนัก การเรียบเรียงยังไม่สามารถจะทำให้กลมกลืนเป็นเอกภาพอย่างไรก็ดีหนังสือเล่มนี้จัดว่าเป็นข้อมูลเบื้องต้นที่ดีสำหรับการค้นคว้าต่อไป

สำหรับอำเภอขุนยวม เอกสารค้นคว้ามีจำนวนน้อยมากโดยนักโบราณคดี นักวิชาการท้องถิ่นและผู้สนใจ ในช่วง 20 กว่าปีที่ผ่านมา มีจำนวน 5 ชิ้นเป็นบทความ 3 ชิ้นและเป็นเล่ม 2 ชิ้น งานค้นคว้าที่สำคัญส่วนใหญ่เป็นงานโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ 2 สมัยหลักๆ คือสมัยวัฒนธรรมล้านนาและสงครามโลกครั้งที่ 2

สมัยล้านนา มีงานค้นคว้าของสุรศักดิ์ ศรีสำออง เรื่องการวิเคราะห์กลุ่มพระพุทธรูปที่ได้จากโบราณสถานร้างในอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน⁵⁵ เป็นงานศึกษารูปแบบของพระพุทธรูปจากวัดม่วยต่อ วัดเมืองปอน เพื่อกำหนดอายุสมัย นับว่าเป็นงานบุกเบิกทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะและเป็นชิ้นงานที่มีความสำคัญต่อการกำหนดอายุของพื้นที่หรือที่ตั้งของวัดร้างที่เคยประดิษฐานพระพุทธรูปดังกล่าว พระพุทธรูปที่พบแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่ 1 เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ทำจากสำริด กำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 และกลุ่มที่ 2 มีสองลักษณะ คือเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ทำจากสำริด กำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 และพระพุทธรูปปางสมาธิ กำหนดอายุราวต้น-กลางพุทธศตวรรษที่ 21 ผู้เขียนได้สันนิษฐานว่าโบราณสถานร้างในอำเภอขุนยวมที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเหล่านี้ เดิมคงเป็นวัดในพุทธศาสนาและส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 พระพุทธรูปคงหล่อขึ้น ณ เมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและวัฒนธรรมในช่วงเวลาดังกล่าว

เอกสารที่สำคัญอีกชิ้น คือ แม่ฮ่องสอน: สมัยล้านนา เขียนโดย สุรศักดิ์ ศรีสำออง ในหนังสือ “ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน”⁵⁶ ซึ่งรวบรวมและเรียบเรียงโดยสำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน ผู้เขียนได้กล่าวถึงการสำรวจทางโบราณคดีในพื้นที่ต่างๆ ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้แก่อำเภอปาย แม่สะเรียง และขุนยวม ที่ดำเนินงานโดยโครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ ในปี พ.ศ. 2526 ซึ่งผู้เขียนได้รวบรวมใหม่หลักฐานของวัดร้างและพระพุทธรูปที่พบ แสดงให้เห็นว่าทั้งสามอำเภอมิมีความสำคัญในฐานะของเมืองหน้าด่านทางด้านทิศตะวันตกของล้านนา ในระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21

ส่วนสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการรวบรวมความรู้ทางประวัติศาสตร์ในหนังสือ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน และประวัติศาสตร์วัฒนธรรม

⁵⁵สุรศักดิ์ ศรีสำออง, “การวิเคราะห์กลุ่มพระพุทธรูปที่ได้จากโบราณสถานร้างในเขตอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน” ศิลปกร 27 : 4 (กันยายน) , 2526 หน้า 82-91.

⁵⁶สำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน, ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2548.

จังหวัดแม่ฮ่องสอน นอกจากนี้ยังมีงานค้นคว้าโดยนักวิชาการท้องถิ่นในจังหวัดแม่ฮ่องสอน คืองานของ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำและคณะ เรื่อง **โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยใน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง เขตอำเภอเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน**⁵⁷ ซึ่งเป็นงานที่รวบรวม ข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าของบุคคล แม้ว่าจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับขุนยวมโดยตรงแต่ก็เป็นภาพสะท้อนถึงสภาพ ของสงครามในอดีตซึ่งอยู่ในความทรงจำของบุคคลต่างๆ ซึ่งเป็นประสบการณ์ร่วมกัน และพ.ต.ท. เชิดชาย ชมธวัช ได้รวบรวมข้อมูลของสิ่งของสมัยสงครามโลกและจัดทำเป็นเอกสารประกอบการจัดนิทรรศการ พิพิธภัณฑสถานโลกครั้งที่สอง อำเภอขุนยวม⁵⁸

สำหรับงานโบราณคดีสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง มีงานของสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑที่ 6 เชียงใหม่ ได้รับทุนจากมูลนิธิเอโดะ และนายเทศสุ ซาคาอิโน จากประเทศญี่ปุ่น ได้จัดทำโครงการศึกษาเชิง อนุรักษ์แหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างปี พ.ศ. 2542-43 โดยบริษัทเมอกรีนเป็นผู้ดำเนินการสำรวจและขุดค้น ซึ่งเขียนเป็น รายงานการสำรวจขุดค้นตามโครงการศึกษา อนุรักษ์แหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง จังหวัดแม่ฮ่องสอน⁵⁹ โดยทำการสำรวจเส้นทาง เดินทัพของทหารญี่ปุ่นในพื้นที่อำเภอแม่สะเรียง อำเภอแม่ลาน้อย อำเภอสบเมย อำเภอขุนยวม อำเภอเมือง และ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยพบค่ายและที่พักแรมจำนวน 46 แห่ง และหลุมฝังศพจำนวน 29 แห่ง และทำการขุดค้นหลุมฝังศพที่บ้านห้วยโป่ง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

2.1.2 ด้านประวัติศาสตร์

สำหรับงานด้านประวัติศาสตร์มีการค้นคว้าโดยนักประวัติศาสตร์ นักวิชาการท้องถิ่น และนัก โบราณคดีเอกสารค้นคว้า มีจำนวนน้อยมาก ในช่วง 20 กว่าปีที่ผ่านมา มีจำนวน 7 ชิ้น เป็นบทความ 1 ชิ้นและ เป็นเล่ม 6 ชิ้น

งานวิจัยของ อารยะ ภูสาหัส เรื่อง **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนร่วมของชุมชน กลุ่มน้ำลาด –น้ำของ อำเภอปางมะผ้า แม่ฮ่องสอน**⁶⁰ เป็นความพยายามที่จะสร้างประวัติศาสตร์ของชุมชน จาก ทิศนะของชาวบ้านเพื่อทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ระบบคิด และการ จัดการทรัพยากรส่วนร่วมภายใต้บริบทและเงื่อนไขในแต่ละช่วงเวลา เพื่อเข้าใจเงื่อนไขและกระบวนการปรับตัว การรื้อฟื้น เสริมสร้างและการใช้สำนักทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรส่วนร่วม จากการวิจัย พบว่า ชุมชนท้องถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องตามบริบทของช่วงเวลาต่างๆ ส่งผลให้เกิดเปลี่ยนแปลงของ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกลุ่มต่างๆ ในการจัดการทรัพยากร ผลก็คือ เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียม

⁵⁷สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ, **โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัด แม่ฮ่องสอน ระหว่าง สงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน**, เอกสารอัดสำเนา, 2541.

⁵⁸เชิดชาย ชมธวัช, **ทหารญี่ปุ่นในความทรงจำของชาวขุนยวมในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2**, คู่มือนำชมพิพิธภัณฑสถาน สงครามโลกครั้งที่สอง อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เอกสารอัดสำเนา, มปป.

⁵⁹ห้างหุ้นส่วนเมอกรีน, **รายงานการขุดค้นตามโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัด แม่ฮ่องสอน**, เอกสารถ่ายสำเนา, 2531.

⁶⁰อารยะ ภูสาหัส, **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนร่วมของชุมชนกลุ่มน้ำลาด –น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัด แม่ฮ่องสอน**, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

กันในการเข้าถึงประโยชน์หรือทรัพยากรระหว่างผู้คนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนท้องถิ่น บางกลุ่มจึงมีความพยายามในการพลิกฟื้นเพื่อต่อรองอีกฝ่ายหนึ่งและปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่

รายงานการวิจัย **พ่อค้าวัวต่าง ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2503)**⁶¹ ของสุทธิ์ ชูชาติ ในงานชิ้นนี้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับพัฒนาการการค้าขายของพ่อค้าวัวต่างในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ น่าน แพร่ พะเยา ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน และอุดรดิตถ์ ซึ่งทำให้เห็นพัฒนาการของการประกอบอาชีพของพ่อค้าวัวต่าง ในช่วงปี พ.ศ. 2398 – 2503 และผลกระทบของระบบทุนที่มีต่อการค้าของพ่อค้าวัวต่าง ในงานชิ้นนี้จึงให้ภาพรวมของการค้าขายของพ่อค้าวัวต่าง ทั้งในเรื่องรูปแบบการค้า สินค้าต่างๆ และเส้นทางการค้าของพ่อค้าวัวต่าง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของพ่อค้าวัวต่างในบริบทต่างๆ จากเอกสารต่างๆ จะเห็นได้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนานั้นมีเนื้อหาหลากหลายประเด็น แต่ประเด็นต่างๆ ของการศึกษา ที่มีเนื้อหาหลากหลายจะช่วยเพิ่มพูนความรู้ประวัติศาสตร์ล้านนาให้มีความสมบูรณ์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในบริบทที่เกี่ยวข้องต่อเนื่องต่อเมืองแม่ฮ่องสอนในแต่ละช่วงเวลา

ประวัติศาสตร์ล้านนา⁶² ของสรสวดี อ่องสกุล เป็นงานเขียนภาพรวมประวัติศาสตร์ของภาคเหนือทั้งหมด แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของรัฐล้านนาในช่วงเวลาสมัยโบราณก่อนการก่อตั้งรัฐจนถึงสมัยการตั้งอาณาจักรสู่ส่วนกลางของการปกครองจากสยาม เป็นการศึกษาภาพรวมที่แสดงให้เห็นถึง ปัจจัยหรือเงื่อนไขขั้นพื้นฐานของการสร้างบ้านแปงเมืองของรัฐ โดยลำดับเรื่องตามลำดับเวลา ในงานเขียนเล่มนี้ได้กล่าวถึงเมืองอื่นๆ นอกเหนือไปจากเมืองหลักของภาคเหนืออย่างเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองเชียงราย คือ เมืองแพร่ เมืองน่าน และเมืองแม่ฮ่องสอน

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับเมืองแม่ฮ่องสอน ในช่วงแรกก่อน พ.ศ. 2516 ก็เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติกระแสนหลัก ดังเช่น หนังสือของกระทรวงมหาดไทยที่ให้จังหวัดต่างๆ ในประเทศผลิตออกมา คือ **ชุดประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดแม่ฮ่องสอน** ก็เช่นเดียวกันจังหวัดอื่นๆ ดังในคำนำของหนังสือ กล่าวว่า “เล่มนี้ได้เรียบเรียงขึ้นตามเค้าโครงที่กระทรวงมหาดไทยกำหนด ...”⁶³ เพื่อให้มีการศึกษาประวัติของจังหวัดนั้นๆ ทั้งในเรื่องประวัติความเป็นมา สถานที่ท่องเที่ยว โบราณสถาน ขนบธรรมเนียมประเพณี การละเล่นพื้นเมือง และบุคคลสำคัญ เอกสารชิ้นนี้ให้รายละเอียดประวัติความเป็นมาของอำเภอต่างๆ อันประกอบด้วย อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอแม่สะเรียง อำเภอแม่ลาน้อยและอำเภอปาย แต่เนื้อหาจะมีความเกี่ยวโยงกัน และเขียนย้อนกลับไปเพียงอธิบายว่าน่าจะเป็นที่ท่ามาหากินของชุมชนชาวไทยใหญ่บริเวณชายแดน

ต่อมาในแนวทางแบบเดียวกัน คือ ชุด **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน**⁶⁴ เป็นการเรียบเรียงประวัติความเป็นมาของจังหวัดแม่ฮ่องสอนในภาพรวมที่ชัดเจนมากขึ้น มีเนื้อหาเพิ่มเติม เนื่องจากมีการศึกษาค้นคว้ามากขึ้น เห็นได้จากการกล่าวย้อนไปจนถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีการแบ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ จังหวัดแม่ฮ่องสอนออกเป็น ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคสร้างบ้านแปงเมือง ยุคจัดแบบการปกครอง (พ.ศ. 2416-2485) ยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484-2488) และ

⁶¹ สุทธิ์ ชูชาติ, รายงานการวิจัย **พ่อค้าวัวต่าง ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2503)** เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น, 2545.

⁶² สรสวดี อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 2551.

⁶³ องค์การบริหารส่วนจังหวัดแม่ฮ่องสอน, **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดแม่ฮ่องสอน**, 2528.

⁶⁴ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน**, กรุงเทพฯ : คณะกรรมการฯ, 2542.

ยุคปัจจุบัน แต่เนื้อหาส่วนใหญ่ยังคงเป็นการให้ภาพรวมของประวัติศาสตร์แม่ฮ่องสอน แต่เราไม่นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างแท้จริง

แม้ว่าในงานประวัติศาสตร์ล้านนาของ สรัสวดี อ๋องสกุล ได้เพิ่มบทบาทและความสำคัญของแม่ฮ่องสอนในฐานะเมืองชายแดนของล้านนาของการกำหนดพื้นที่เป็นบริเวณเชิงใหม่ตะวันตกล้านนามัยเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. 2317-2442) โดยเฉพาะกรณีพิพาทเรื่องชายแดนไทย-พม่า การทำป่าไม้ การค้าทางไกล และผู้เขียนยังให้ภาพแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองโต๋ซำในภาคเหนือในช่วงยุคพัฒนาภาคเหนือตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับต่างๆ แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาในมิติท้องถิ่นแม่ฮ่องสอนในด้านต่างๆ อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาที่ผ่านมาจึงยังใช้กรอบความคิดประวัติศาสตร์ชาติมากกว่ามิติท้องถิ่นจริงๆ งานศึกษา “ล้านนา” ร่วมสมัย (ช่วงหลัง พ.ศ. 2500) ก็ยังไม่มียุคออกมามากนักจนถึงช่วง พ.ศ. 2540 ที่มีมิติท้องถิ่นเริ่มแพร่หลาย นอกเหนือจากงานของอารยะ ภูสาหัส แล้วก็มีงานเขียนของพิพัฒน์ กระแจะจันทร์ เรื่อง **เจ้าปู่ฮ้อยสาม หรือแสนธานีพิทักษ์ จากบุคคลในประวัติศาสตร์สู่ตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ในอำเภอปางมะผ้า**⁶⁵ เป็นการนำเสนอผู้นำในความทรงจำของกลุ่มชาติพันธุ์ท้องถิ่นในอำเภอปางมะผ้า ซึ่งเป็นเรื่องเล่าจาก 2 หมู่บ้าน คือหมู่บ้านแม่ละนา ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ และหมู่บ้านเมืองแพม กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงซึ่งเป็นบุคคลในตำนานที่มีคุณค่าและความหมายต่อทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ ที่ยืนยันความเป็นคนดั้งเดิมทั้งสองกลุ่ม และวิทยานิพนธ์ของพิพัฒน์ กระแจะจันทร์ ปี พ.ศ. 2550 เรื่อง **การสร้างภาพลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ “ชาวเขา” ในสังคมไทยระหว่างทศวรรษที่ 24-20 ถึงทศวรรษที่ 2520**⁶⁶ ที่ศึกษาพัฒนาการและกระบวนการเปลี่ยนแปลงการสร้างภาพลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ “ชาวเขา” ร่วมกับบริบททางประวัติศาสตร์ที่แบ่งเป็น 2 ช่วงเวลา คือ สมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (ทศวรรษ 2420-2470) ซึ่งถูกมองว่าเป็นคนอื่นของสังคม และสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (ทศวรรษ 2480-2520) มีภาพลักษณ์ที่เป็นกลุ่มถ่วงความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และทำลายป่าไม้ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นกลุ่มที่ดำรงชีวิตแบบดั้งเดิม มีความแปลกแตกต่างจากคนไทย

⁶⁵ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, “เจ้าปู่ฮ้อยสามหรือแสนธานีพิทักษ์: จากบุคคลในประวัติศาสตร์สู่ผู้นำในตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน”, *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 27 ฉบับที่ 7 พฤษภาคม: หน้า 124-135, 2549.

⁶⁶ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, *การสร้างภาพลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ “ชาวเขา” ในสังคมไทยระหว่างทศวรรษที่ 24-20 ถึงทศวรรษที่ 2520*, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

2.1.3 ด้านมานุษยวิทยา

สำหรับงานด้านมานุษยวิทยามีการค้นคว้าโดยนักมานุษยวิทยา นักโบราณคดี และนักวิชาการท้องถิ่น และปราชญ์ท้องถิ่น เอกสารที่เผยแพร่มีจำนวนน้อยมาก ในรอบ 20 กว่าปีที่ผ่านมา มีจำนวน 9 ชิ้น

งานที่เกี่ยวข้องกับการรวบรวมข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์มีอยู่ 2 ชิ้นหลัก คืองานของ โครงการพัฒนาพื้นที่สูง ไทย-เยอรมัน ระหว่างพ.ศ. 2526-2536 ที่เข้ามาส่งเสริมให้กลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนเลิกปลูกฝิ่นและหันมาปลูกพืชประเภทอื่นทดแทน โครงการฯ ได้รวบรวมประวัติของหมู่บ้านและประชากรเบื้องต้น เพื่อนำไปใช้ในการวางแผนพัฒนาเป็นสำคัญ ไม่ได้มีข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรม และ โครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน⁶⁷ ระหว่างปีพ.ศ. 2541-2542 นำโดยสิทธิพงษ์ คิลกวณิช และทีมวิจัย ด้านการสำรวจการใช้ประโยชน์และที่ดินชุมชนในอำเภอปางมะผ้า โดยกฤษณ์ เจริญทอง ได้ศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนเน้นด้านการใช้ประโยชน์พื้นที่รอบถ้ำ และทัศนคติของชุมชนต่อถ้ำในด้านการจัดการ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรประเภทถ้ำ งานวิจัยนี้ไม่ได้เน้นศึกษาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์

งานวิจัยทางด้านมานุษยวิทยาเท่าที่ค้นข้อมูลได้ในขณะนี้ มีเพียง 2 ชิ้นคืองานของยศ สันตสมบัติ เรื่อง โครงการวิจัยการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ: ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร⁶⁸ ได้ทำการศึกษา ระบบและภูมิปัญญาของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอำเภอปางมะผ้าและอำเภอเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีการเก็บข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์วรรณนาอย่างละเอียด ได้แก่ บ้านผามอน (มุเซอแดง) บ้านบ่อไคร้ (มุเซอดำ) บ้านเมืองแพม (ปกากะญอ) บ้านน้ำริน (ลีซอ) ในอำเภอปางมะผ้า เพื่อนำไปวางแผนและจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ชุมชนมีส่วนร่วม และมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรภายในหมู่บ้านของตนเอง

งานวิจัยอุดมลักษณ์ สุนตระกูล เรื่อง การศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน⁶⁹ เป็นงานที่ศึกษากระบวนการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้าปัจจุบันด้วยวิธีการทางชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดี เพื่อนำไปใช้ในการคาดการณ์ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีที่เป็นที่อยู่อาศัยของคนในอดีต อุดมลักษณ์ เก็บข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์วรรณนาอย่างละเอียด 7 กลุ่ม คือ กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่จากหมู่บ้านถ้ำลอด กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจากหมู่บ้านเมืองแพม กลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่แดงจากหมู่บ้านปางบอน กลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่ดำจากหมู่บ้านห้วยเฮี้ยะ กลุ่มชาติพันธุ์ม้งจากหมู่บ้านบ้านไร่และกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอจากหมู่บ้านน้ำบ่อสะเป พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ตั้งถิ่นฐานบริเวณสันเขาระดับต่ำ สันเขาหรือขอบหุบเขาในเขตหินปูน สันเขาหรือขอบหุบเขาในพื้นที่สูงหินปูน และหุบเขา และมีเงื่อนไขทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการเลือกตั้งถิ่นฐาน

⁶⁷ สิทธิพงษ์ คิลกวณิช และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.

⁶⁸ ยศ สันตสมบัติ และคณะ, การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร, เอกสารโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (โครงการ BRT), 2544.

⁶⁹ อุดมลักษณ์ สุนตระกูล, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 6: การศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดี), เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

งานวิจัยที่เป็นงานประเพณีสารนิพนธ์และวิทยานิพนธ์เท่าที่ค้นข้อมูลได้ในขณะนี้มียู่ 3 ชิ้น คือ

งานวิจัยด้าน โบราณคดีที่เกี่ยวกับชาติพันธุ์ เป็นงานสารนิพนธ์ของอุดมลักษณ์ สุนตระกูล เรื่อง การศึกษาชาติพันธุ์วิทยาทางโบราณคดี: ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน⁷⁰ เป็นการศึกษาการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในปัจจุบัน เพื่อนำไปใช้ในการเปรียบเทียบกับหลักฐานทางโบราณคดี โดยพิจารณาในปัจจัยด้านภูมิศาสตร์เป็นหลัก

ในงานวิจัยด้านการศึกษาที่เป็นวิทยานิพนธ์ของ สุทัศน์ ถันทะมา⁷¹ ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง การคงอยู่ของ วัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทใหญ่ ในพื้นที่ บ้านขุนยวม หมู่ที่ 1 ต. ขุนยวม อ. ขุนยวม จ. แม่ฮ่องสอน ที่มี วัตถุประสงค์ในการศึกษา เงื่อนไข และปัจจัย ที่ทำให้วัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทใหญ่ยังคงอยู่ ทั้งในด้าน วัฒนธรรมด้านภาษา ด้านการแต่งกาย การจัดงานศพ การถ่อถัก ด้านสถาปัตยกรรม การกันตอ และด้านประเพณี ต่างๆ ของชาวไทใหญ่ที่ยังคงอยู่ รวมถึงศึกษาถึงปัจจัยและกลไกทางสังคมที่ทำให้วัฒนธรรมพื้นบ้านของชาว ไทใหญ่ยังสามารถคงอยู่ได้ ทั้งกลไกในด้านครอบครัว ระบบอาวุโส พระ ผู้ชำนาญการด้านต่างๆ ผู้นำ รวมไปถึง กลุ่มเครือญาติในชุมชน

ในวิทยานิพนธ์ด้านดนตรีพื้นบ้านของ อมรรัตน์ กานต์ชัยลักษณ์⁷² ซึ่งมุ่งศึกษาทำความเข้าใจรูปแบบ และลักษณะทางดนตรีของเฮ็ดความไต โดยใช้แนวคิดทฤษฎีทางด้านมานุษยวิทยาและทฤษฎีทางด้านดนตรีเป็น กรอบคิดในการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ พบว่า เฮ็ดความเป็นเพลงร้องพื้นบ้านไต มีลักษณะการดนตรีเป็น ส่วนใหญ่ มักใช้ขับร้องในงานมงคลทุกประเภท บางทำนองมีดนตรีประกอบแต่บางทำนองไม่มี นอกจากนี้ยัง พบว่ามีเพียงไม่กี่ทำนองเท่านั้นที่มีลูกคู่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่หมดความเคารพ ด้วยสารัตถะที่ปรากฏในเนื้อเพลงมีการ แสดงความรู้สึก การเกี่ยวพาราสี การเปรียบเทียบความงามในธรรมชาติกับสตรี ความเชื่อตามหลัก พุทธศาสนา การใช้ดนตรีเป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างคนในสังคม ความรู้สึกชื่นชม ยกย่องในศิลปวัฒนธรรมไต การแสดงความรักของแม่ที่มีต่อลูก การดำรงชีวิตแบบสังคมชนบท

ส่วนงานค้นคว้าโดยนักวิชาการท้องถิ่นมีเพียงงานของสุรศักดิ์ ป้อมทองคำ

งานศึกษาค้นคว้าของสุรศักดิ์ ป้อมทองคำ ซึ่งเป็นนักวิชาการท้องถิ่นที่ได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับ วัฒนธรรมและประเพณีของคนไตไว้หลายเรื่องในเล่มเดียวกัน คือ “คำข่อน : เครื่องประกอบการส่งวิญญาณและ เช่นให้ไปสู่ภพที่ดีกว่า”⁷³ ศึกษาการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้คนที่ตายไป และคนที่ตายไปนานแล้ว “คำข่อน” หรือ “ตุงไต” ซึ่งเป็นเครื่องประกอบการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้คนที่เสียชีวิต ถือเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นในพิธีกรรม

⁷⁰ อุดมลักษณ์ สุนตระกูล, การศึกษาชาติพันธุ์วิทยาทางโบราณคดี: ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนบนพื้นที่สูงในเขต อ. ปางมะผ้า จ. แม่ฮ่องสอน, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.

⁷¹ สุทัศน์ ถันทะมา, การคงอยู่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทใหญ่, ศึกษาสาตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา นอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541

⁷² อมรรัตน์ กานต์ชัยลักษณ์, รูปแบบและลักษณะทางดนตรีของเฮ็ดความชาวไต จังหวัดแม่ฮ่องสอน (Musical forms and characteristics of Hetkwam songs of Tai people in Mae Hong Son province, Thailand), วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต (ดนตรี) มหาวิทยาลัยมหิดล, 2549.

⁷³ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ และคณะ, คำข่อน : เครื่องประกอบการส่งวิญญาณและเช่นให้ไปสู่ภพที่ดีกว่า, แม่ฮ่องสอน: โครงการศึกษา และวิจัยวัฒนธรรม ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนห้อยสอนศึกษา, 2538.

ชาวไทเชื่อว่า “คำข่อน” เปรียบเสมือนสะพานที่จะนำพาคนตายไปสู่ภพที่ดีกว่า เป็นเรือที่จะนำพาวิญญาณออกจากน้ำเหลืองและเลือดได้ ในงานพิธีฌาปนกิจศพและการทำบุญ “แฮมขอมโก้งจา” ในช่วงก่อนออกพรรษาราว 2 สัปดาห์ ตั้งแต่ วันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 11 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 จึงมีการนำ “คำข่อน” มาเป็นเครื่องประกอบการทำบุญที่สำคัญและขาดไม่ได้ ต่อมาเรื่อง “การศึกษาทางวัฒนธรรมเรื่องประเพณีไทที่เปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาปอยสา่งลอง”⁷⁴ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ พบว่า ประเพณีปอยสา่งลองเป็นประเพณีที่มีความสำคัญที่สุดของชาวไท เป็นพิธีกรรมที่สะท้อนให้เห็นความศรัทธาและความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนาของชาวไท ผ่านการผลิตบุคลากรเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป เป็นพื้นที่ในการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดช่วยเหลือกันของผู้คนในชุมชนผ่านการเข้าร่วมช่วยงานบุญ และเครื่องชีวิตระบบเศรษฐกิจของชุมชนผ่านจำนวนสา่งลองและคณะจัดงาน ในปัจจุบัน “งานประเพณีปอยสา่งลอง” เป็นหนึ่งในแบบแผนการดำเนินชีวิตของชาวไท ที่ถูกหน่วยงานของรัฐนำเสนอในรูปของ “สินค้า” ที่สร้างชื่อเสียงให้กับจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีการเปลี่ยนแปลงประเพณีให้เหมาะกับการนำเสนอ โดยมีหน่วยงานของรัฐเข้ามาจัดการ ซึ่งมีผลกระทบกับรูปแบบความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน การมีส่วนร่วมปรากฏในรูปของการจ้างงานและการสั่งงาน เกิดการแบ่งชนชั้นระหว่างหน่วยของรัฐและชาวบ้าน ชุมชนไม่รู้ลึกถึงความเป็นเจ้าของ งานพิธีจึงเป็นเพียงการจัดการแสดงให้นักท่องเที่ยวชม

นอกจากนี้สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ ได้ทำการศึกษา เรื่อง “สถาปัตยกรรมพื้นบ้านไทใหญ่ จังหวัดแม่ฮ่องสอน”⁷⁵ พบว่าจากประวัติความเป็นมาของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำให้ทราบว่าผู้คนที่ย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เขตอำเภอเมือง และอำเภอขุนยวม เป็นกลุ่มชนชาวไท ซึ่งอพยพมาจากรัฐฉาน แคว้นไทใหญ่ หัวเมืองต่างๆ ในประเทศพม่า การเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำให้ชนชาวไตนำเอาวัฒนธรรมในการสร้างงานทางศิลปะ สถาปัตยกรรม เข้ามาพร้อมกับวัฒนธรรมในด้านการดำเนินชีวิต สถาปัตยกรรมที่สำคัญในจังหวัดแม่ฮ่องสอนคือ บ้านและวัดวาอาราม จะมีลักษณะโดดเด่น โดยเฉพาะวัดวาอารามนั้นมีลักษณะพิเศษ คือ รูปแบบหลังคาที่ทำซ้อนกันขึ้นไปหลายชั้น โดยยกจั่วขึ้นและมีหลังคาขนาดเล็กกว่า ทั้งชายครอบลงมามากขึ้น ตรงส่วนที่สำคัญเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป หรือตรงบันไดทางขึ้นของอาคาร สร้างเป็นทรงปราสาททอดแหลมหลายชั้น และทุกชั้นของหลังคาจะมีการเจาะลวดลายสังกะสีประดับ วัสดุที่นิยมใช้คือสังกะสี เนื่องจากในอดีต สังกะสีเป็นวัสดุที่หายากและมีราคาแพง และจะต้องนำเอามาจากประเทศพม่า ส่วนบ้านไทใหญ่โดยทั่วไปจะมีหลังคาทรงสูง มุงด้วยใบตองตึง ฝาเป็นไม้ไผ่สานลวดลายต่างๆ หลังคาบ้านมีหลังคาเดี่ยวและหลังคาคู่ ตามแต่ฐานะความเป็นอยู่ บ้านคนมีเงินร่ำรวยจะมุงสังกะสี

ส่วนเรื่อง “วิเคราะห์คติชาวบ้านไท: กรณีศึกษา ชาวบ้านไท อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน”⁷⁶ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ ได้รวบรวมและวิเคราะห์คติชาวบ้านไทที่เกี่ยวกับสุภายิด คำพังเพย และสำนวนที่เรียกว่า “ความจ๊าบแลบ” หรือ “ความจ๊าบถูก” พบว่า คติชาวบ้านไทแฝงไว้ด้วยความรู้สึกนึกคิด วิถีชีวิต สภาพสังคมที่น่าสนใจ เช่น การดำเนินชีวิตของชาวไท ยึดหลักจริยธรรม คุณธรรม และคำสอนตามแนวปรัชญาของ

⁷⁴ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ และคณะ, การศึกษาวิจัยทางวัฒนธรรมเรื่องประเพณีไทที่เปลี่ยนแปลง กรณีศึกษา ปอยสา่งลอง, แม่ฮ่องสอน : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนหืองสอนศึกษา, 2539.

⁷⁵ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ และคณะ, สถาปัตยกรรมบ้านวัดจังหวัดแม่ฮ่องสอน, แม่ฮ่องสอน : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนหืองสอนศึกษา, 2540.

⁷⁶ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ, วิเคราะห์คติชาวบ้านไท: กรณีศึกษาชาวบ้านไท อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน, แม่ฮ่องสอน : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนหืองสอนศึกษา, 2540.

พระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น คนได้ให้การยกย่องเคารพผู้อาวุโส ครู – อาจารย์ บิดามารดา และผู้มีพระคุณ เห็นได้จากประเพณีขอมา “กัณฑ์” ซึ่งจะทำกัน 2 ครั้งต่อปี ในช่วงปีใหม่สงกรานต์และออกพรรษา

งานศึกษาของ ดนัย สิทธิเจริญ⁷⁷ ที่ได้ทำการศึกษา เรื่อง **สาระทางการศึกษาในกระบวนการสร้างของชาวไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน** ที่มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อ ศึกษากระบวนการสร้าง ซึ่งเป็นการกิจกรรมการอบรมสั่งสอนเด็กชายโดยเริ่มต้นจาก ผู้ปกครองนำเด็กชายไปฝากกับเจ้าอาวาส ซึ่งจะทำการบวชเณรเพื่อให้ได้รับการอบรมสั่งสอนจนกระทั่งทางวัดเห็นว่ามีความรู้พอสมควรและพร้อมที่จะบวช จากนั้นผู้ปกครองก็จะจัดพิธีบอยส่งลงขึ้นจนแล้วเสร็จ และศึกษาถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาและกระบวนการศึกษาในกระบวนการสร้าง ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการสร้างของชาวไทใหญ่ มีองค์ประกอบ 2 ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นเนื้อหาทางประเพณีและพิธีกรรม อีกส่วนหนึ่งเป็นเนื้อหาทางการศึกษา แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะมีการนำเอาระบบการศึกษาในระบบโรงเรียนเข้ามา ได้ก่อให้เกิดผลกระทบกับกระบวนการสร้าง คือ เนื้อหาในส่วนที่เป็นเนื้อหาทางการศึกษาได้สูญหายไป คงเหลือแต่เนื้อหาทางด้านประเพณีและพิธีกรรม ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “บอยสร้าง”

2.1.4 ด้านการจัดการ

สำหรับงานด้านการจัดการ ที่เป็นเอกสารที่เกี่ยวกับการจัดการ โดยเฉพาะมีน้อยมาก และส่วนใหญ่เป็นเอกสารที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวในรูปแบบของบทความตามนิตยสาร หนังสือพิมพ์ สารคดีการท่องเที่ยว และเผยแพร่มีจำนวนมาก ในรอบ 10 กว่าปีที่ผ่านมา

งานเขียนที่เป็นเรื่องของจัดการมรดกทางวัฒนธรรม มีงานของศิริลักษณ์ กัณฑ์ศรี⁷⁸ ในการทำกิจกรรมการจัดการความรู้ภายใต้ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง มีกิจกรรมที่เกิดจากงานโบราณคดีเป็นแกนหลักทั้งหมด 7 กิจกรรม⁷⁹ สำหรับชุมชนนักวิชาการ 2 กิจกรรม ชุมชนท้องถิ่น 2 กิจกรรม และเยาวชน 3 กิจกรรม โดยกิจกรรมที่ทำร่วมกับคนในชุมชนบ้านไร่และถ้ำลอดเป็นการถ่ายทอดความรู้ที่เกิดจากการศึกษาในแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่-เพิงผาถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า และการประมวลความรู้ที่ได้รับจากชุมชนผู้ดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีทั้งสองแห่ง ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์บอกเล่าจากคนเฒ่าคนแก่ ประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตในสังคมเกษตรกรรม และหัตถกรรมท้องถิ่น เพื่อกระตุ้นให้สาธารณะเกิดการรับรู้-ภาคภูมิใจ จนกลายเป็นความอยากแสดงออกถึงของดีที่มีอยู่ในหมู่บ้าน และเริ่มต้นจัดทำและพัฒนาแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต เช่นพิพิธภัณฑ์ (ชั่วคราว) บ้านไร่ แหล่งโบราณคดี เป็นต้น

⁷⁷ ดนัย สิทธิเจริญ, **สาระทางการศึกษาในกระบวนการสร้างของชาวไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน**, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษา นอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526.

⁷⁸ ศิริลักษณ์ กัณฑ์ศรี, “โบราณคดีแนวระนาบ: กระบวนการเรียนรู้ระหว่างนักโบราณคดีกับชุมชนบนพื้นที่สูง” ใน **พลวัตทางสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน: งานวิจัยบูรณาการโบราณคดีเชิงพื้นที่แบบครบวงจร**, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2549.

⁷⁹ รัศมี ชูทรงเดช, **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (ระยะที่สอง)**, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

งานเขียนของ รัศมี ชูทรงเดช⁸⁰ เป็นคู่มือการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีเพิงผาล้อด และเพิงผาบ้านไร่ อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และเพิงผาล้อด อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างปีพ.ศ. 2549-51 เป็นการถอดความรู้ทางวิชาการที่ยาก ออกเป็นเรื่องที่น่าสนใจสำหรับบุคคลทั่วไป เพื่อเป็นเอกสารนำชมแหล่งโบราณคดีทั้งสอง ที่โครงการได้จัดการพื้นที่ทางกายภาพเบื้องต้นเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับสาธารณชน และหนังสือเรื่อง “มาจาก (คนละ) ฟากฟ้าของเพิงผา: คู่มือทลายเส้นแบ่งของวิถีวิทยาทางโบราณคดี วิถีในมานุษยวิทยาและมายาในศิลปกรรม” ของโครงการมาจาก (คนละ) ฟากฟ้าของเพิงผา: คู่มือทลายเส้นแบ่งของวิถีวิทยาทางโบราณคดี วิถีในมานุษยวิทยาและมายาในศิลปกรรม⁸¹ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงระหว่างงานวิชาการ ศิลปะ และวัฒนธรรมของท้องถิ่นกับคนร่วมสมัยในปัจจุบันผ่านกิจกรรมทางศิลปะ ดนตรี การแสดง และภาพถ่าย เป็นลักษณะของงานจัดการมรดกทางวัฒนธรรมความรู้แบบหนึ่ง

สำหรับการท่องเที่ยว มีงานวิทยานิพนธ์ของ พิกุล สิทธิประเสริฐกุล ทำการศึกษา เรื่อง “การจัดการการท่องเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ของอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน” พบว่า พัฒนาการการท่องเที่ยวในอำเภอบางมะฝ้า ได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของการท่องเที่ยวในภาคเหนือของไทย และการส่งเสริมการท่องเที่ยวในปริมณฑลส่งเสริมการท่องเที่ยวไทย พ.ศ. 2530 ส่วนการเข้ามาสัมพันธ์กับการท่องเที่ยวของประชาชนนั้น เป็นผลจากการปรับตัว ปรับแบบแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายใต้อิทธิพลของนโยบายความมั่นคง ซึ่งพยายามควบคุมและยุติการเคลื่อนย้ายของชาวไทยภูเขา เมื่อปัญหาความมั่นคงลดความรุนแรง นโยบายปราบปรามและส่งเสริมพืชทดแทนได้เข้ามามีบทบาทแทน โดยระบบการเกษตรยังชีพถูกแทนที่ด้วยการเกษตรเพื่อขาย ทำให้ชาวอำเภอบางมะฝ้าต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบตลาดอย่างสิ้นเชิง ขณะเดียวกันนโยบายการอนุรักษ์ที่เริ่มมีอิทธิพลมากขึ้น เนื่องจากปัญหาความเสื่อมโทรมและร่อยหรอของทรัพยากร ชาวอำเภอบางมะฝ้าในวันนี้จึงอยู่ในภาวะที่ต้องต่อสู้เอาตัวรอดในระบบเกษตรเพื่อขาย พร้อมไปกับการช่วงชิงพื้นที่ในการอธิบายแบบแผนการใช้ทรัพยากรอย่างอนุรักษ์ เพื่อความชอบธรรมในการดำรงอยู่ในพื้นที่และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่อไป

และงานวิจัยสำหรับวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ ดวงใจ หล่อชนวนิชย์⁸² เรื่อง รัฐ ทุน ชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ที่ได้รับทำการประมวลสถานการณ์ของความรู้อันเนื่องจากการจัดการท่องเที่ยวไว้โดยละเอียด จึงไม่น่าสนใจในที่นี้ ดวงใจศึกษาเปรียบเทียบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตการณ์จากการประชุมต่างๆ รวมทั้งการจัดประชุมกลุ่มย่อยระดมความเห็น

⁸⁰ รัศมี ชูทรงเดช, คู่มือการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีเพิงผาล้อด และเพิงผาบ้านไร่ อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, กรุงเทพฯ: เอราวันการพิมพ์, 2551.

⁸¹ รัศมี ชูทรงเดช, “จากเพิงผาล้อดสู่เพิงผาบ้านไร่...คู่มือทลายเส้นแบ่งของวิถีวิทยาทางโบราณคดี” ใน มาจาก(คนละ) ฟากฟ้าของเพิงผา คู่มือทลายเส้นแบ่งของวิถีวิทยาทางโบราณคดี วิถีในมานุษยวิทยา และมายาในศิลปกรรม, กรุงเทพฯ: เอราวันการพิมพ์, หน้า 12-47.

⁸² ดวงใจ หล่อชนวนิชย์, รัฐ ทุน ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างไทยกับญี่ปุ่น, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548. และ “จากบางมะฝ้าสู่ปลายบนเส้นทางพัฒนาการท่องเที่ยว” ใน พลวัตทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมบนที่สูง ในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2549.

ผู้ประกอบการท้องถิ่น ชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่รัฐ ในอำเภอปาย ที่สะท้อนมุมมองของคนในที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยวตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในปาย ในการทำความเข้าใจถึงพัฒนาการการท่องเที่ยวจากอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในอนาคต

นอกจากนี้ มีงานวิจัยของ อุดร วงษ์ทับทิมและคณะ ซึ่งเป็นนักวิจัยท้องถิ่น เรื่อง **“ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน”**⁸³ ทำการศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวในพื้นที่อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยทำการประเมินฐานทรัพยากรท่องเที่ยวภายในตำบลแม่ฮี้ในเรื่องของประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ชนิตพันธุ์ และทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งประเมินศักยภาพของชุมชนในการจัดการและดำเนินกิจกรรมต่างๆ โดยชาวบ้านเข้าร่วมทำวิจัยโดยตรง ตั้งแต่คิดวางแผนดำเนินการโครงการวิจัยด้านการท่องเที่ยว การตัดสินใจดำเนินกิจกรรมต่างๆ ประเมินผลโครงการ และการรับผลประโยชน์ ทำให้เกิดกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชน นำไปสู่ความเข้าใจในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน

สุภรณ์ ปรีชาอนันต์ ได้ศึกษาและจัดทำสื่อถอดประสบการณ์ด้านสิทธิมนุษยชน **“ชุมชนปายกับกระบวนการสร้างวาทกรรมการพัฒนา และการกำหนดชะตากรรมของตนเองในแนวทางสิทธิมนุษยชน”**⁸⁴ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของผู้คนในท้องถิ่นเมืองปาย ที่เริ่มมองเห็นปัญหาอันเกิดจากการเข้ามาของวัฒนธรรมการท่องเที่ยวเมืองปาย อันนำไปสู่การรวมตัวของคนในท้องถิ่นพูดคุยและวิพากษ์ถึงปัญหา รวบรวม วิเคราะห์ และหาทางออกให้กับปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาการท่องเที่ยวในเมืองปาย โดยมีคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเข้าร่วมสนับสนุน จัดให้มีกระบวนการเรียนรู้ การส่งเสริม และคุ้มครองสิทธิมนุษยชน เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีสอดคล้องเหมาะสม พร้อมกับสิทธิและเสรีภาพของชุมชนที่จะอยู่โดยยึดแนวทางทำมาหากิน ดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุขตามสิทธิมนุษยชน

ส่วนงานในด้านการท่องเที่ยวเชิงสสารคดี มีงานของ ดวงดาว สุวรรณรังษี ในบทบรรณาธิการ **“อนุสารอสท. ฉบับแนะนำแม่ฮ่องสอน”**⁸⁵ กล่าวถึง ภูมิประเทศที่โอบล้อมด้วยขุนเขา ผู้คนที่หลากหลายเผ่าพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นชาวไต กะเหรี่ยง ลีซอ ม้ง มูเซอ เป็นจุดดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาเยี่ยมชมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูกาลที่เข้าสู่ฤดูหนาว ตลอดจนมีการพูดถึงการส่งเสริมเรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้เป็นจุดแข็ง จากที่มีการจัดการท่องเที่ยวในรูปแบบนี้อยู่บ้างแล้ว อาทิ ล่องเรือยางในแม่น้ำปาย จักรยานภูเขา การขับรถท่องเที่ยว ชมหมู่บ้านภูเขา เทียวอุทยานแห่งชาติน้ำตกแม่สุรินและทุ่งบัวตอง ชมวัฒนธรรมไต ฯลฯ

นอกจากนี้ ยังมีวารสารท่องเที่ยวอีกหลายฉบับที่นำเสนอภาพการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการท่องเที่ยวในอำเภอปาย อำเภอเลี้ยว กลางหุบเขา ซึ่งในปัจจุบันรู้จักกันในภาพลักษณ์ของการเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ในวารสารเพื่อการท่องเที่ยว ได้แก่ **“สุดสาย ปายทาง”** โดย กุลธิดา สืบหล้า⁸⁶, **“94 ปีจากเมืองเวียงสู่อำเภอปาย”**⁸⁷ โดย Eakalak

⁸³ อุดร วงษ์ทับทิม, **ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน**, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545.

⁸⁴ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, **เอกสารเผยแพร่ “ชุมชนปายกับกระบวนการสร้างวาทกรรมการพัฒนาและการกำหนดชะตากรรมของตนเองในแนวทางสิทธิมนุษยชน”**, กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2550.

⁸⁵ ดวงดาว สุวรรณรังษี, **“บทบรรณาธิการ อนุสาร อสท. ฉบับแนะนำแม่ฮ่องสอน”**, ปีที่ 37, ฉบับที่ 4, พฤศจิกายน 2539, หน้า 3.

⁸⁶ กุลธิดา สืบหล้า, **“สุดสาย ปายทาง”**, อนุสาร อสท. ปีที่ 45 ฉบับที่ 5 ธันวาคม 2547, หน้า 80-92.

Sappaisankij , “ท่องเที่ยวในเมืองปาย”⁸⁸, “ล่องน้ำปาย เยือนยล ... เมืองสามหมอก”⁸⁹ โดย กุลธิดา สุวรรานนถ, “ปาย ... ขุนเขาและสายหมอก”⁹⁰ โดย นิทยา ชำนาญปา, “1095 จากทางผ่านสู่ปลายทางที่นี้ ... สถานีปาย”⁹¹, “10 สุดยอดแหล่งท่องเที่ยวไทยในดวงใจ”⁹² โดย ภาคภูมิ น้อยวัฒน์ เป็นต้น มีเนื้อความที่กล่าวถึงเสน่ห์ของอำเภอปายที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาเยือน และมุ่งนำเสนอข้อมูลในการเดินทางไปยังอำเภอปาย ทั้งทางบกและทางอากาศ ข้อมูลการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ อาทิ เส้นทางกรังจ์กรยานหรือมอเตอร์ไซด์ควิลชีวิต วัฒนาอาราม และวิวทิวทัศน์ของอำเภอปาย ในเส้นทางน้ำตกหมอแปง เส้นทางพระธาตุแม่เย็น – น้ำพุร้อนท่าปาย และเส้นทางวงรอบบ้านเวียงเหนือ – บ้านแม่ของ เป็นต้น หรือการท่องเที่ยวแบบผจญภัย อาทิ การล่องแก่งเรือยางน้ำปาย ชิงช้างล่องแพไม้ไผ่ สัมผัสวิถีชีวิตปาย การผจญภัยด้วยรถ ATV จากปายสู่หมู่บ้านกะเหรี่ยงปางตอง เป็นต้น ตลอดจนการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับที่พัก ร้านอาหาร และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ ให้กับนักท่องเที่ยว

2.2 สรุป

บทบทวนวรรณกรรมทำให้ทราบว่ามีการค้นคว้าในอดีตกาลในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ในจำนวนที่ไม่เท่าเทียมกัน งานวิจัยและเอกสารที่ตีพิมพ์เผยแพร่มากที่สุดอยู่ในช่วงประมาณปลายทศวรรษที่ 2530 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มมีการโปรโมตการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน อำเภอปางมะผ้าเป็นพื้นที่ที่มีงานวิจัยมากที่สุดในปี 3 อำเภอ เพราะเป็นบริเวณที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมมากกว่าบริเวณอื่นๆ หลังจาก พ.ศ. 2540 เป็นต้นไป จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้รับความสนใจจากนักวิชาการ นักข่าวและบุคคลทั่วไป จึงทำให้มีเอกสารเกี่ยวกับพื้นที่เพิ่มมากขึ้น กระนั้นงานนิพนธ์ที่เป็นงานวิจัยที่มีมากที่สุดเป็นงานงานโบราณคดี ในอำเภอปางมะผ้า ส่วนในอำเภอปายและขุนยวมมีงานวิจัยทางวิชาการน้อยมากเมื่อเทียบกับบทความในเชิงการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตระหนักว่างานวิทยานิพนธ์ภาษาอังกฤษโดยชาวไทยและต่างประเทศอีกหลายเล่มที่ยังไม่ได้ทำการประมวลไว้ในที่นี้ เนื่องจากไม่สามารถหาต้นฉบับได้

⁸⁷ Eakalak Sappaisankij , “94 ปีจากเมืองเวียงสู่อำเภอปาย”, ทริปลัส แมกกาซีน, ปีที่ 9, ฉบับที่ 106, สิงหาคม 2548, หน้า 34-35.

⁸⁸ “ท่องเที่ยวในเมืองปาย”, ทริปลัส แมกกาซีน ปีที่ 9 ฉบับที่ 108 ตุลาคม 2548, หน้า 42-49.

⁸⁹ กุลธิดา สุวรรานนถ, “ล่องน้ำปาย เยือนยล ... เมืองสามหมอก”, กินรี, ปีที่ 23, ฉบับที่ 10, ตุลาคม 2549, หน้า 110-116.

⁹⁰ นิทยา ชำนาญปา, “ปาย ... ขุนเขาและสายหมอก”, เที่ยวรอบโลก, ปีที่ 25, ฉบับที่ 292, ธันวาคม 2549, หน้า 116-118.

⁹¹ “1095 จากทางผ่านสู่ปลายทางที่นี้ ... สถานีปาย”, ทริปลัส แมกกาซีน, ปีที่ 11, ฉบับที่ 29, กรกฎาคม 2550, หน้า 44-88.

⁹² ภาคภูมิ น้อยวัฒน์, “10 สุดยอดแหล่งท่องเที่ยวไทยในดวงใจ”, อนุสาร อสท. ปีที่ 48 ฉบับที่ 4 พฤศจิกายน 2550, หน้า 42-60.

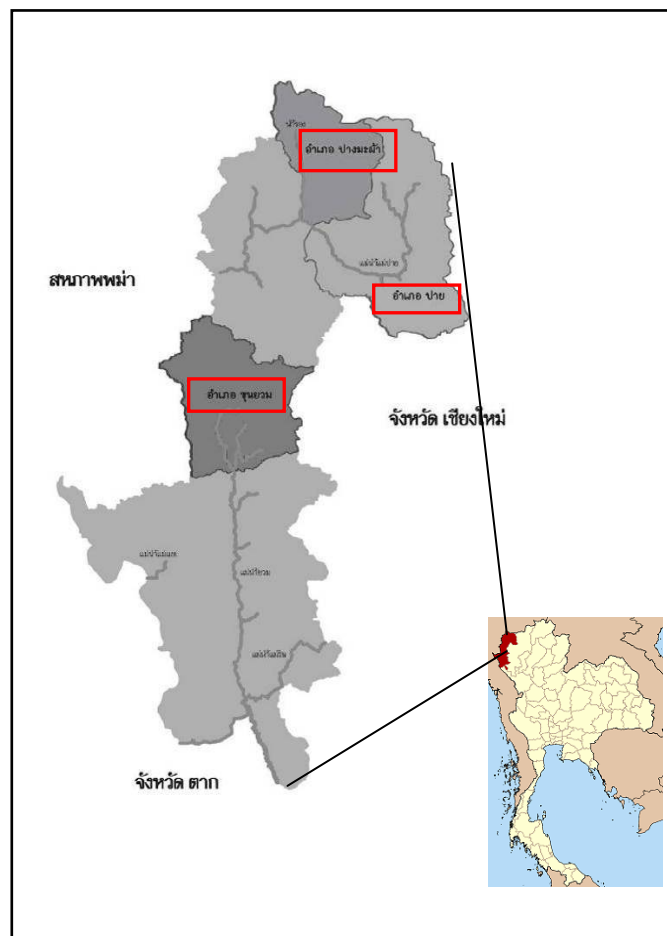
บทที่ 3

ภูมิหลังทางธรรมชาติและวัฒนธรรม

บทนี้นำเสนอพื้นฐานภูมิหลังทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม เพื่อให้ทราบข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและผู้คนที่มีอาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ การปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมที่มีส่วนทำให้เกิดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์

3.1 ภูมิหลังทางธรรมชาติ

พื้นที่วิจัย ครอบคลุมพื้นที่ของอำเภอป่า อำเภอปางมะผ้า และอำเภอขุนยวม ซึ่งมีรายละเอียดทางกายภาพดังนี้

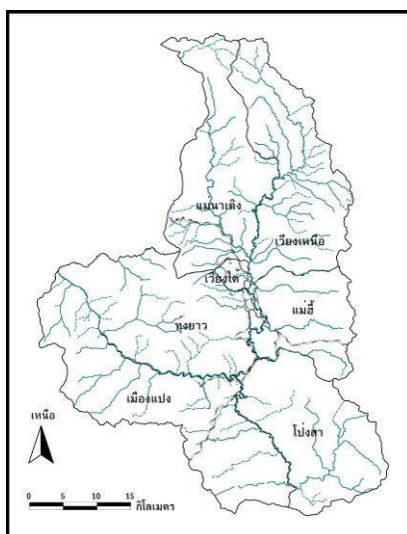

แผนที่ที่ 3.1 แผนที่แสดงที่ตั้งพื้นที่วิจัยในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

3.1.1 อำเภอปาย

อำเภอปายเป็นพื้นที่ราบแอ่งกระทะ ที่เรียกว่า “แอ่งปาย” ซึ่งล้อมรอบด้วยภูเขา ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีอาณาบริเวณที่ครอบคลุมประมาณ 2,244.7 ตารางกิโลเมตร

ทิศเหนือ	ติดกับจังหวัดตองยี ประเทศสาธารณรัฐเมียนมาร์
ทิศใต้	ติดกับตำบลวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่มและอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดกับตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดกับห้วยปูลิง อำเภอเมืองและอำเภอปางมะผ้าจังหวัดแม่ฮ่องสอน

แผนที่ที่ 3.2 แผนที่แสดงอำเภอปาย

เขตการปกครอง

อำเภอปายแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 7 ตำบล 63 หมู่บ้าน⁹³ ดังนี้

1. ตำบลเวียงใต้ 8 หมู่บ้าน
 - หมู่ 1 บ้านเมืองพร้าว
 - หมู่ 2 บ้านเจ้าหม้อ
 - หมู่ 3 บ้านป่าขาม
 - หมู่ 4 บ้านเมืองแพร่
 - หมู่ 5 บ้านน้ำฮู มีบ้านบริเวณ คือบ้านสันติชล
 - หมู่ 6 บ้านห้วยปูลิง มีบ้านบริเวณ คือบ้านห้วยนา
 - หมู่ 7 บ้านใหม่สหสัมพันธ์
 - หมู่ 8 บ้านแสงทองเวียงใต้ มีบ้านบริเวณ คือบ้านทุ่งเปา

⁹³ สภาวัฒนธรรมอำเภอปาย, โครงการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2548. และ สํารวจเพิ่มเติม พ.ศ. 2549

2. ตำบลเวียงเหนือ 10 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านโป่ง
- หมู่ 2 บ้านใหม่
- หมู่ 3 บ้านตาลเจ็ดต้น
- หมู่ 4 บ้านเมืองน้อย
- หมู่ 5 บ้านโฮ่อง
- หมู่ 6 บ้านห้วยหก
- หมู่ 7 บ้านหัวแม่เมือง
- หมู่ 8 บ้านศรีดอนชัย
- หมู่ 9 บ้านกัวหน่อ
- หมู่ 10 บ้านห้วยเฮี้ยะ

3. ตำบลแม่นาเติง 11 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านแม่นาเติงนอก
- หมู่ 2 บ้านแม่นาเติงใน
- หมู่ 3 บ้านม่วงสร้อย มีบ้านบริวาร คือบ้านป่ายาง
- หมู่ 4 บ้านหมอแปง มีบ้านบริวาร คือบ้านยะโป้
- หมู่ 5 บ้านแม่ของ
- หมู่ 6 บ้านนาจลอง
- หมู่ 7 บ้านปางแปลก
- หมู่ 8 บ้านแม่นะ
- หมู่ 9 บ้านคอยฝิลุ มีบ้านบริวาร คือบ้านโนของ และบ้านน้ำปลาบุง
- หมู่ 10 บ้านไทรงาม
- หมู่ 11 บ้านนาจลองใหม่

4. ตำบลแม่อู้ง 6 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านแม่เย็น
- หมู่ 2 บ้านทรายขาว
- หมู่ 3 บ้านท่าปาย
- หมู่ 4 บ้านแม่ปิง และบ้านห้วยห้วย
- หมู่ 5 บ้านแม่อู้ง
- หมู่ 6 บ้านห้วยแก้ว

5. ตำบลทุ่งยาว 12 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านทุ่งโป่ง
- หมู่ 2 บ้านทุ่งยาวเหนือ

- หมู่ 3 บ้านทุ่งขาวใต้
- หมู่ 4 บ้านสบแพม
- หมู่ 5 บ้านแพมกลาง
- หมู่ 6 บ้านแพมบก
- หมู่ 7 บ้านแม่อีแลบ
- หมู่ 8 บ้านปางตอง
- หมู่ 9 บ้านตีนธาตุ
- หมู่ 10 บ้านร้องแห่
- หมู่ 11 บ้านกุงแกง
- หมู่ 12 บ้านมะโนรา

6. ตำบลเมืองแปง 9 หมู่บ้าน

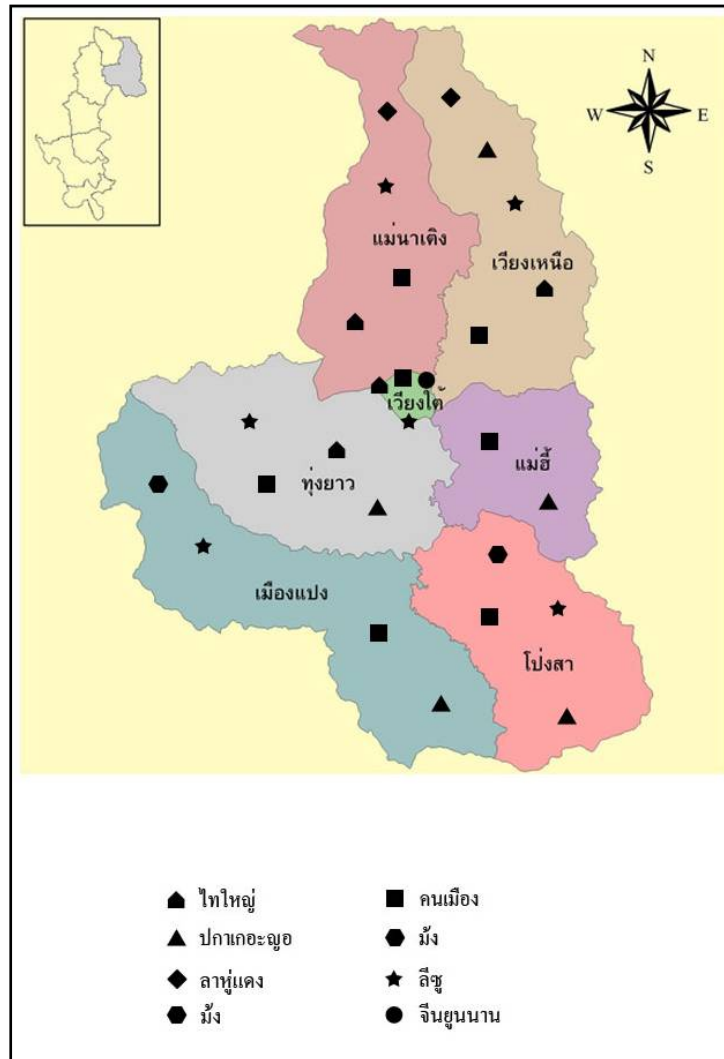
- หมู่ 1 บ้านเมืองแปง
- หมู่ 2 บ้านหมากพริก
- หมู่ 3 บ้านเหมืองแร่
- หมู่ 4 บ้านสบสา
- หมู่ 5 บ้านแกงหอม (ม้ง)
- หมู่ 6 บ้านห้วยผักห้า
- หมู่ 7 บ้านปางแปก
- หมู่ 8 บ้านแกงหอม (ปกากะญอ)
- หมู่ 9 บ้านห้วยหมี่

7. ตำบลโป่งสา 7 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านโป่งสา
- หมู่ 2 บ้านห้วยไร่ (ขุนสานอก)
- หมู่ 3 บ้านห้วยเคื่อ
- หมู่ 4 บ้านแม่เหมืองหลวง
- หมู่ 5 บ้านขุนสาใน
- หมู่ 6 บ้านโป่งตาก
- หมู่ 7 บ้านปางตอง

ประชากร

ประชากรในอำเภอมีจำนวนทั้งสิ้น 27,225 คน เป็นชาย 14,351 คน หญิง 12,874 คน⁹⁴ กลุ่มชาติพันธุ์ประกอบด้วย ชาวไทพื้นเมืองและชาวไทยใหญ่ ร้อยละ 53 กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อีกร้อยละ 47 ประกอบด้วย ปกาเกอญอ ลีซู ลาหู่และม้ง โดยกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอมีจำนวนมากที่สุด กลุ่มถัดไปคือ ลีซู ลาหู่ และม้งตามลำดับ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ การทำนาทำไร่

แผนที่ที่ 3.3 แผนที่แสดงการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอำเภอปาย

⁹⁴ สำนักพัฒนาชุมชนอำเภอปาย, <http://cddweb.cdd.go.th/pai/>, กุมภาพันธ์ พ.ศ.2549.

แม่น้ำ

อำเภอปายมีลำน้ำที่สำคัญ 2 สายที่เป็นแหล่งอุปโภค-บริโภค และเส้นทางสำคัญในการสัญจรในอดีตและปัจจุบัน คือลำน้ำปาย และลำน้ำของ และมีลำน้ำสาขาย่อยในตำบลต่างๆ อีกจำนวนมาก ได้แก่ ที่ตำบลเวียงเหนือมีลำน้ำห้วยแม่เมือง ลำน้ำห้วยหยวก ลำน้ำห้วยหก ลำน้ำห้วยเฮี้ย ลำน้ำห้วยช้างเผ่า ลำน้ำห้วยน้อย ลำน้ำห้วยผา ลำน้ำห้วยงู ลำน้ำห้วยโป่ง ลำน้ำห้วยกั๊กหน่อ ลำน้ำห้วยปูลุ ลำน้ำห้วยสัน ลำน้ำห้วยผาแดง และลำน้ำห้วยขาว เป็นต้น

- **แม่น้ำปาย** มีต้นน้ำอยู่บริเวณทิวเขาถนนธงชัยบรรจบกับทิวเขาแดนลาวในเขตอำเภอปาย แม่น้ำไหลจากเหนือลงสู่ทิศใต้ ไหลผ่านอำเภอปาย แล้วหักไปทางทิศตะวันตกผ่านอำเภอเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีความยาวประมาณ 135 กิโลเมตร แล้วจึงไหลออกนอกประเทศลงสู่แม่น้ำสาละวิน ในประเทศสหภาพพม่า รวมความยาวทั้งสิ้นประมาณ 180 กิโลเมตร
- **แม่น้ำของ** มีต้นน้ำอยู่ที่คอกฝักกูด ไหลลงแม่น้ำปายที่ตำบลแม่ณาแดง มีความยาวประมาณ 70 กิโลเมตร

ภูเขา

อำเภอปายมีคอกจำนวน 12 คอก คือคอกสันกลาง คอกลิเก้ คอกธาตุ คอกฮั่น คอกบ่อไคร้ คอกสามหมื่น คอกแม่ฮี้ คอกแม่ยะ คอกคอกควาย คอกเซาะ คอกแม่แจ่มน้อย และคอกอังกัด มียอดเขาสูงคือคอกแม่ยะ สูงประมาณ 2,005 เมตร จากระดับน้ำทะเล⁹⁵

3.1.2 อำเภอปางมะผ้า

อำเภอปางมะผ้าเป็นพื้นที่ภูเขาเกือบ 90 % ของอำเภอ มีอาณาบริเวณที่ครอบคลุมประมาณ 2,244.7 ตารางกิโลเมตร

ทิศเหนือ	ติดกับรัฐฉานประเทศสาธารณรัฐเมียนมาร์
ทิศใต้	ติดกับอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดกับอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ทิศตะวันตก	ติดกับอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

⁹⁵ สำนักพัฒนาชุมชนอำเภอปาย, <http://cddweb.cdd.go.th/pai/>, 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2551.

แผนที่ที่ 3.4 แผนที่แสดงอำเภอปางมะผ้า

เขตการปกครอง

อำเภอปางมะผ้าแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 4 ตำบล 38 หมู่บ้าน คือ

1. ตำบลสบป่อง 8 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านสบป่อง
- หมู่ 2 บ้านน้ำริน
- หมู่ 3 บ้านไร่
- หมู่ 4 บ้านหนองผาจ้ำ
- หมู่ 5 บ้านแม่อุ้มอง
- หมู่ 6 บ้านกีดสามสิบ
- หมู่ 7 บ้านหนองตอง
- หมู่ 8 บ้านแม่หมูสีชู

2. ตำบลปางมะผ้า 11 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านแม่ละนา
- หมู่ 2 บ้านปางคาม
- หมู่ 3 บ้านไม้สูง
- หมู่ 4 บ้านจะโปะ
- หมู่ 5 บ้านยาป่าแหน
- หมู่ 6 บ้านผาแดง
- หมู่ 7 บ้านไม้ลั่น
- หมู่ 8 บ้านห้วยเฮี้ยะ

หมู่ 9 บ้านลูกข้าวหลาม

หมู่ 10 บ้านผาเผือก

หมู่ 11 บ้านบ่อไกร

3. ตำบลลำลอด 7 หมู่บ้าน

หมู่ 1 บ้านลำลอด

หมู่ 2 บ้านแสนคำลือ

หมู่ 3 บ้านวนาหลวง

หมู่ 4 บ้านผามอน

หมู่ 5 บ้านเมืองแพม

หมู่ 6 บ้านห้วยแห้ง

หมู่ 7 บ้านแอลา

4. ตำบลนาปู่ป้อม 12 หมู่บ้าน

หมู่ 1 บ้านนาปู่ป้อม

หมู่ 2 บ้านปางตอง

หมู่ 3 บ้านปางบอน

หมู่ 4 บ้านน้ำสุผาเสื่อ

หมู่ 5 บ้านปงยาม

หมู่ 6 บ้านดอยคุ

หมู่ 7 บ้านโถ้งสายแล

หมู่ 8 บ้านชอเบะ

หมู่ 9 บ้านโถ้งหลวง

หมู่ 10 บ้านโถ้งกองเค้า

หมู่ 11 บ้านป่าโหล

หมู่ 12 บ้านปางคอง

ประชากร

ประชากรในอำเภอมีจำนวนทั้งสิ้น 11,545 คน เป็นชาย 5,908 คน หญิง 5,637 คน⁹⁶

กลุ่มชาติพันธุ์ประกอบด้วยหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ได้แก่ ชาวพื้นเมือง ชาวไทใหญ่ ปกาเกอญอ ลีซู ลาหู่ดำ ลาหู่แดง และม้ง

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือการทำนาทำไร่ ส่วนหนึ่งมีรายได้จากการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

⁹⁶ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอปางมะผ้า, <http://cddweb.cdd.go.th/pangmapha>, เข้าถึงข้อมูลเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551.

แม่น้ำ

อำเภอปางมะผ้า มีลำน้ำที่สำคัญ 4 สาย

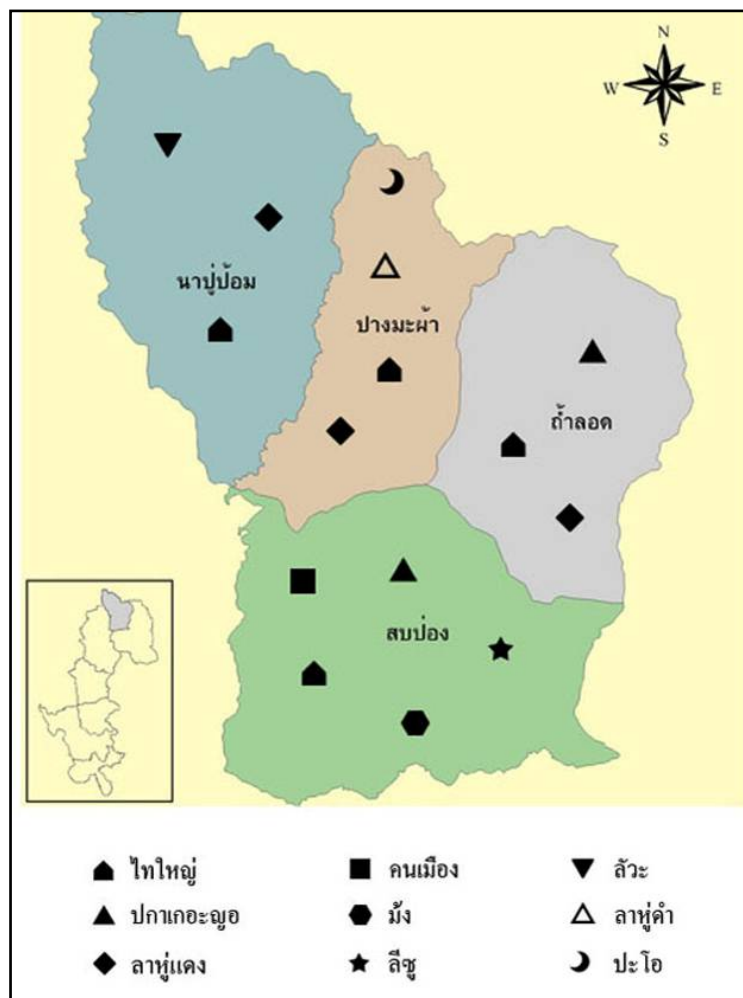
- **น้ำของ** อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของอำเภอปางมะผ้า ไหลจากเหนือลงใต้สู่แม่น้ำปาย มีต้นกำเนิดมาจากคอยหลังเต่ง ชายแดนพม่า มีลุ่มน้ำย่อย คือ ห้วยปางอู่ง ห้วยขาน ห้วยน้ำอูก ห้วยคาม ห้วยโป่งแสนปึก เป็นต้น
- **ห้วยโป่งแสนปึก** เป็นลุ่มน้ำย่อยของน้ำของ ซึ่งบรรจบกันทางทิศเหนือห่างจากบ้านไม้ฆางหนามประมาณ 1.5 กิโลเมตร เป็นห้วยที่ไหลจากเหนือลงใต้ ไหลผ่านบริเวณที่มีภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงหินปูน ซึ่งปรากฏถ้ำอยู่มาก
- **น้ำแม่ละนา** เป็นลำน้ำย่อยของห้วยโป่งแสนปึก มีต้นกำเนิดจากชายแดนไทย-พม่า ไหลจากทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปสู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้
- **น้ำนาง** เป็นลุ่มน้ำที่ใหญ่ที่สุดในอำเภอปางมะผ้า อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของอำเภอ ไหลจากทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก มีลุ่มน้ำย่อย คือ ห้วยน้ำราง ห้วยไฮ น้ำแม่รางน้อย ห้วยแม่แพมแงงวาว ห้วยกิดอัน เป็นต้น⁹⁷

ภูเขา

สภาพพื้นที่อำเภอปางมะผ้าส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน ของแนวเทือกเขาถนนธงชัย ซึ่งเป็นทิวเขาที่เรียบขนานกันในแนวเหนือ-ใต้ ประกอบด้วยทิวเขาถนนธงชัยตะวันตก กันเขตแดนจังหวัดเชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน ทิวเขาถนนธงชัยตะวันตก กันพรมแดนไทย-พม่า และทิวเขาถนนธงชัยกลาง ซึ่งทอดตัวลงใต้ระหว่างน้ำแม่ขมกับน้ำแม่แจ่ม พื้นที่ของอำเภอปางมะผ้าอยู่บนแนวทิวเขาถนนธงชัยตะวันตกเป็นส่วนใหญ่⁹⁸

⁹⁷ สำนักงานจังหวัดแม่ฮ่องสอน, โครงการศึกษาเพื่อพัฒนาและอนุรักษ์ถ้ำ กิ่งอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เอกสารอัดสำเนา, 2538.

⁹⁸ บัณฑิต ต้นศิริ และคณะ, แผนการใช้ที่ดินจังหวัดแม่ฮ่องสอน ปี 2532, กรุงเทพฯ: กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน, 2533, หน้า 4-5.

แผนที่ที่ 3.5 แผนที่แสดงการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอำเภอปางมะผ้า

3.1.3 อำเภอขุนยวม

อำเภอขุนยวมเป็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่ สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 600 เมตร มีอาณาบริเวณที่ครอบคลุมประมาณ 2,365 ตารางกิโลเมตร

ทิศเหนือ	ติดกับตำบลห้วยโป่ง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ทิศใต้	ติดกับตำบลแม่ลาหลวงและตำบลสันคีรี อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ทิศตะวันออก	ติดกับตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดกับรัฐกะชา สหภาพพม่า

แผนที่ที่ 3.6 แผนที่แสดงอำเภอขุนยวม

เขตการปกครอง

อำเภอขุนยวมแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 6 ตำบล 43 หมู่บ้าน คือ

1. ตำบลขุนยวมมี 6 หมู่บ้าน
 - หมู่ 1 บ้านขุนยวม
 - หมู่ 2 บ้านขุนยวม
 - หมู่ 3 บ้านแม่สุริน
 - หมู่ 4 บ้านแม่สะเป่ใต้
 - หมู่ 5 บ้านห้วยฟาน
 - หมู่ 6 บ้านแม่สะเป่เหนือ
2. ตำบลแม่จาง มี 8 หมู่บ้าน
 - หมู่ 1 บ้านต่อแพ
 - หมู่ 2 บ้านแม่จาง
 - หมู่ 3 บ้านประตู่เมือง
 - หมู่ 4 บ้านห้วยคั่นนุ่น
 - หมู่ 5 บ้านห้วยนา
 - หมู่ 6 บ้านสวนอ้อย
 - หมู่ 7 บ้านนาห้วยแหลม
 - หมู่ 8 บ้านหลวง

3. ตำบลเมืองปอนมี 10 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านเมืองปอน
- หมู่ 2 บ้านเมืองปอน
- หมู่ 3 บ้านหางปอน
- หมู่ 4 บ้านป่าฝาง
- หมู่ 5 บ้านแม่ซอ
- หมู่ 6 บ้านแม่ลาเก๊ะ
- หมู่ 7 บ้านท่าหินลิ่ม
- หมู่ 8 บ้านมะหินหลวง
- หมู่ 9 บ้านหนองแห้ง
- หมู่ 10 บ้านแม่โขง

4. ตำบลแม่ขามน้อย 8 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านหัวปอน
- หมู่ 2 บ้านแม่โกปี
- หมู่ 3 บ้านหว่าโน
- หมู่ 4 บ้านแม่ฮอ
- หมู่ 5 บ้านแม่เง๊ะ
- หมู่ 6 บ้านแม่หาด
- หมู่ 7 บ้านหัวมะบบ
- หมู่ 8 บ้านหัวแม่ลาเก๊ะ

5. ตำบลแม่เกี๋ย 5 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านแม่เกี๋ย
- หมู่ 2 บ้านหัวส้าน
- หมู่ 3 บ้านพะโท
- หมู่ 4 บ้านหัวโป่งเลา
- หมู่ 5 บ้านเปียงหลวง

6. ตำบลแม่ฮูคอ มี 6 หมู่บ้าน

- หมู่ 1 บ้านคำสุข
- หมู่ 2 บ้านหัวแม่สุริน
- หมู่ 3 บ้านปางตอง
- หมู่ 4 บ้านใหม่พัฒนา
- หมู่ 5 บ้านแม่ฮูคอหลวง
- หมู่ 6 บ้านแม่ฮูคอ

ประชากร

ประชากรในอำเภอมีย่านทั้งหมดทั้งสิ้น 21,500 คน เป็นชาย 11,179คน หญิง 10,303 คน⁹⁹

กลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่

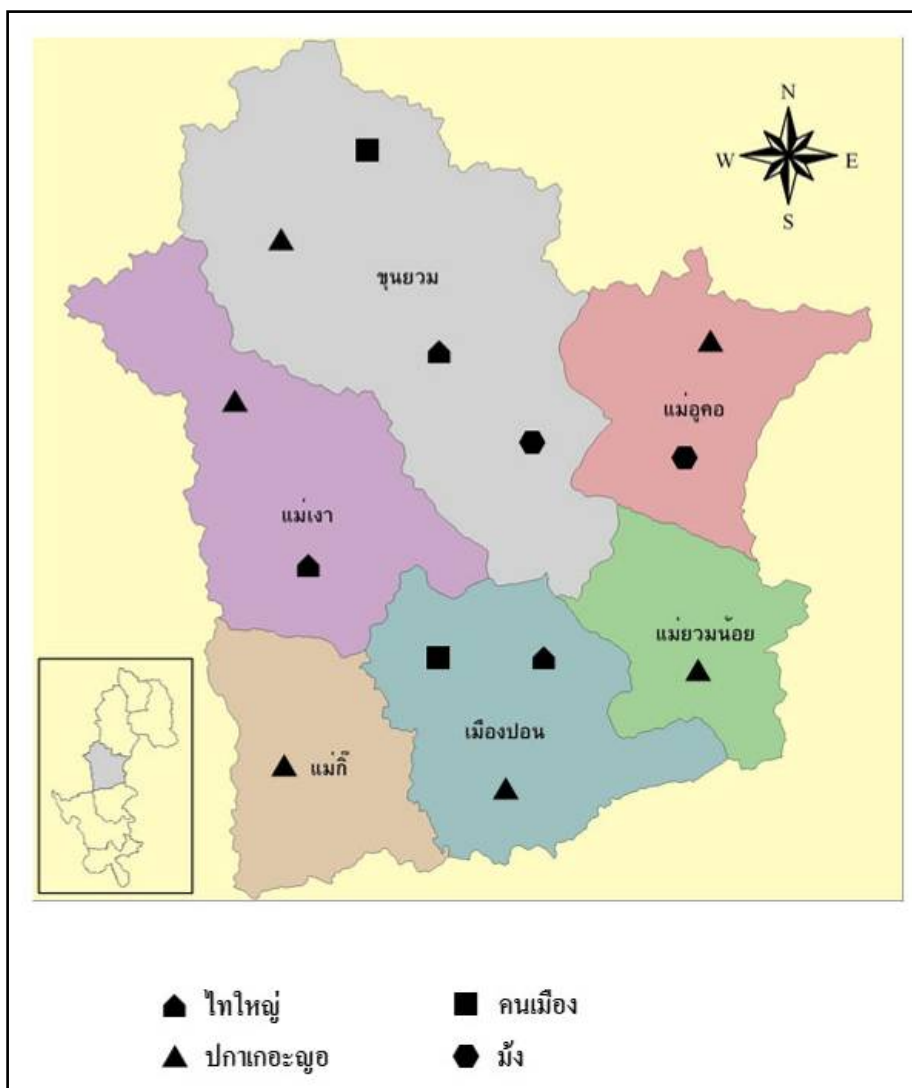
ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือการทำนาทำไร่

แม่น้ำ

อำเภอขุนยวมมีแม่น้ำสาขาหลัก 4 สายคือ

- **แม่น้ำยวม** ต้นน้ำเกิดจากคอกขุนยวม ไหลผ่านพื้นที่ในเขตตำบลแม่อุคอ ตำบลขุนยวม ตำบลแม่เงา แล้วไหลไปทางทิศใต้ไปรวมกับแม่น้ำปอนที่ห้วยขาน และยังมีห้วย ลำธารสายต่างๆ ไหลมารวมกับแม่น้ำนี้อีกด้วย ได้แก่ ห้วยแม่ลานา ห้วยมอหมื่นโละ ห้วยนามน ห้วยทรายขาว ห้วยจอง ห้วยปง ห้วยสวนปู่ และห้วยแม่สะแก แม่น้ำยวมไหลลงไปรวมกับแม่น้ำเมยวดี มีความยาวทั้งสิ้น 150 กิโลเมตร ช่วงที่ไหลผ่านในเขตอำเภอขุนยวมมีความยาว 60 กิโลเมตร
- **แม่น้ำปอน** ต้นน้ำเกิดจากคอกมือกาโคะ ไหลผ่านบ้านห้วยปอน บ้านแม่หาด บ้านป่าฝาง บ้านเมืองปอน บ้านหางปอน และไหลรวมกับแม่น้ำยวมที่บ้านห้วยขาน และยังมีห้วยลำธารสายต่างๆ ที่ไหลมารวมกับแม่น้ำปอนอีก คือ ห้วยปู่แสน ห้วยปู่ ห้วยยาง ห้วยม่านและห้วยแม่ฮอนหลวง แม่น้ำสาขานี้มีความยาวทั้งสิ้น 50 กิโลเมตร ช่วงที่ไหลผ่านเขตอำเภอขุนยวมมีความยาว 35 กิโลเมตร
- **แม่น้ำสุริน** ต้นน้ำเกิดจากคอกขุนแม่สุริน ไหลผ่านบ้านแม่สุริน แล้วไหลไปทางทิศตะวันตกผ่านบ้านแม่สุริน และไหลไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปบรรจบกับแม่น้ำปาย ลำธาร ห้วยที่ไหลลงมารวมกับน้ำแม่สุริน คือ ห้วยแม่สุรินหลวง ห้วยแม่สุรินน้อย ห้วยชะและห้วยโยน แม่น้ำสาขานี้มีความยาวทั้งสิ้น 100 กิโลเมตร ช่วงที่ไหลผ่านเขตอำเภอขุนยวมมีความยาว 65 กิโลเมตร
- **แม่น้ำเงา** ต้นน้ำเกิดจากคอกน้ำฟอง ไหลผ่านบ้านพะโหล่มือ บ้านประดู่เมืองนอก บ้านประดู่เมืองใน และไหลไปบรรจบกับแม่น้ำยวม มีห้วยนาและห้วยมะไฟ ไหลมารวมกับแม่น้ำสาขานี้ ความยาวของแม่น้ำเงาประมาณ 35 กิโลเมตร

⁹⁹ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอขุนยวม, <http://cddweb.cdd.go.th/Khunyuam/history.htm>, เข้าถึงข้อมูลเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2551

แผนที่ที่ 3.7 แผนที่แสดงการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอำเภอขุนยวม

ภูเขา

อำเภอขุนยวมมีดอยจำนวน 12 ดอย คือ ดอยมือกาโตะ ดอยขุนยวม ดอยแม่ลามา ดอยแม่สุริน ดอยน้ำฟอง ดอยโปงหลวง ดอยวิจ้อหล่อ ดอยประตูเวียง ดอยห้วยทรายขาว ดอยเวียงละ ดอยช้าง ดอยสันหลวง ดอยที่สูงที่สุด คือ ดอยแม่สุริน โดยมีความสูงประมาณ 1804 เมตรจากระดับน้ำทะเล¹⁰⁰

¹⁰⁰ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากร พ.ศ. 2523 ของอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2524, หน้า 12.

3.1.4 ลักษณะภูมิอากาศ¹⁰¹

สภาพภูมิอากาศโดยทั่วไปของจังหวัดแม่ฮ่องสอนแบ่งออกเป็น 3 ฤดูกาลอย่างชัดเจน ตามลักษณะของสภาพอากาศแบบฝนตกชุกสลับแห้งแล้งในเขตร้อนชื้นเส้นศูนย์สูตร ทำให้ปริมาณน้ำฝน อุณหภูมิและความชื้นสัมพัทธ์แตกต่างกันไปตามตำแหน่งและความสูงของพื้นที่

ฤดูร้อน อยู่ในช่วงระหว่างกลางเดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนพฤษภาคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี จะเป็นช่วงเวลาที่มียอดอุณหภูมิสูงที่สุด ทำให้สภาพสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไปมีลักษณะแห้งแล้ง พื้นดินมีความชื้นน้อย น้ำในแม่น้ำลำธารสายต่างๆ เหือดแห้ง พืชพันธุ์ส่วนใหญ่มีการทิ้งใบ ปลายฤดูนี้เกษตรกรบนพื้นที่สูงจะมีการถากถางและเผาพื้นที่ไร่บนดอยลาดชัน เพื่อเตรียมดินสำหรับการเพาะปลูกในฤดูฝนถัดไป ยิ่งทำให้อุณหภูมิพื้นดินของจังหวัดแม่ฮ่องสอนสูงขึ้น

ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่ในช่วงกลางเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ทำให้มีอากาศชุ่มชื้นและฝนตกชุก ปริมาณฝนที่ตกหนาแน่นที่สุดอยู่ในราวๆ เดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคม ในช่วงฤดูนี้ อุณหภูมิส่วนใหญ่อยู่ประมาณ 20-30 องศาเซลเซียส ซึ่งจัดว่าไม่ร้อนหรือหนาวมากเกินไปนัก ด้วยปริมาณฝนที่ตกอย่างต่อเนื่องในช่วงฤดูฝน ทำให้สภาพสิ่งแวดล้อมและภูมิประเทศมีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน แม่น้ำและลำธารสายต่างๆ จะมีปริมาณน้ำที่มากและไหลเชี่ยวกราก ดินไม้และพืชพันธุ์ต่างๆ ผลิใบเต็มที่ โดยเฉพาะบริเวณที่เป็นป่าดิบชื้นใกล้ลำน้ำ จะมีสภาพเป็นป่ารกชัฏ พื้นที่ที่มีสภาพอุ้มน้ำมาก ทำให้พื้นดินค่อนข้างอ่อนตัว และเป็นช่วงเวลาของการทำนาและปลูกข้าวไร่รวมถึงพืชผลทางการเกษตรอื่นๆ

ฤดูหนาว เริ่มในช่วงกลางเดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ สภาพอากาศโดยทั่วไปมีลักษณะหนาวเย็น ช่วงประมาณปลายเดือนธันวาคมถึงต้นเดือนมีนาคม ถือว่าเป็นช่วงที่มีอุณหภูมิต่ำที่สุด เป็นช่วงที่ป่าผลัดใบเริ่มมีการทิ้งใบอีกครั้ง ปริมาณน้ำยังคงมีมากอันเนื่องมาจากฤดูฝน พื้นดินและลำน้ำสายต่างๆ มีการกักเก็บน้ำไว้มาก และค่อยๆ ระบายออกจนเข้าสู่หน้าแล้งในฤดูร้อน และเป็นฤดูกาลเก็บเกี่ยว

3.1.5 แหล่งทรัพยากร

3.1.5.1 ป่าไม้

ป่าไม้มีลักษณะโดยทั่วไปของป่าเขตร้อนคือผืนป่าที่มีใบชุ่มทั้งปี และเป็นแหล่งรวมความหลากหลายทางชีวภาพ (biological diversity) โดยสิ่งมีชีวิตนานาชนิดที่อาศัยอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นพืช คน สัตว์และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กต่างๆ ล้วนมีหน้าที่และบทบาทในระบบห่วงโซ่อาหาร หรืออาจเรียกว่าเป็นความหลากหลายในระบบนิเวศ (ecological diversity) นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งรวมของความหลากหลายของชนิดพันธุ์ (species diversity) ของสิ่งมีชีวิตแต่ละประเภทอีกด้วย¹⁰² โดยในส่วนนี้จะใช้

¹⁰¹ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, อ้างแล้ว, เชิดศักดิ์ ตรีวิทยาวัฒน์, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 7: การสำรวจและการจัดทำข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์ทางโบราณคดี, โครงการ โบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2, เสนอสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550, หน้า 43-44.

¹⁰² อรรถกร กุญชรวิญ, ป่าเขตร้อน, กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2535.

ภาพรวมของประเภทป่าไม้ในภาคเหนือ ซึ่งแบ่งประเภทป่าตามชนิดและลักษณะพันธุ์ของต้นไม้ที่ขึ้น รวมทั้งสภาพพื้นที่ที่มีส่วนช่วยให้เกิดป่าแต่ละประเภท¹⁰³ คือ

ก. ป่าไม่ผลัดใบ (evergreen forest)

เป็นป่าไม้ที่คงใบไว้ตลอดปี หรืออาจมีการผลัดใบบ้างแต่ไม่หมดทั้งต้น ประเภทของป่าไม่ผลัดใบยังประกอบด้วยป่าลักษณะต่างๆ ดังนี้

- **ป่าดิบชื้น** เป็นป่าที่มักจะพบในระดับความสูงประมาณ 400-800 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ในบริเวณที่ลุ่มต่ำและมีความชื้นสูง เช่น บริเวณริมน้ำต่างๆ ป่าประเภทนี้จัดว่าเป็นผืนป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดและมีความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืช ต้นไม้ที่พบในป่าประเภทนี้ประกอบด้วย ไม้ในวงศ์ก่อ ยาง จำปีป่า มะไฟ มะหาด และยังเป็นป่าที่มีไม้สำคัญและหายากอย่างไม้หอม กำนาน อบเชย รวมทั้งพืชที่เป็นอาหารอย่างกล้วยป่า ผักกูดและเห็ดต่างๆ
- **ป่าดิบแล้ง** พบในระดับความสูงประมาณ 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง พันธุ์ไม้ที่พบในป่าชนิดนี้ได้แก่ ไม้ที่อยู่ในวงศ์ก่อ กำนาน อบเชย มะขามป้อม ปอ ตะเคียน ยาง มะกอก มะม่วง เป็นต้น แม้ว่าป่าชนิดนี้จะมีเรือนยอดค่อนข้างทึบ แต่พื้นที่ด้านล่างของป่าจะไม่ค่อยรกทึบมากนัก
- **ป่าสนเขา** พบในบริเวณพื้นที่โล่งแจ้งและตามสันเขา ซึ่งมีภูมิอากาศค่อนข้างต่ำและค่อนข้างแห้งแล้ง ในระดับความสูงประมาณ 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลขึ้นไป พันธุ์ป่าเด่นของป่าชนิดนี้คือไม้สน ซึ่งสามารถขึ้นในบริเวณที่มีอากาศเย็นและไม่จำเป็นต้องมีความชื้นมากนัก พื้นที่บางแห่งอาจพบไม้เต็ง ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ของป่าประเภทผลัดใบขึ้นอยู่ด้วย

ข. ป่าผลัดใบ (deciduous forest)

ต้นไม้ที่พบในป่าประเภทนี้ ส่วนใหญ่จะมีการทิ้งใบหมดทั้งต้นในฤดูแล้งและผลิใบใหม่ในช่วงต้นฤดูฝน บริเวณที่พบป่าประเภทนี้มักอยู่ในระดับความสูงไม่เกิน 1,000 เมตร และพบกระจายอยู่ทั่วไปในภาคเหนือของประเทศไทย ชนิดของป่าผลัดใบที่สำคัญคือ

- **ป่าเบญจพรรณ** พบตามพื้นที่ราบเชิงเขาในระดับความสูงประมาณ 300-800 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง พันธุ์ไม้ที่พบมากในป่าชนิดนี้ได้แก่ ไม้สัก ไม้แดง ไม้ประดู่ รกฟ้า สมอไทย มะกอก ดีง ขอบป่า เป็นต้น
- **ป่าเต็งรัง** พบบริเวณสันเขาที่โล่งแจ้งและสูงชัน ในระดับความสูงประมาณ 800 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ป่าเต็งรังเป็นผืนป่าที่สามารถขึ้นได้ในบริเวณที่มีหน้าดินน้อยและไม่จำเป็นต้องมีความชื้นมากนัก พันธุ์ไม้ที่พบในป่าชนิดนี้ได้แก่ เต็ง รัง พลวง ยาง มะเกลือ มะขามป้อม ขอบป่า ก่อ เป็นต้น

¹⁰³ ไชยมอน การ์ดเนอร์, พินดา สิทธิสุนทร และวิไลวรรณ อนุสารสุนทร, *ต้นไม้เมืองเหนือ คู่มือศึกษาพรรณไม้ขึ้นต้นในป่าภาคเหนือ*, กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2543. ปรีชา ธรรมานนท์, *ป่าไม้กับสิ่งแวดล้อม*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539. อุทิศ ภูอินทร์, *ป่าไม้กับสิ่งแวดล้อม*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539.

- **ป่าไผ่** เป็นป่าผืนขนาดเล็กที่ขึ้นปะปนกับป่าเบญจพรรณ พันธุ์ไม้ที่ขึ้นคือ ไม้ไผ่ ซึ่งเกิดขึ้นจากปัจจัยบางประการที่ทำให้ป่าเบญจพรรณลดปริมาณลง และมีไม้ไผ่ขึ้นมาแทน
- **ป่าบนเขาหินปูน** เป็นผืนป่าที่ขึ้นในบริเวณพื้นที่หินปูน ซึ่งอาจครอบคลุมพื้นที่ไม่มากนัก แต่มีความน่าสนใจในเรื่ององค์ประกอบของพันธุ์ไม้ที่ขึ้น เพราะมีความหลากหลายของชนิดพันธุ์ที่ขึ้นแตกต่างจากป่าชนิดอื่นๆ โดยอาจมีพันธุ์ไม้ผลัดใบขึ้นปนกับป่าไผ่ หรือบางจุดที่เป็นหลุมยุบ ซึ่งมีความชื้นและร่มเงามากกว่า อาจมีพันธุ์ไม้ของป่าดิบชื้นขึ้นปนอยู่ด้วย

3.2 ภูมิหลังทางวัฒนธรรม

พื้นที่วิจัยมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ในที่นี้นำเสนอข้อมูลพื้นฐานโดยสังเขปเกี่ยวกับชาติพันธุ์ที่อยู่ในอำเภอต่างๆ ส่วนรายละเอียดของประวัติการตั้งถิ่นฐานและลักษณะทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์¹⁰⁴

เมื่อเปรียบเทียบกันทั้ง 3 อำเภอ พบว่าอำเภอปางมะผ้าซึ่งเป็นอำเภอที่มีขนาดเล็กที่สุด และมีที่ราบค่อนข้างน้อยแต่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์มากที่สุด คือ 9 กลุ่ม ประกอบด้วย **ไทใหญ่ ลาหู่แดง ลีซูลาหู่ดำ ปกาเกอะญอ พื้นเมือง ม้ง ลัวะ และปะโอ** สำหรับอำเภอปายมีขนาดของพื้นที่มากที่สุดแต่มีความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ลำดับรองลงมา คือ 7 กลุ่ม ประกอบด้วย **ไทใหญ่ ลาหู่แดง ลีซอ ปกาเกอะญอ พื้นเมือง ม้ง และจีนฮ่อ (จีนยูนนาน)** และอำเภอขุนยวมมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์น้อยที่สุดเพียง 4 กลุ่ม คือ **ไทใหญ่ พื้นเมือง ปกาเกอะญอ และม้ง**

3.2.1 ไทใหญ่

ชุมชนไทใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หลักและชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไท-กะได มีร่องรอยทางวัฒนธรรมที่ตกทอดมาจนกระทั่งปัจจุบัน ไทใหญ่ที่อำเภอปายเป็นชุมชนที่ตั้งรกรากเก่าที่สุด คือประมาณ 690 ปีมาแล้ว ที่เก่ารองลงมาคือที่อำเภอปางมะผ้า อายุประมาณ 200 ปี และอำเภอขุนยวม ชุมชนมีอายุประมาณ 150 กว่าปีมาแล้ว

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานเลือกบริเวณที่ราบในหุบเขาใกล้กับแม่น้ำ หรือแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการทำเกษตรกรรม เพาะปลูกข้าวเป็นหลัก ทำนาในพื้นที่ลุ่มและทำไร่บนภูเขา หมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นการรวมกลุ่มเครือญาติ

ความเชื่อและประเพณี

ชาวไทใหญ่เป็นกลุ่มคนที่เลื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นอันมาก ดังจะเห็นได้จากในแต่ละปีชาวไทใหญ่จะมีประเพณีอันเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาตลอดทั้งปี ซึ่งประเพณีที่สำคัญของชาวไทใหญ่และเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปนั้น ได้แก่ ประเพณีปอยส่างลองหรือประเพณีการบวชนาคของเด็กชายชาวไทใหญ่ที่จะต้องบวชเป็นเณร (ส่างลอง) ในประเพณีจะใช้เวลาเตรียมการเป็นเดือน และประกอบพิธีบวช 3-5 วัน ระหว่างนั้นส่างลองต้องแต่งกายด้วยเสื้อผ้าแพรหรือไหมแก้วมีชายเชิงนอนประดับด้วยวัสดุคล้ายเพชรพลอย หรือปักด้ายไหมเงินไหมทอง

¹⁰⁴ ดูรายละเอียดใน รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย ปางมะผ้าและขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน: ด้านมานุษยวิทยา (เล่มที่ 6), เสนอต่อสำนักงานสนับสนุนการวิจัย, 2552.

นุ่งโจงกระเบนผ้าเนื้อดี มีเครื่องประดับศีรษะมีทั้งเป็นขลุ่ย หรือเกล้ามวยคาดผ้ารอบศีรษะประดับด้วยดอกไม้แห้ง หรือดอกไม้สด นอกจากนี้ยังมีการแต่งหน้าทาปากให้กับสาวลง และใช้ดินสอพองละลายน้ำแต่งแต้มใบหน้า เป็นลวดลายต่างๆ สวมใส่เสื้อผ้าอย่างสวยงาม และได้รับการปฏิบัติเช่นเจ้าชายหรือกษัตริย์ เสมือนช่วงเวลา เสวยราชสมบัติของเจ้าชายสิทธัตถะก่อนออกผนวช

นอกจากประเพณีดังกล่าวแล้ว ยังมีอีกหนึ่งประเพณีที่ชาวไทใหญ่ให้ความสำคัญคือ **ปอยออกหว้า** คือ การทำบุญในวันออกพรรษา ตลอดระยะเวลาก่อนวันออกพรรษาชาวไทใหญ่จะมีประเพณีต่อเนื่อง ในช่วงนี้แต่ละบ้านจะทำจองพารา ลักษณะเป็นหิ้งส่วนยอดเป็นทรงปราสาททำจากไม้ไผ่สานและกระดาษสี มุมสี่ด้านจะมัดด้วย ดั่นกล้วยต้นอ้อยและรวงข้าว ด้านใต้จองพาราจะแขวนขนมและพืชผลที่ได้จากการเพาะปลูกไว้เพื่อรับเสด็จ พระพุทธเจ้าลงมาจากสวรรค์เพื่อโปรดพระบิดาและพระมารดา แล้วลงมาบนโลก สัตว์ทั้งหลายยินดีและต้อนรับ พระพุทธเจ้า พอเช้าวันขึ้น 15 ค่ำ จะมีการทำบุญตักบาตรใหญ่ อุบาสกอุบาสิกาที่ได้อุทิศที่วัดในช่วง เข้าพรรษาก็จะลาพรรษาโดยการทำบุญ

รูปที่ 3.1 หญิงสาวไทใหญ่ในวันทำบุญที่วัด

3.2.2 ปกาเกอญอ

ชุมชนปกาเกอญอ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีจำนวนอันดับสองรองลงมาจากไทใหญ่ จัดอยู่ในกลุ่มที่พูด ภาษาตระกูลธิเบต-พม่า มีร่องรอยทางวัฒนธรรมที่ตกทอดมาจนกระทั่งปัจจุบัน ปกาเกอญอเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่วิจัยเมื่อไม่นานเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ อำเภอบางมะผ้าเป็นชุมชนที่ตั้ง รกรากเก่าที่สุด คือ ประมาณ 82 ปีมาแล้ว ที่เฝ้ารองลงมาคือที่อำเภอลำปาง และอำเภอบางขุนทด มีการอพยพมาใน พื้นที่ระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันคือ มีอายุประมาณ 52 ปี

ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน มักเลือกตั้งถิ่นฐานเป็นที่ลาดหุบเขาหรือที่ลาดลุ่มน้ำซึ่งความลาดชันไม่มากนัก ระบบการผลิตเป็นแบบผสมระหว่างการทำนาในที่ลุ่มและทำไร่ในเขตภูเขา เพาะปลูกข้าวเป็นหลัก

ความเชื่อและประเพณี

ในอดีตชาวปกาเกอญอในแต่ละพื้นที่มีความเชื่อที่คล้ายคลึงกัน คือการนับถือผี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ นับถือผีบรรพบุรุษ แต่ในปัจจุบันความเชื่อดั้งเดิมนั้นถูกผสมผสานและแทนที่ด้วยความเชื่อแบบใหม่ อย่างศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์ อันส่งผลต่อความเชื่อและประเพณีของชาวปกาเกอญอ กล่าวคือ ผู้ที่นับถือ ศาสนาพุทธนั้น (ชาวปกาเกอญอส่วนใหญ่ในอำเภอลำปาง และอำเภอบางมะผ้า) มีความเชื่อที่ผสมผสานระหว่าง

ความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อแบบใหม่เข้าไว้ด้วยกัน ประเพณีที่สำคัญยังคงเหลืออยู่ คือ ประเพณีมัดมือ เป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ ประเพณีนี้ เป็นประเพณีปีใหม่ของชาวปกากะญอ ซึ่งจะมีการมัดมือ และกินเลี้ยงกัน ถือเป็นงานรื่นเริงที่สำคัญที่สุดในรอบปี และมักมีผู้คนจากนอกหมู่บ้านเข้ามาเยี่ยมเยียนในช่วงเวลานี้ ส่วนชาวปกากะญอที่นับถือศาสนาคริสต์ (ชาวปกากะญอส่วนใหญ่ในอำเภอขุนยวม) ถูกความเชื่อแบบใหม่แทนที่ความเชื่อแบบเก่า โดยละทิ้งความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมออกไปจนหมด แล้วหันมาปฏิบัติตามหลักของศาสนาคริสต์ ซึ่งจะมีประเพณีที่สำคัญ คือ วันคริสต์มาส และวันปีใหม่

รูปที่ 3.2 แม่เต่าและเด็กน้อยชาวปกากะญอ

3.2.3 ลัวะ

เป็นกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก หรือภาษามอญ-เขมร เชื่อว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ประเทศไทยตั้งแต่ก่อนการอพยพของชนชาติไทย เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่วิจัยเพียง 1 หมู่บ้าน ในอำเภอปางมะผ้า การตั้งถิ่นฐานด้านกายภาพ เลือกตั้งถิ่นฐานที่ระดับความสูง 300-400 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง สภาพพื้นที่อยู่ในที่ราบระหว่างหุบเขา ระบบการผลิตเป็นการทำนาในที่ลุ่ม

3.2.4 พื้นเมือง

คนพื้นเมืองหรือคนเมืองเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ความเก่าแก่รองลงมาจากกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ คือประมาณไม่น้อยกว่า 200 ปีมาแล้ว ปัจจุบันพบว่าทั้ง 3 อำเภอมีคนเมืองอพยพเข้ามาอาศัยปะปนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ จัดอยู่ในกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไท-กะได การอพยพของคนเมืองเกี่ยวกับการเมืองและเศรษฐกิจตั้งแต่สมัยวัฒนธรรมล้านนา อำเภอปายเป็นชุมชนที่ตั้งรกรากเก่าที่สุด คือ ประมาณ 235 ปีมาแล้ว ที่เก๋ารองลงมาคือที่อำเภอปางมะผ้า และอำเภอขุนยวม มีการอพยพมาในพื้นที่เมื่ออายุประมาณ 60 ปี ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่วนใหญ่มาจากอำเภอแม่แจ่ม ส่วนอำเภอปางมะผ้า คนเมืองที่เข้ามาตั้งรกรากมาในช่วงระยะไม่กี่ปีและมีจำนวนไม่มากถึงขนาดตั้งหมู่บ้านได้

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานเหมือนกับคนไทใหญ่ คือเลือกบริเวณที่ราบในหุบเขา ใกล้กับแม่น้ำ หรือแหล่งน้ำ หรือที่ราบบนสันดอยไม่สูงนัก การทำเกษตรกรรมในที่ราบและบนที่สูง เพาะปลูกข้าวเป็นหลัก

ความเชื่อและประเพณี

คนพื้นเมืองเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับชาวไทยใหญ่ จึงทำให้ความเชื่อและประเพณีของคนพื้นเมืองนั้นมีพุทธศาสนาเป็นตัวตั้ง ประกอบกับคนพื้นเมืองกับคนไทยใหญ่นั้นมักอาศัยอยู่ร่วมกัน มิได้แบ่งแยกกันชัดเจน ทำให้ความเชื่อและประเพณีของทั้งสองกลุ่มคล้ายกัน แต่มีประเพณีหนึ่งที่คนพื้นเมืองจะปฏิบัติเป็นประจำทุกปี คือ ตานก๋วยสลาก แม้ว่าประเพณีดังกล่าวจะเป็นประเพณีของคนพื้นเมือง แต่คนไทยใหญ่ในพื้นที่ใกล้เคียงก็มักจะไปร่วมทำบุญในงานดังกล่าวนี้ด้วย

ประเพณีตานก๋วยสลาก หรือสลากภัต เป็นการทำบุญที่ชาวบ้านจะนำข้าว และอาหารแห้งใส่ไว้ในถ้วยขนาดเล็ก (ชะลอม) ไปถวายให้กับพระภิกษุสงฆ์ในตอนเช้า และในช่วงสายของวันเดียวกันชาวบ้านจะนำต้นสลากซึ่งเป็นต้นที่ทำร่วมกันในแต่ละบ้าน หรือหมู่บ้าน โดยเอาเงินมาปักที่ต้นสลาก พร้อมทั้งแขวน เครื่องอุปโภคบริโภคไว้ ซึ่งต้นสลากดังกล่าวจะมีการติดหมายเลขไว้ การถวายต้นสลากดังกล่าวจะถวายให้กับพระภิกษุสงฆ์ที่จับหมายเลขของต้นนั้นๆ ได้ เชื่อว่าเป็นการทำบุญที่ได้บุญกุศลเป็นอันมากเนื่องจากการทำบุญที่ไม่เฉพาะเจาะจง

รูปที่ 3.3 คนเมืองร่วมทำบุญประเพณีตานก๋วยสลากที่วัดในชุมชน

3.2.5 ลาหู่แดง

ลาหู่แดงเป็นกลุ่มที่จัดอยู่ในตระกูลภาษาธิเบต-พม่า เดิมทีเป็นกลุ่มที่มีการเคลื่อนย้ายครอบครัวเพื่อแสวงหาพื้นดินอุดมสมบูรณ์สำหรับการเพาะปลูก จึงทำให้มีการตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราว อย่างไรก็ตามจากประวัติศาสตร์บอกเล่า ประกอบกับการศึกษาจากเอกสาร พบว่าลาหู่แดงในเขตพื้นที่การวิจัยเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเคลื่อนย้ายไป-มาระหว่างชายแดนพม่า กับไทย ในบริเวณจังหวัดเชียงใหม่ และแม่ฮ่องสอน (อำเภอปาย และอำเภอปางมะผ้า) แต่เริ่มตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรในอำเภอปาย เป็นชุมชนที่ตั้งรกรากเก่าที่สุด คือประมาณ 40-50 รongลงมาคือ อำเภอปางมะผ้า การตั้งถิ่นฐานด้านกายภาพ เลือกตั้งถิ่นฐานที่ระดับ 700-1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ตั้งถิ่นฐานนิยมเลือกพื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ และพื้นที่สันเขา หรือขอบหลุมยุบ ระบบการผลิตนิยมการทำไร่ และพบการทำนาในที่ลุ่มเล็กน้อย

ความเชื่อและประเพณี ยังคงนับถือในสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งมีความเชื่อดังเดิมควบคู่ไปกับการนับถือศาสนาพุทธ แต่มีบางส่วนที่นับถือศาสนาคริสต์ซึ่งเป็นส่วนน้อย ประเพณีที่สำคัญของชาวลาหู่แดงนั้น คือ ประเพณีปีใหม่มะ ซึ่งจะมีการเลี้ยงผี และมีการพบปะสังสรรค์กัน โดยการกินเลี้ยงและการเดินจะคี (กะเคอะ) ซึ่งแต่ละหมู่บ้านจะจัดไม่ตรงกัน เพื่อให้ญาติพี่น้องในหมู่บ้านอื่นได้มาเยี่ยมเยียนกัน

รูปที่ 3.4 หนุ่มสาวชาวลาหู่แดงรุ่นใหม่แต่งกายสวยงามในวันสำคัญประจำปี

3.2.6 ลาหู่ดำ

ลาหู่ดำเป็นกลุ่มที่จัดอยู่ในตระกูลภาษาทิเบต-พม่า และเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่วิจัยเมื่อไม่นานนี้ อำเภอปางมะผ้าเป็นพื้นที่อำเภอเดียวในพื้นที่การวิจัยที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวอาศัยอยู่ ซึ่งเป็นกลุ่มที่เคลื่อนย้ายไปมาระหว่างเขตชายแดนไทย จากประวัติศาสตร์บอกเล่านั้นพบว่าเริ่มเข้ามาอยู่ในเขตอำเภอปางมะผ้าประมาณ 70-80 ปีมาแล้ว การตั้งถิ่นฐานด้านกายภาพ ของลาหู่ดำและลาหู่แดงจะเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่คล้ายกัน ซึ่งบางหมู่บ้านจะเป็นการใช้พื้นที่ซ้ำกันของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง 2 กลุ่มโดยเลือกตั้งถิ่นฐานที่ระดับ 800-1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ตั้งถิ่นฐานนิยมเลือกพื้นที่สันเขาสาขาระดับต่ำ และพื้นที่สันเขาหรือขอบหลุมยุบ ระบบการผลิตนิยมการทำไร่

ความเชื่อและประเพณีของชาวลาหู่ดำนั้นคล้ายกันกับของชาวลาหู่แดงและมีประเพณีที่สำคัญเหมือนกันคือ ประเพณีปีใหม่ หรือ กีนวอ

รูปที่ 3.5 แม่เฒ่าชาวลาหู่ดำกับผลผลิตทางการเกษตร

3.2.7 ลีซู

ลีซูเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่จัดอยู่ในกลุ่มตระกูลภาษาทิเบต-พม่า และเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่วิจัยเมื่อไม่นาน โดยการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวลีซูในอำเภอปาย และอำเภอปางมะผ้า นั้น อยู่ในช่วงระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน คือ มีอายุประมาณ 40-50 ปี การตั้งถิ่นฐานด้านกายภาพ เลือกตั้งถิ่นฐานที่ระดับ 600-1,000 เมตรขึ้นไป จากระดับน้ำทะเลปานกลาง สภาพพื้นที่ที่เลือกตั้งถิ่นฐานเป็นสันเขา ขอบหลุมยุบ ระบบการผลิตนิคมการทำไร่ในที่สูง

ชาวลีซูยังคงนับถือความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องผี และมีประเพณีที่สำคัญคือ ประเพณีปีใหม่ที่เรียกว่า กินวอ เช่นเดียวกับกลุ่มคนในพื้นที่สูงด้วยกัน

รูปที่ 3.6 แม่เฒ่าชาวลีซูที่อำเภอปางมะผ้า

3.2.8 ม้ง

ม้งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดในตระกูลม้ง-เย้า หรือม้ง-เมี่ยน และเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่วิจัยเมื่อไม่นาน ซึ่งมีจำนวนไม่มากในแต่ละอำเภอ ซึ่งทั้ง 3 อำเภอนั้นมีการตั้งถิ่นฐานที่ใกล้เคียงกัน คือ ประมาณ 30-40 ปีมาแล้ว ส่วนใหญ่มักตั้งถิ่นฐานบนภูเขาสูง ระบบการผลิตนิคมการทำไร่ในที่สูง ส่วนความเชื่อนั้นมีทั้งความเชื่อดั้งเดิมผสมผสานกับความเชื่อในพุทธศาสนา กับความเชื่อในคริสต์ศาสนา ประเพณีที่สำคัญของชาวม้ง คือ ประเพณี “กินวอ” หรือปีใหม่ม้ง หนุ่มสาวจะออกมาเล่นโยน “ลูกละกอน” คู่กัน ประเพณีนี้จะมีประมาณ 3 - 7 วัน วันแรกจะเป็นการเชิญชวนแขกญาติพี่น้องมาเยี่ยมเยียนบ้าน วันที่สองพี่น้องชาวม้งแต่ละครอบครัวจะพากันไปรดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ที่ตนเคารพนับถือ รวมทั้งการไปเคารพศพของบรรพบุรุษ วันที่ 3 ของประเพณี จะเป็นวันที่สนุกสนานกับการละเล่นต่างๆ ปัจจุบันอาจจะมีการแข่งขันกีฬา เช่น ฟุตบอล วอลเลย์บอล

รูปที่ 3.7 เด็กๆ ชาวม้งในวันปีใหม่ที่อำเภอปางมะผ้า

3.2.9 จีนฮ่อ

จีนฮ่อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่จัดอยู่ในกลุ่มที่พูดภาษาจีนซึ่งจัดอยู่ในภาคกลุ่มชิโน-ทิเบตัน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่วิจัยในอำเภอปายได้ไม่นาน ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มจีนมุสลิม ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในย่านการค้าบริเวณตำบลเวียงใต้ คือประมาณ 50-60 ปี ส่วนอีกกลุ่ม คือ กลุ่มจีนที่หมู่บ้านสันติชล ที่เข้ามาภายหลัง ประมาณ 30-40 ปี โดยกลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่ประกอบอาชีพค้าขายเป็นหลัก กลุ่มต่อมาประกอบอาชีพเพาะปลูก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพืชเมืองหนาว

กลุ่มชาวจีนมุสลิมนั้นจะมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลามเป็นหลัก ส่วนกลุ่มชาวจีนบ้านสันติชลนั้นจะมีความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมที่คล้ายกับชาวไทยเชื้อสายจีนโดยทั่วไป

รูปที่ 3.8 เด็กชาวจีนฮ่อ (ยูนนาน) ในอำเภอปาย

3.2.10 ปะโอ

ปะโอ หรือ ตองคู่ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลทิเบต-พม่า และเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่กระจัดกระจายในตอนเหนือของประเทศพม่า และมักตั้งถิ่นฐานร่วมกับชาวไทใหญ่ โดยชาวปะโออยู่บนดอยและที่ราบเชิงเขา ส่วนชาวไทใหญ่อยู่นอกบริเวณที่ราบ ดังนั้นชาวปะโอจึงมีความสัมพันธ์กับชาวไทใหญ่ และมีวัฒนธรรมคล้ายชาวไทใหญ่ ชาวปะโอที่อาศัยอยู่ในพื้นที่การวิจัยนั้นมีเพียง 2 หมู่บ้าน ในอำเภอปางมะผ้า

รูปที่ 3.9 เยาวชนรุ่นใหม่ชาวปะโอ ในอำเภอปางมะผ้า

3.3 สรุป

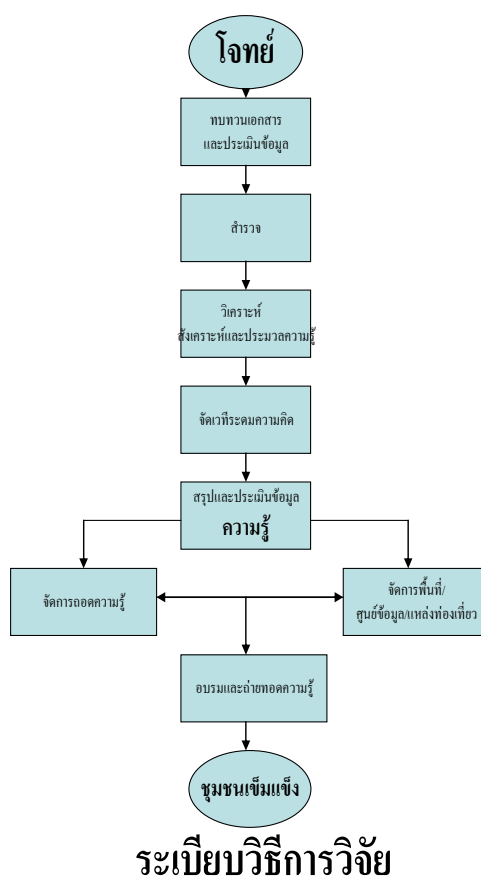
ข้อมูลพื้นฐานของอำเภอปาย ปางมะผ้า และขุนยวม ทำให้ทราบถึงลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานในระยะเวลาที่แตกต่างกัน แต่มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน ข้อมูลเบื้องต้นแสดงว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่และคนเมือง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมที่อยู่ในพื้นที่มาเป็นเวลาหลายร้อยปีมาแล้ว และเป็นกลุ่มคนที่มีถูกกล่าวถึงในประวัติศาสตร์ล้านนา นอกจากนี้ลักษณะทางภูมิศาสตร์แสดงให้เห็นว่าอำเภอปาย เป็นอำเภอที่ใหญ่ที่สุดในบรรดาสองอำเภอ รองลงมาคืออำเภอขุนยวมและครอบคลุมพื้นที่มากที่สุด และเล็กที่สุดคืออำเภอปางมะผ้า ครอบคลุมพื้นที่น้อยกว่าและมีพื้นที่ราบน้อยที่สุด แต่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์มากที่สุด ประกอบด้วยไทใหญ่ ลาหู่แดง ลาหู่ดำ ลีซู ปกาเกอญอ ม้ง ลัวะ และคนเมือง สำหรับปายมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมรองลงมาประกอบด้วยไทใหญ่เป็นส่วนใหญ่และมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ได้แก่ ปกาเกอญอ ลีซู ลาหู่ ม้ง และจีน และขุนยวมมีความหลากหลายของกลุ่มคนน้อยที่สุด ประกอบด้วยไทใหญ่เป็นส่วนใหญ่ของประชากรและคนเมือง ปกาเกอญอ และม้ง ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนน้อยมาก

บทที่ 4

การดำเนินงานวิจัย

การดำเนินงานวิจัยจากสาขาโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยา ล้วนมีความแตกต่างกันในเรื่องของระเบียบวิธีการวิจัย ดังนั้นในการวางแผนการดำเนินงานวิจัยจึงใช้พื้นที่เป็นหลัก แต่ละสาขาก็จะต้องดำเนินงานวิจัยตามระเบียบวิธีการในสาขาตนเพื่อรวบรวมข้อมูลและสังเคราะห์ความรู้ออกมา แล้วจึงบูรณาการความรู้จากทั้ง 3 สาขาเพื่อนำไปใช้ในการจัดการมรดกวัฒนธรรมต่อไป

4.1 ระเบียบวิธีการวิจัย

4.1.1 ด้านโบราณคดี

มีระเบียบวิธีการวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลเบื้องต้น

ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติการค้นคว้าในพื้นที่บริเวณที่ทำการสำรวจ เพื่อทราบถึงความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีและพื้นที่โดยรอบ รวมทั้งทำความเข้าใจสภาพที่ตั้งเพื่อเป็นการเตรียมตัวก่อนออกเก็บข้อมูลภาคสนาม

2. การเก็บข้อมูลภาคสนาม

1) การสำรวจพื้นผิว (surface survey) สิ่งจำเป็นที่ต้องปฏิบัติในภาคสนามคือ การเก็บรายละเอียดต่างๆ ทั้งภายในและบริเวณโดยรอบของแหล่งโบราณคดีให้ได้มากที่สุด ทั้งในด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของแหล่ง การเดินทางสู่แหล่ง ลักษณะขนาดรูปร่าง ทิศทางการวางตัว ระยะทางของแหล่งน้ำที่ใกล้แหล่งประเภทของโบราณวัตถุรวมถึงการกระจายตัวของโบราณวัตถุที่พบบริเวณตัวแหล่งและที่พบบริเวณรอบๆ ตัวแหล่ง

การสำรวจพื้นผิวนี้นับว่าอยู่บนพื้นฐานความคิดที่เชื่อว่าลักษณะการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในอดีตน่าจะมีการเลือกพื้นที่คล้ายกัน เช่น ที่ราบลาดตะพัก บริเวณสบนน้ำ สันคอยริมน้ำ เป็นต้น ทำให้วิธีการนี้ต้องอาศัยการประมวลลักษณะของแหล่งโบราณคดีที่เคยมีการค้นพบมาก่อนหน้านี้ และในการสำรวจภาคสนามจะเลือกสุ่มพื้นที่ โดยพิจารณาจากลักษณะสัณฐานของพื้นที่ภูมิประเทศบริเวณต่างๆ ที่ปรากฏในแผนที่ทางทหารขนาดมาตราส่วน 1: 50,000 แต่โดยส่วนใหญ่จะเลือกในบริเวณรอบแหล่งโบราณคดีที่มีข้อมูลหรือค้นพบก่อนแล้ว เพราะนอกจากความสะดวกในการทำงานและความสมบูรณ์ในการเก็บข้อมูลภาคสนามแต่ละพื้นที่แล้ว ยังเป็นการเก็บข้อมูลในเชิงสัมพันธ์ เพื่อหาปัจจัยระหว่างแหล่งโบราณคดีแห่งหนึ่งกับพื้นที่โดยรอบ (catchments) ทั้งที่เป็นแหล่งโบราณคดีรวมยุคสมัยและต่างยุคสมัย ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2) การสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์คนในท้องถิ่นจะช่วยให้ทราบเกี่ยวกับข้อมูลเบื้องต้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวความเชื่อต่างๆ ของท้องถิ่นเกี่ยวกับสถานที่ หรือโบราณวัตถุ ตำแหน่งที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี และแหล่งโบราณสถานที่เราพบกันอยู่ทั่วไปภายในชุมชน ข้อมูลบางส่วนที่ได้จากการสัมภาษณ์นั้น ยังถือว่าเป็นประวัติศาสตร์บอกเล่าหรือประวัติศาสตร์ความทรงจำ ซึ่งอาจจะไม่เคยปรากฏในแหล่งข้อมูลอื่นใดมาก่อนและเป็นที่สะท้อนความคิดของคนปัจจุบันที่มีต่ออดีตอีกด้วย

3) การบันทึกข้อมูล การบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและลักษณะของแหล่งโบราณคดีเป็นการบันทึกลงในสมุดบันทึก แบบฟอร์ม และการถ่ายภาพ

4) ชื่อและการให้รหัสหมายเลขแหล่งโบราณคดี ชื่อของแหล่งโบราณคดี ได้กำหนดการเรียกชื่อแหล่งโบราณคดีไว้สองลักษณะคือ ชื่อของแหล่งโบราณคดีแบบสมมติ เป็นการกำหนดเรียกชื่อแหล่งโบราณคดีด้วยข้อมูลที่เป็นลักษณะเด่นที่ช่วยบ่งบอกว่าแหล่งนั้นอยู่ที่ใด เช่น การใช้ชื่อหมู่บ้านที่แหล่งโบราณคดีนั้นตั้งอยู่ หรืออาจใช้ชื่อเรียกตามที่ชาวบ้านเรียกขานและรับรู้กันโดยทั่วไป หรืออาจใช้ชื่อภูเขา แม่น้ำ หรืออาจเป็นลักษณะเด่นของสภาพแหล่งโบราณคดี เป็นต้น

การตั้งชื่อแหล่งโบราณคดีคือ การใช้ชื่อหมายเลขรหัส โดยแหล่งโบราณคดีที่พบในพื้นที่อำเภอปายทั้งหมดจะใช้ชื่อย่อว่า “PAI” ส่วนแหล่งโบราณคดีทั้งหมดในอำเภอยุชชุมจะใช้ชื่อย่อว่า “KY”

นำหน้า ตามด้วยหมายเลขตามหลังชื่อย่อไล่เรียงกันไป เช่น PAI 01, PAI 02, KY 01, KY 02 เป็นต้น ซึ่งถูกจัดเก็บอยู่ในเขตข้อมูลที่เรียกว่า “หมายเลขแหล่งโบราณคดี”

3. การวิเคราะห์

1) การวิเคราะห์โบราณวัตถุ โบราณวัตถุที่เก็บรวบรวมจากการสำรวจพื้นผิว จะเลือกเก็บเฉพาะตัวอย่างที่เป็นตัวแทนเท่านั้น และจะถูกนำมาจัดจำแนกประเภทของโบราณวัตถุ เพื่อทำความเข้าใจถึงความหลากหลายและจำนวนของโบราณวัตถุที่กระจายอยู่ในแหล่งโบราณวัตถุ ซึ่งช่วยให้สันนิษฐานอายุสมัยและประเภทของแหล่งโบราณคดีได้ในเบื้องต้น

2) การประมวลผล เมื่อวิเคราะห์โบราณวัตถุเสร็จสิ้นก็จะนำผลมาประมวลด้วยวิธีการทางสถิติ ส่วนใหญ่เป็นสถิติพรรณนา เนื่องจากจำนวนโบราณวัตถุมีจำนวนน้อย จึงไม่จำเป็นต้องวิเคราะห์ด้วยวิธีสถิติที่ซับซ้อน

4. การสังเคราะห์และตีความ

เมื่อหลักฐานทางโบราณคดีทั้งหมดได้ถูกประมวลผลด้วยวิธีทางสถิติแล้ว ก็ถูกนำมาสังเคราะห์ตรวจสอบกับข้อสมมติฐาน และแนวคิดในการวิจัย จากนั้นจึงนำมาตีความจากองค์รวมทางวัฒนธรรมเพื่อสืบสร้างวัฒนธรรมในแต่ละช่วงสมัย และอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา

4.1.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ระเบียบวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (historical approach) โดยมีขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล¹⁰⁵ ดังนี้

1. สืบหาเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ในเบื้องต้นต้องสืบหาเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่ ตำนานพงศาวดาร ตลอดจนเอกสารต่างๆ ของทางราชการ และของประชาชนทั่วไป รวมทั้งจารึกซึ่งมีทั้งศิลาจารึก จารึกแผ่นโลหะ และจารึกที่ฐานพระพุทธรูป เพื่อที่จะเข้าใจข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนนั้นๆ

2. การเก็บข้อมูลในภาคสนาม

การสำรวจข้อมูลในภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลเชิงกายภาพของชุมชนโบราณ ได้แก่ ตำแหน่งที่ตั้ง ลักษณะที่ตั้งของชุมชน รวมทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่เป็นเครื่องใช้ต่างๆ และ สอบถาม สัมภาษณ์บุคคลในชุมชน ที่อยู่ร่วมสมัยในเหตุการณ์ เพื่อเก็บข้อมูลจากความทรงจำ ได้แก่ ประวัติหมู่บ้าน วิถีชีวิต เหตุการณ์สำคัญ เป็นต้น

3. การประเมินคุณค่าหรือข้อจำกัดหลักฐานนั้นๆ

ทำการประเมินคุณค่าของหลักฐานเอกสารทั้งในส่วนของเอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษร และข้อมูลจากคำบอกเล่า โดยประเมินหลักฐานในลักษณะของการวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อที่จะทราบว่าหลักฐานนั้นเขียนขึ้น เมื่อไร ที่ไหน โดยใคร และเพื่ออะไร หลักฐานนั้นๆ มีความหมายอย่างไร และสุดท้ายคุณค่าของหลักฐานนั้นมีมากน้อยเพียงใด ซึ่งการประเมินหลักฐานต้องพิจารณาโดยรอบด้าน เพื่อผู้ศึกษาจะได้คัดเลือกส่วนที่เป็นสาระสำคัญของหลักฐาน บางครั้งเราจะพบหลักฐานที่ขัดแย้ง ดังนั้นเราจะต้องประเมินความน่าเชื่อถือของ

¹⁰⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม พัตริยะ, *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2525. และ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *ปัญหาของการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา*, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.

หลักฐานนั้นๆ ให้ถ่องแท้ก่อน จึงจะนำมาใช้ได้ โดยพื้นฐานสิ่งที่ผู้ศึกษาควรจะต้องรู้จักเกี่ยวกับหลักฐานประกอบด้วย 5 ลักษณะคือ

1. อายุของหลักฐาน
2. สภาพแวดล้อมที่หลักฐานนั้นถูกสร้างหรือเขียนขึ้น
3. ผู้สร้างหรือผู้เขียนหลักฐานคือใคร
4. หลักฐานนั้นถูกสร้างหรือเขียนขึ้นเพื่ออะไรและทำไม
5. หลักฐานนั้นอยู่ในรูปเดิมอย่างไร ในกรณีที่มีการคัดลอกหรือสร้างเลียนขึ้นภายหลัง

4. การวิเคราะห์

เมื่อวิเคราะห์ความสำคัญและความสัมพันธ์ของหลักฐานต่างๆ แล้ว จึงนำมาร้อยเรียงข้อมูลในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis) ให้เป็นเรื่องราวให้สมบูรณ์มากที่สุด ในการวิเคราะห์ต้องมีความเป็นกลาง โดยคำนึงถึงจิตสำนึกในการเขียนประวัติศาสตร์ เนื่องจากปรากฏการณ์หรืออดีตที่มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและเกิดขึ้นในภาวะแวดล้อมที่แตกต่างกัน ประวัติศาสตร์จึงให้ความสำคัญกับบริบทหรือสภาพแวดล้อมของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

4.1.3 ด้านมานุษยวิทยา

มีระเบียบวิธีการวิจัย ดังนี้

1. สำรวจเอกสาร

สำรวจเอกสารต่างๆ เคยมีการค้นคว้าวิจัยที่เกี่ยวข้องการศึกษาด้านชาติพันธุ์ ครอบคลุมเนื้อหาเกี่ยวกับวัฒนธรรม วิถีชีวิต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อที่จะเข้าใจข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่วิจัย

2. การเก็บข้อมูลในภาคสนาม

การเก็บข้อมูลในภาคสนามเป็นการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และสำรวจสภาพแวดล้อมของหมู่บ้าน/ชุมชน โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ในแต่ละอำเภอ ส่วนกลุ่มประชากรที่เลือกสัมภาษณ์ ได้แก่ ผู้อาวุโส หรือคนหนุ่มสาวที่มีบทบาทในชุมชน บางครั้งก็จำเป็นต้องใช้ล่ามท้องถิ่นในการแปลข้อมูลสัมภาษณ์ โดยไปอยู่ร่วมกับชุมชนระหว่างเก็บข้อมูลในภาคสนาม

3. การประเมินข้อมูลการสัมภาษณ์

ข้อมูลที่รวบรวมจากภาคสนามจะถูกจัดเป็นหมวดหมู่โดยผู้วิจัย แล้วเขียนข้อมูลในเชิงพรรณนาแบบที่เรียกว่าชาติพันธุ์วรรณนา เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ทำให้เห็นภาพและเข้าใจแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่ทำการศึกษาย่างละเอียดทุกแง่มุม ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลด้านกายภาพ สังคมและวัฒนธรรม ข้อมูลนี้เป็นข้อมูลดิบที่เป็นรากฐานของโครงสร้างงานวิจัยทางด้านมานุษยวิทยาทั้งหมด

4. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

เมื่อได้ข้อมูลเบื้องต้นในรูปแบบของชาติพันธุ์วรรณนาแล้วนำข้อมูลเหล่านี้มาตรวจสอบความน่าเชื่อถือจากข้อมูลเอกสารที่ได้ทบทวนวรรณกรรม สถานที่ เหตุการณ์ และแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน เช่น บุคคล

หรือทีมวิจัยด้านประวัติศาสตร์ที่สัมภาษณ์บุคคลเดียวกัน จากนั้นก็นำข้อมูลว่าเนื้อหาใดเป็นข้อเท็จจริงและเนื้อหาใดเป็นความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูล แล้วจึงมาวิเคราะห์จำแนกประเภทข้อมูลตามหัวข้อต่างๆ และวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลระหว่าง 3 อำเภอ

4.2 พื้นที่และการรวบรวมข้อมูล

4.2.1 การรวบรวมข้อมูลทางโบราณคดี

1. อำเภอปาย ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล ได้แก่ ตำบลเวียงเหนือ ตำบลเวียงใต้ ตำบลแม่ฮี้ ตำบลแม่นาเติง และตำบลเมืองแปง
2. อำเภอปางมะผ้า ครอบคลุมพื้นที่ 2 ตำบล ได้แก่ ตำบลนาปู่ป้อมและตำบลปางมะผ้า
3. อำเภอยุชชุม ครอบคลุมพื้นที่ 6 ตำบล ได้แก่ ตำบลขุนขอม ตำบลแม่เงา ตำบลแม่อู้น้ำ ตำบลเมืองปอน และตำบลแม่ข่มน้อย

คำถามการวิจัยด้านโบราณคดี เป็นคำถามที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี และความทรงจำเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่สัมพันธ์กับตำแหน่งที่ตั้ง แหล่งโบราณคดีหรือสิ่งของ โดยมีคำถามหลักคือ

- ประวัติส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อทราบพื้นเพเดิมของผู้ให้สัมภาษณ์
- แหล่งโบราณคดีที่ผู้ให้สัมภาษณ์ทราบ เป็นการสัมภาษณ์เรื่องราว เรื่องเล่าต่างๆ ของแหล่งโบราณคดีที่ทราบ เพราะการเล่าเรื่องทั้งจากที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากผู้เฒ่าผู้แก่และประสบการณ์ที่ผู้สัมภาษณ์เคยพบเห็น ทำให้ทราบข้อมูลและที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีที่ชัดเจนมากขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการช่วยแนะนำแหล่งโบราณคดีอื่นๆ เพื่อให้คณะสำรวจได้ไปสำรวจเพิ่มเติมด้วย
- ประสบการณ์ที่เคยผ่านเหตุการณ์ช่วงสำคัญๆ เช่น ช่วงที่ครูบาศรีวิชัยจาริกมายังเมืองปาย ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งที่ได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวมาจากผู้เฒ่าผู้แก่ และเป็นประสบการณ์โดยตรงของผู้ให้สัมภาษณ์

จากการสำรวจพบว่ามีแหล่งโบราณคดีทั้ง 3 อำเภอ คือ อำเภอปาย มีจำนวน 55 แหล่ง อำเภอปางมะผ้า มีจำนวน 2 แหล่ง และอำเภอยุชชุม มีจำนวนทั้งหมด 44 แหล่ง

4.2.2 การรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์

พื้นที่ศึกษาวิจัยนั้นประกอบด้วยพื้นที่อำเภอปาย อำเภอยุชชุม และอำเภอปางมะผ้า แต่ด้วยข้อจำกัดเรื่องเวลา และพื้นที่ จึงกำหนดพื้นที่ศึกษา

1. อำเภอปาย เก็บข้อมูลพื้นที่ 5 ตำบล คือ ตำบลเวียงเหนือ ตำบลเวียงใต้ ตำบลแม่ฮี้ ตำบลเมืองแปง และตำบลแม่นาเติง
2. อำเภอยุชชุม เก็บข้อมูลพื้นที่ 6 ตำบล คือ ตำบลแม่เงา ตำบลขุนขอม ตำบลเมืองปอน นอกจากนี้พื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่ไม่ใช่ไทใหญ่ เช่น กลุ่มปกากะญอ กลุ่มม้ง ในพื้นที่ตำบลแม่อู้น้ำ ตำบลแม่อู่น้ำ และตำบลแม่ข่มน้อย เพื่อที่จะทำให้เราเข้าใจพัฒนาการของชุมชนในขุนขอมได้ชัดเจนขึ้น

มีคำถามหลักคือ

- ประวัติส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์ ที่ช่วยให้เห็นถึงภูมิหลัง ประสบการณ์ชีวิต การทำงาน ครอบครัว ของผู้ให้ข้อมูล โดยตั้งคำถามเกี่ยวกับเรื่อง การอพยพตั้งถิ่นฐาน ของชุมชน การขยายตัวของชุมชน สภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สังคมและระบบ เศรษฐกิจชุมชนในอดีต รวมทั้งเกร็ดเรื่องเล่าต่างๆ ในพื้นที่ เช่น ความเปลี่ยนแปลง ทางสังคมและเศรษฐกิจ เหตุการณ์สำคัญในชุมชน เป็นต้น

3. **อำเภอปางมะผ้า** ได้มีการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนไว้บางส่วนในโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในการวิจัยครั้งนี้จึงไม่ได้ศึกษาข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ภาคสนาม หากแต่นำ ผลการศึกษามาเปรียบเทียบในเชิงลึกต่อไป

คำถามการวิจัยที่ต้องการสำรวจความรู้เพื่อเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนในอำเภอปายและ อำเภอขุนยวม ที่มีการปรับเปลี่ยนตามบริบททางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลา และสำรวจสถานที่หรือพื้นที่ แห่งความทรงจำร่วมของชุมชน จึงเน้นประเด็นคำถามต่างๆ ดังนี้

- 1) การอพยพตั้งถิ่นฐาน ความหลากหลายทางชาติพันธุ์
- 2) ความเปลี่ยนแปลง หรือเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยสืบค้นจากความทรงจำ เช่น การทำไม้ การเป็นพ่อค้าวัวควาย และเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้น

ข้อมูลส่วนใหญ่มาจากการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ บุคคลที่สัมภาษณ์ทางด้านประวัติศาสตร์มีทั้งหมด 114 คน ในอำเภอปาย มีจำนวน 50 คน และในอำเภอขุนยวม มีจำนวน 64 คน

4.2.3 การรวบรวมข้อมูลทางมานุษยวิทยา

พื้นที่วิจัยประกอบด้วยอำเภอปาย อำเภอปางมะผ้า และขุนยวม โดยเลือกกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นตัวแทน ของแต่ละพื้นที่

1. อำเภอปาย ดำเนินการเก็บข้อมูลชาติพันธุ์ทั้งหมด 6 กลุ่ม ใน 19 หมู่บ้าน ดังนี้

- **ไทใหญ่** เก็บข้อมูลในเขตตำบลเวียงใต้ (เทศบาลตำบลเวียงใต้) ตำบลแม่नादेิง (บ้านหมอแปง บ้านแม่नादेิงใน) ตำบลเวียงเหนือ (บ้านโป่ง และบ้านตาลเจ็ดต้น)
- **พื้นเมือง (คนเมือง)** เก็บข้อมูลในเขตตำบลเวียงใต้ (เทศบาลตำบลเวียงใต้) ตำบลแม่ฮี้ (บ้านแม่ฮีน) ตำบลเวียงเหนือ (บ้านศรีดอนชัย) ตำบลเมืองแปง (บ้านเมืองแปง และบ้านสบสา)
- **ปกากะญอ** เก็บข้อมูลในเขตตำบลแม่ฮี้ (บ้านแม่ปิงและบ้านห้วยแก้ว) และบ้าน (ศาลา) เมืองน้อย ตำบลเวียงเหนือ
- **ลาหู่แดง** เก็บข้อมูลในพื้นที่ห้วยบ้านป่ายาง (หมู่ 3) ตำบลแม่नादेิง
- **ลีซู** เก็บข้อมูลในเขตตำบลเวียงใต้ (บ้านใหม่สหสัมพันธ์ และบ้านคอยฝิลา¹⁰⁶)
- **จีนยูนนาน (จีนฮ่อ)** เก็บข้อมูลที่ห้วยบ้านสันติชล (หมู่ 5) ตำบลเวียงใต้

¹⁰⁶ สัมภาษณ์นายสาม อีปา, อายุ 80 ปี, วันที่ 27 เมษายน 2552. อดีตผู้นำชุมชนคนแรกของบ้านคอยฝิลา ตำบลแม่नादेิง ซึ่งปัจจุบันได้ย้ายมาอยู่ในเวียงใต้เนื่องจากปัญหาสุขภาพ

2. อำเภอปางมะผ้า ในพื้นที่นี้จะเน้นการรวบรวมและประมวลข้อมูลจากงานวิจัยและเอกสารที่มี การศึกษามาในอดีต ส่วนการเก็บข้อมูลเป็นไปในลักษณะของการสอบถามและตรวจสอบศักยภาพด้านความรู้ และข้อมูลร่วมกับชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมตามเส้นทางการท่องเที่ยวชุมชนของกลุ่ม ชาติพันธุ์ต่างๆ ได้แก่

- ปกาเกอญอ ที่บ้านเมืองแพม ตำบลถ้ำลอด
- ไทใหญ่/พื้นเมือง/ม้ง/ลีซู ที่บ้านไร่ ตำบลสบป่อง
- ไทใหญ่ ที่บ้านแม่ละนา ตำบลปางมะผ้า
- ลาหู่ดำ ที่บ้านจำโบ้และบ้านบ่อไคร้ ตำบลปางมะผ้า

3. อำเภอขุนยวม ดำเนินการเก็บข้อมูลทั้งหมด 4 กลุ่มชาติพันธุ์ ใน 10 หมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

- ไทใหญ่ เก็บข้อมูลในเขตตำบลขุนยวม (เขตเทศบาลตำบลขุนยวมและบ้านแม่สุริน) ตำบลแม่เงา (บ้านต่อแพ และบ้านหลวง) ตำบลเมืองปอน (บ้านเมืองปอน)
- พื้นเมืองและม้ง เก็บข้อมูลในเขตเทศบาลตำบลขุนยวม
- ปกาเกอญอ เก็บข้อมูลในตำบลแม่กิ๊ (บ้านเปียงหลวง บ้านห้วยसान บ้านแม่กิ๊ และห้วยอม บ้านร่มเย็น) และตำบลแม่เงา (บ้านห้วยคั่นนุ่น)

การตั้งคำถามที่ตั้งไว้ครอบคลุมการศึกษาด้านสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่วิจัย โดยมี คำถามหลักคือ

- ประวัติส่วนบุคคล เพื่อแสดงให้เห็นถึงภูมิหลังส่วนตัวที่อาจมีผลต่อทัศนคติในการให้ข้อมูล ในเรื่องต่างๆ และเชื่อมโยงประเด็นไปสู่ผู้ให้ข้อมูลรายอื่นๆ ได้
- การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เพื่อให้ทราบถึงการลำดับการอยู่อาศัยของผู้คนใน พื้นที่วิจัย รวมถึงปัจจัย/ข้อห้ามในการเลือกพื้นที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกัน
- การรวมกลุ่มทางสังคมและการเมือง
- ศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในรอบปีและรอบ ชีวิตของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์
- ระบบการผลิต/อาชีพ
- การจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ
- การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ได้แก่ ผลกระทบการท่องเที่ยว ประเพณีที่ขาดหายไป เป็นต้น
- อื่นๆ เช่น นิทาน ตำนาน เรื่องเล่า เหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2

บุคคลที่สัมภาษณ์ทางด้านมานุษยวิทยามีทั้งหมด 118 คน ในอำเภอปายมีจำนวน 75 คน ในอำเภอ ปางมะผ้ามีจำนวน 10 คน และในอำเภอขุนยวมมีจำนวน 33 คน

4.3 การจัดการมรดกวัฒนธรรม

การทำงานเชิงพื้นที่ซึ่งครอบคลุม 3 อำเภอนั้น จะต้องวางแผนการวิจัยจากพื้นฐานเดิมและลักษณะเด่น ของแต่ละพื้นที่ โดยจะดำเนินงานแตกต่างกันไป เพื่อเชื่อมโยงเนื้อหาที่ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในภาพรวมระดับ ภูมิภาคเข้าด้วยกัน เพื่อนำมาสู่กระบวนการจัดการมรดกวัฒนธรรม ดังนี้

4.3.1 อำเภอปางมะผ้า

อำเภอปางมะผ้าเป็นอำเภอที่มีการวิจัยมากที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และมีจุดแข็งเรื่องของถ้ำและโบราณคดี ดังนั้นจึงมีต้นทุนทางด้านพื้นฐานของความรู้ที่ดี และกระบวนการวิจัยสำหรับพื้นที่นั้นจะเน้นในเรื่องการถอดความรู้ทางวิชาการจากงานวิจัยที่ทำในอำเภอปางมะผ้า ทำให้ง่ายแก่ความเข้าใจและน่าสนใจต่อสาธารณชนทั่วไป เพื่อผลักดันให้เกิดการนำไปใช้ประโยชน์จริงทั้งในด้านการศึกษาและการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการวิจัยดังนี้

1. การจัดการความรู้

- ถอดและถ่ายทอดความรู้ 3 ระดับ
 - ก. ชุมชน และหาคนที่สนใจเพื่อเป็นหลักของชุมชนในอนาคต
 - ข. ครู และนักเรียน
 - ค. สาธารณชนทั่วไป
- จัดทำหลักสูตรและหนังสือในรูปแบบง่ายแก่ความเข้าใจสำหรับเยาวชน
- จัดทำหนังสือคู่มือสำหรับการอบรมไกด์สำหรับเยาวชน
- คู่มือการนำชม และเส้นทางท่องเที่ยว
- พัฒนาชุดข้อมูลสำหรับการท่องเที่ยว
- ใช้สื่อพื้นบ้านในการถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนและชุมชน

2. การจัดการทางกายภาพ

- พัฒนาเส้นทางและศักยภาพของแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด เพิงผาบ้านไร่ ถ้ำลางจันทร์ บ้านเมืองแพม บ้านจำโบ้ และบ้านแม่ละนา
- พัฒนาเส้นทางเรียนรู้/การท่องเที่ยว และเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับป่าปางมะผ้า-ขุนขวม

4.3.2 อำเภอปาย

อำเภอปาย เป็นอำเภอที่มีต้นทุนทางด้านการท่องเที่ยวที่ก้าวหน้า ซึ่งส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่รุนแรงกว่าอำเภอปางมะผ้าและอำเภอขุนขวม แต่ยังคงขาดการวิจัยทางด้านศิลปวัฒนธรรมและการประเมินศักยภาพของพื้นที่ในการจัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ดังนั้นกระบวนการวิจัยจะเน้นในการสร้างความรู้ทางวิชาการก่อนที่จะนำไปใช้ประโยชน์จริงทั้งในด้านการศึกษา การฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นและการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการวิจัยดังนี้

1. การจัดการความรู้

- สสำรวจเอกสารเพื่อประเมินสถานภาพของความรู้เดิม

- สำรวจแหล่งโบราณคดีและทรัพยากรทางวัฒนธรรม เพื่อจัดระบบฐานข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์เพื่อใช้ประโยชน์ในการจัดการพื้นที่ การเรียนรู้และการท่องเที่ยว โดยมีคนในท้องถิ่นเป็นผู้เข้าร่วมทำงานด้วย
- รวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าของชุมชน
- รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อยู่ในอำเภอปาย
- วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อจัดทำหลักสูตร เส้นทางและเอกสารให้ความรู้แก่สาธารณชนและนักท่องเที่ยวทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
- พัฒนาวัฒนธรรมที่เป็นของดั้งเดิมเพื่อการอนุรักษ์และการดำรงรักษา

2. การจัดการทางกายภาพ

- ศึกษาแนวทางจัดทำศูนย์ข้อมูลหรือพิพิธภัณฑ์อำเภอปาย เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมในอดีตและปัจจุบัน
- พัฒนาเส้นทางการเรียนรู้/การท่องเที่ยว และเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม

4.3.3 อำเภอขุนยวม

อำเภอขุนยวมเป็นอำเภอที่มีต้นทุนทางด้านการท่องเที่ยวทางธรรมชาติโดยเฉพาะทุ่งบัวตองและทางวัฒนธรรมในเรื่องสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ยังคงขาดการวิจัยที่รวบรวมข้อมูลทางด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ รวมทั้งศิลปวัฒนธรรม และขาดการประเมินศักยภาพของพื้นที่ในการจัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ดังนั้นกระบวนการวิจัยจะเน้นในการสร้างความรู้ทางวิชาการก่อนที่จะนำไปใช้ประโยชน์จริงทั้งในด้านการศึกษา การฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นและการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการวิจัยที่เน้นจุดแข็งที่มีอยู่แล้ว คือสงครามโลกครั้งที่สอง โดยสืบค้นข้อมูลใหม่ด้านอื่นๆ เพิ่มเติม ดังนี้

1. การจัดการความรู้

- ประเมินสถานภาพของความรู้เดิมและตรวจสอบข้อมูลการค้นคว้าที่ผ่านมา โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ล้านนาและสงครามโลกครั้งที่สอง
- สำรวจและรวบรวมแหล่งโบราณคดี หลักฐานทางโบราณคดี จากวัตถุทางวัฒนธรรม แผนที่ เอกสาร และคำบอกเล่า โดยระบุพิกัดทางภูมิศาสตร์ในตำแหน่งต่างๆ
- สำรวจภูมิประเทศและทำเลที่ตั้งของค่ายต่างๆ
- สัมภาษณ์และรวบรวมประวัติศาสตร์ความทรงจำของชุมชนท้องถิ่น เพื่อสังเคราะห์เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในอำเภอขุนยวม
- สังเคราะห์ความรู้เพื่อจัดทำหลักสูตร พัฒนาแหล่งเรียนรู้และเส้นทางการท่องเที่ยว โดยจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรมในอำเภอขุนยวม
- จัดเวทีระดมความคิดเพื่อพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังของสังคมและพัฒนาการ

2. การจัดการทางกายภาพ

- ศึกษาแนวทางจัดทำศูนย์ข้อมูลหรือพิพิธภัณฑ์อำเภอขุนยวม เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมในอดีตและปัจจุบัน
- พัฒนาเส้นทางการเรียนรู้/การท่องเที่ยว และเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม โดยเฉพาะเส้นทางสงครามโลกครั้งที่สอง

4.4 สรุป

การดำเนินงานวิจัยของโครงการสืบค้น และจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีการทำงานที่แต่ละศาสตร์ออกแบบ และวางแผนงานวิจัยของตนเองตามระเบียบวิธีการวิจัย ที่เน้นการทำงานตามโจทย์วิจัยและพื้นที่วิจัยร่วมกัน เมื่อแสวงหาความรู้ได้จากแต่ละสาขาแล้ว จึงนำความรู้มาสังเคราะห์เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการจัดการมรดกวัฒนธรรมต่อไป

บทที่ 5

ข้อค้นพบและผลการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยตลอดระยะเวลา 2 ปี ได้ทำการสำรวจสถานภาพของข้อมูลเบื้องต้นในอำเภอปาย และขุนยวมสามารถรวบรวมความรู้จากเอกสาร การสำรวจในภาคสนามและการสัมภาษณ์ได้ระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะขอบเขตของพื้นที่วิจัยค่อนข้างจะกว้าง ประกอบกับการทำงานเป็นงานวิจัยเชิงพัฒนาเชิงพื้นที่ ไม่ใช่การทำงานเฉพาะสาขาที่มีกรอบความคิดทฤษฎีและประเด็นทางวิชาการที่ชัดเจนเหมือนโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า อย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้มีกรอบความคิดทฤษฎีกว้างๆ ที่ใช้เป็นเครื่องมือแนวทาง ลักษณะของงานจึงเน้นที่การสำรวจรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์ในภาพรวมกว้างๆ และนำข้อมูลต่างๆ มาสังเคราะห์เพื่อนำไปใช้ในการจัดการมรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่น ทำให้ไม่ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึกเกี่ยวกับพื้นที่อำเภอปายและขุนยวม การทำงานจึงมุ่งเน้นการมองภาพรวมก่อนเพื่อให้เข้าใจว่าพื้นที่วิจัยมีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมเก่าแก่เพียงใด แล้วนำความรู้ไปใช้พัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน

สำหรับข้อค้นพบจากประสบการณ์งานวิจัย แบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ องค์ความรู้และการพัฒนาวิถีชีวิต และผลการวิจัยที่ได้ดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ มีดังนี้

5.1 องค์ความรู้

สำหรับข้อมูลที่รวบรวมได้จากงานโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา ทำให้สามารถจัดลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมและทำให้เห็นภูมิหลังของการเกิดเป็นชุมชน บ้านเมืองของพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมได้ชัดเจนขึ้นกว่าเดิม หลักฐานทางโบราณคดี เอกสารทางประวัติศาสตร์และการสัมภาษณ์บุคคลร่วมสมัยที่เป็นตัวแทนจากกลุ่มชาติพันธุ์พบว่าพื้นที่วิจัยเป็นบริเวณที่มีลักษณะร่วมของวัฒนธรรมเดียวกันตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน หลักฐานแสดงให้เห็นว่ามีชุมชนโบราณอยู่ในพื้นที่ชายแดนฝั่งตะวันตกของเชียงใหม่หรือฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินมาเป็นเวลานานแล้ว แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันไปบ้างในเรื่องระยะเวลา จำนวน/ความหนาแน่นและปัจจัยการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแต่ละที่ แต่ในภาพรวมเห็นความคล้ายคลึงกันมากกว่าความแตกต่าง ไม่เหมือนกับบางพื้นที่ เช่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาคอีสาน) จะเห็นความแตกต่างในเรื่องของรูปแบบของโบราณวัตถุระหว่างอีสานตอนบนและตอนล่าง และมีความแตกต่างทางกลุ่มชาติพันธุ์ปัจจุบันที่อีสานตอนบนมีบรรพบุรุษใกล้เคียงกับคนลาวปัจจุบัน ขณะที่อีสานตอนล่างมีความใกล้ชิดกับคนกัมพูชา เช่นเดียวกันกรณีกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งเป็นเมืองชายแดนที่มีพรมแดนที่ติดกับประเทศพม่า ดังนั้นกลุ่มชาติพันธุ์จึงมีลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมที่ใกล้ชิดกับประเทศพม่า และรัฐฉานมากกว่า

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม สามารถอธิบายได้จากหลักฐานที่ได้ประมวลและสังเคราะห์จากข้อมูลเชิงประจักษ์และมุขปาฐะ ในที่นี้ยุคสมัยแบ่งตามมิติของเวลา 6 ช่วง ซึ่งอาจจะปรับเปลี่ยนหากมีข้อมูลเพิ่มเติมในอนาคต คือ 1) ยุคก่อนประวัติศาสตร์ (32,380-1,100 ปีมาแล้ว) 2) ยุคประวัติศาสตร์ก่อนวัฒนธรรมล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 14-19) 3) ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมในบริบทภายใต้อาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษ

ที่ 20-21) 4) ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมภายใต้การปกครองของพม่า (พุทธศตวรรษที่ 22-24) 5) ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมภายใต้การปกครองของสยาม (ต้นพุทธศตวรรษที่ 25) และ 6) ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมภายใต้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของยุคโลกาภิวัตน์ (พ.ศ. 2530-2552) (**รายงานฉบับสมบูรณ์เล่มที่ 2 ด้านโบราณคดี, เล่มที่ 4 ด้านประวัติศาสตร์ และเล่มที่ 6 ด้านมานุษยวิทยา**)

ช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์-ภายใต้การปกครองของพม่า ข้อมูลส่วนใหญ่มาจากหลักฐานทางโบราณคดี ติความจากซากวัตถุทางวัฒนธรรมเป็นหลัก

ช่วงภายใต้การปกครองของสยาม-ปัจจุบัน ข้อมูลส่วนใหญ่มาจากการค้นคว้าเอกสาร ประวัติศาสตร์ บอกล่าและคำสัมภาษณ์ของบุคคลร่วมสมัย

1. ยุคก่อนประวัติศาสตร์ (32,380-1,100 ปีมาแล้ว)

คนดั้งเดิมการเข้ามาอยู่อาศัยระยะแรกในอำเภอปางมะผ้าตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ ตั้งแต่ 32,380 ปีมาแล้ว ปรากฏหลักฐานมนุษย์ที่มีลักษณะทางกายภาพที่เป็นมนุษย์ปัจจุบัน (*homo sapiens sapiens*) โครงกระดูกคนจากแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า ผลการวิเคราะห์โครงกระดูกจำนวน 4 โครง จำแนกจากชิ้นส่วนต่างๆ ได้เป็นผู้ใหญ่ 3 โครงและ เด็ก 1 โครง คือโครงกระดูกหมายเลข 1 เป็นผู้ใหญ่อายุไม่มาก ไม่สามารถระบุเพศ ความสูงและช่วงอายุเมื่อตายที่แน่นอนได้ (กำหนดอายุ $12,100 \pm 60$ ปีมาแล้ว) โครงกระดูกหมายเลข 2 เป็นโครงกระดูกของผู้หญิง อายุประมาณ 25-35 ปี คำนวณส่วนสูงได้ประมาณ 152 (152.14 ± 4.4003) เซนติเมตร (กำหนดอายุ $13,640 \pm 380$ ปีมาแล้ว) โครงกระดูกหมายเลข 3 เป็นโครงกระดูกเด็ก อายุประมาณ 9-13 ปี และโครงกระดูกหมายเลข 4 เป็นโครงกระดูกวัยรุ่นเพศชาย อายุประมาณ 15-25 ปี ทั้งคู่ไม่สามารถระบุเพศและความสูง และ $9,720 \pm 50$ ปีมาแล้ว เป็นเพศชาย อายุประมาณ 45-50 ปี คำนวณส่วนสูงได้ประมาณ 156 (156.42 ± 5.388) เซนติเมตร จากแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ยืนยันการมีตัวตนของคนโบราณ และเครื่องมือเครื่องใช้จำพวกเครื่องมือหินกะเทาะ ช่วงระหว่าง 10,000-5000 ปีมาแล้ว มีหลักฐานร่องรอยการตั้งถิ่นฐานกระจายไปในอำเภอปายและขุนยวม

สำหรับอำเภอปางมะผ้าก็มีร่องรอยของคนอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่ใช้ถ้ำและเพิงผาเป็นที่อยู่อาศัย และพื้นที่โล่งบนยอดดอย สันเขา หรือริมน้ำ สำหรับการพักชั่วคราว และการหาทรัพยากรธรรมชาติ การทำเครื่องมือเครื่องใช้และการดำรงชีพ เช่นเครื่องมือหินกะเทาะมีการคัดเลือกวัตถุดิบและขนาดที่เหมาะสมสำหรับการทำเครื่องมือสารพัดประโยชน์ (generalized tools) การดำรงชีพ คือการล่าสัตว์และหาอาหารตามธรรมชาติ มีการฆ่าและสัตว์ที่มาจากที่อื่นอีกครั้ง พบว่ากระดูกสัตว์ส่วนใหญ่ที่พบจะเป็นชิ้นส่วนของสัตว์ขนาดกลาง รองลงมาเป็นชิ้นส่วนของสัตว์ขนาดใหญ่และขนาดเล็กตามลำดับ สัตว์ส่วนใหญ่ที่ถูกฆ่าเป็นอาหารมีหลากหลายชนิด คือ เป็นสัตว์ป่าจำพวกวัว กวาง เลียงผา หมู ลิง ค่าง และสัตว์น้ำประเภทปลา เต่า ปู หอยกาบ แม่น้ำ เป็นต้น ในช่วงเวลา 13,640-11,550 ปีมาแล้ว หลักฐานจากแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดพบว่ามีการฝังศพแล้ว มีการเซ่นไหว้ด้วยการนำอาหาร วางไว้ภายในหลุมฝังศพ ลักษณะของสังคมสมัย น่าจะเป็นสังคมระดับกลุ่มชน¹⁰⁷ และอยู่กันเป็นครอบครัวขนาดเล็กยังคงมีการเคลื่อนย้ายบ่อยๆ ตามวงจรอาหารตามฤดูกาล

¹⁰⁷ ดูเพิ่มเติมใน รัศมี ชูทรงเดช, โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2547.

สำหรับสมัยวัฒนธรรมหินใหม่ ระหว่าง 5,000-2,000 ปีมาแล้ว มีหลักฐานทางโบราณคดีค่อนข้างน้อยมาก ได้แก่ ขวานหินขัด หินลับคมส่วนปลาย หินเจาะรูตรงกลางรูปวงกลม เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน เป็นต้น ข้อมูลที่สำรวจพบไม่สามารถจะสืบสร้างสังคมและวัฒนธรรมได้ **เป็นช่องว่างของเวลาที่ขาดหายไป**

ต่อมาระหว่าง 2,000-1,100 ปี มาแล้วพบร่องรอยของวัฒนธรรมโลงไม้ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมสมัยเหล็กพบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมากในอำเภอปางมะผ้า มีความเป็นไปได้สูงที่แกนวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นอยู่ที่อำเภอปางมะผ้า ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีถ้ำมากที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ชิ้นส่วนของโครงกระดูกและฟันผู้ใหญ่และเด็กจากแหล่งโบราณคดีวัฒนธรรมโลงไม้มีลักษณะคล้ายกับคนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามยังไม่สามารถระบุถึงเชื้อชาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์ได้ ผลการศึกษาโรคภัยไข้เจ็บจากแหล่งโบราณคดีวัฒนธรรมโลงไม้พบว่าร่องรอยของพยาธิสภาพแบ่งออกได้เป็น 4 ลักษณะคือ 1) โรคที่อาจเกิดจากการบาดเจ็บ 2) โรคที่อาจเกิดจากการขาดสารอาหารบางชนิด 3) โรคที่อาจเกิดจากภาวะความเครียดจากการดำรงชีวิต และ 4) โรคที่ไม่ทราบสาเหตุที่แน่ชัด อาจเป็นผลมาจากความผิดปกติของการสร้างเซลล์กระดูกในตัวบุคคลนั้น¹⁰⁸

หลักฐานของโลงไม้ทำให้ทราบว่าคนในวัฒนธรรมโลงไม้มีความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับป่าและงานช่างไม้เป็นอย่างดี เพราะหลักฐานของการทำโลงไม้ มีการคัดเลือกขนาดของต้นไม้ ชนิดของไม้ แล้วกลั่นไม้ให้ตายแบบยืนต้นก่อนที่จะนำมาทำเป็นโลง การกลั่นไม้ การคัดเลือกไม้ทั้งทำเป็นโลงและเสา ส่วนใหญ่ทำจากไม้สัก แต่ก็มีไม้ชนิดอื่นๆ ด้วย เช่น ไม้สน ไม้หว่า ไม้รัก ไม้จำปา ไม้ลำพูป่า ไม้คุ่มเต็น ไม้ก่อ ไม้ตะคร้ำ ไม้พะยอม เป็นต้น พิธีกรรมเกี่ยวกับความตายในวัฒนธรรมนี้จะทำการฝังศพตามถ้ำที่มีหน้าผาเรียบ และอยู่ในตำแหน่งที่เกือบจะถึงยอดเขา หรือเทือกเขานั้นๆ มีการเลือกทำเลและลักษณะของสถานที่ในการฝังศพ ถ้ำไม่เป็นที่มืดชื้นเย็น ลับก็ต้องเป็นที่ซึ่งยากแก่การเข้าถึง ลักษณะประเพณีการปลงศพเป็นรูปแบบซ้ำที่พบทั่วไปในอำเภอปางมะผ้า คือ โลงไม้จะถูกลงไว้บนเสาไม้ หรือวางพาดไว้บนหินตามถ้ำหรือเพดานถ้ำ พร้อมกับมีของเช่นที่ฝังร่วมเครื่องมือเครื่องใช้ที่พบเป็นเครื่องมือที่เกี่ยวกับการดำรงชีพเป็นส่วนใหญ่

การดำรงชีพของคนในวัฒนธรรมโลงไม้เป็นสิ่งที่เรายังมีความรู้อยู่น้อยมาก ไม่มีหลักฐานทางโบราณวัตถุที่ชัดเจนเกี่ยวกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพแต่การพบแถบขี้ขาวในเนื้อภาชนะดินเผา ทำให้สันนิษฐานว่าอาจจะมีการเพาะปลูกแล้ว แหล่งโบราณคดีที่พบส่วนใหญ่เป็นหลุมฝังศพ ถ้าถูกเปลี่ยนหน้าที่จากแหล่งที่อยู่อาศัยเป็นที่ฝังศพ ขณะนี้ยังไม่พบแหล่งโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัย ในพื้นที่อำเภอปางมะผ้า แหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมโลงไม้เพียงแหล่งเดียว แต่ในเขตอำเภอขุนยวม ขณะนี้ยังสำรวจไม่พบแหล่งโบราณคดีวัฒนธรรมนี้เลย ส่วนระดับสังคมของวัฒนธรรมโลงไม้ น่าจะเป็นชนเผ่า มีการรวมกลุ่มที่ใหญ่ของหลายครอบครัว เริ่มมีความแตกต่างทางสังคม แต่การแบ่งชนชั้นยังไม่ชัดเจน แต่มีข้อค้นพบที่น่าสนใจบ่งบอกถึงความชำนาญพิเศษด้านงานไม้และการแกะสลักแล้ว ก็มีช่างฝีมือด้านโลหะกรรม และการตกแต่งฟัน ท้ายสุดหลักฐานของโลงไม้ยืนยันว่าไม้สักเป็นไม้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่วิจัยไม่น้อยกว่า 2,000 ปีมาแล้ว

¹⁰⁸ ดูเพิ่มเติมใน นัทธมน ภูริพัฒน์พงศ์, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 3: ด้านมานุษยวิทยากายภาพ-โครงกระดูกคน), 2550.

2. ยุคประวัติศาสตร์ก่อนวัฒนธรรมล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 14-19)

ช่วงระหว่าง 1,000-700 ปีมาแล้ว หรือพุทธศตวรรษที่ 14-19 วัฒนธรรมเนินดินรูปวงกลมเป็นรูปแบบของการฝังศพของกลุ่มคนในวัฒนธรรมนี้ เช่นเดียวกับวัฒนธรรมโลงไม้ไม่พบแหล่งโบราณคดีที่อยู่อาศัย แหล่งโบราณคดีเนินดินรูปวงกลม (ring ditch) ส่วนใหญ่พบในพื้นที่ราบบนยอดคอย และสันเขาในอำเภอปางมะผ้า และอำเภอขุนยวม พบหลักฐานประเภทเศษเครื่องถ้วยสมัยประวัติศาสตร์จากเตาล้านนา และเครื่องถ้วยจีน นอกจากนี้ยังพบมีเครื่องมือเหล็กที่มักเป็นรูปแบบของอาวุธมากกว่าเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ใบหอกยาว ฝังอยู่ภายในตรงกลางของหลุม สันนิษฐานว่าเป็นแหล่งโบราณคดีประเภทที่ฝังศพของกลุ่มคนที่อยู่บนพื้นที่สูง ที่พบตามแนวเทือกเขาตะวันตกจากภาคเหนือไปยังภาคตะวันตกของประเทศไทยตั้งแต่จังหวัดแม่ฮ่องสอนจนถึงจังหวัดตาก แต่อำเภอปางยังไม่มีพบแหล่งโบราณคดีในสมัยนี้

รูปแบบการปลงศพแบบเนินดินวงกลมเป็นลักษณะเด่นทางวัฒนธรรม ลักษณะการปลงศพดังกล่าวมีความต่อเนื่องจนถึงพุทธศตวรรษที่ 19 พบตามแนวเทือกเขาตะวันตกที่ต่อเนื่องผ่านเชียงใหม่ และตาก และหลักฐานของเครื่องถ้วยยังแสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับชุมชนบนพื้นที่ราบมาแล้ว ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18-22 โดยกลุ่มชนบนพื้นที่สูงเหล่านี้ ซึ่งปัจจุบันยังไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนว่าเป็นกลุ่มใดที่จะเป็นกลุ่มคนกลางในการทำหน้าที่จัดหาของป่าสำหรับอาณาจักรใกล้เคียง โดยแลกเปลี่ยนกับสินค้าฟุ่มเฟือย เช่น เครื่องเคลือบ

3. ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมภายใต้อาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 20-21)

ในช่วงประมาณ 550-450 ปีมาแล้ว มีรัฐต่างๆ ที่เกิดขึ้นในดินแดนประเทศไทยที่สอดคล้องกับการขยายตัวทางการค้าภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในภาคเหนือมีรัฐใหญ่ที่สำคัญคือ อาณาจักรล้านนา ที่มีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและศาสนา สำหรับอำเภอปางมะผ้า-ขุนยวม ไม่ใช่พื้นที่แกนกลางของวัฒนธรรมล้านนา แต่เป็นพื้นที่ชายแดนซึ่งมีเอกสารที่อ้างหรือกล่าวถึงน้อยมาก หรือแทบไม่มีเลย ข้อมูลทางโบราณคดีจากการสำรวจในพื้นที่วิจัย จึงเป็นข้อมูลที่สำคัญต่อความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนโบราณในบริบทของประวัติศาสตร์ล้านนา

การสำรวจระหว่างปี พ.ศ. 2550-2552 พบหลักฐานทางโบราณคดีที่ถือว่าเป็นข้อค้นพบใหม่ที่สำคัญในอำเภอปางและขุนยวม ส่วนในอำเภอปางมะผ้ามีข้อมูลเดิมที่เคยสำรวจโดยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า พบว่าหลักฐานส่วนใหญ่เป็นโบราณสถาน พระพุทธรูป เศษภาชนะดินเผา เงินตอก เครื่องมือโลหะ เป็นต้น โบราณสถานส่วนใหญ่จะกระจายอยู่ตามพื้นที่แอ่งที่ราบหุบเขาเช่นกัน ทั้งที่เป็นแอ่งที่ราบหุบเขาขนาดใหญ่อย่างแอ่งที่ราบอำเภอปางในลุ่มน้ำปาย แอ่งที่ราบบ้านต่อแพ-บ้านหลวงในลุ่มน้ำยม ซึ่งแอ่งที่ราบเหล่านี้เป็นบริเวณที่พบร่องรอยของชุมชนโบราณที่มีผู้นำคันดิน อันได้แก่ เมืองโบราณเวียงเหนือในอำเภอปาง และเวียงโบราณบ้านหลวงในอำเภอขุนยวม นอกจากนั้น บริเวณโดยทั่วไปของแอ่งที่ราบเหล่านั้น ยังพบโบราณสถานร้างที่เป็นศาสนสถานหรือวัดอีกหลายแห่งกระจายอยู่ทั่วทั้งแอ่ง

นอกจากแอ่งที่ราบขนาดใหญ่ที่พบเมืองโบราณที่มีผู้นำคันดินแล้ว ตามแอ่งที่ราบหุบเขาขนาดเล็ก พบโบราณสถานกระจายอยู่ แบบเดียวกับที่เคยพบในกลุ่มโบราณสถานขนาดเล็กในบ้านเมืองแพม อำเภอปางมะผ้า การพบร่องรอยของซากในแอ่งที่ราบหุบเขาขนาดเล็ก ช่อมแสดงถึงว่าที่อยู่อาศัยของประชากรที่กระจายอยู่ตามแอ่งที่ราบหุบเขา รวมถึงพื้นที่สูงโดยรอบแอ่งด้วย

ภายในแอ่งที่ราบอำเภอลำปาง นอกจากมีชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินแล้ว อาจมีชุมชนหมู่บ้านขนาดต่างๆ กระจายอยู่ทั่วไป เช่น บริเวณบ้านน้ำฮู บริเวณบ้านแม่มาเดิง บ้านแม่ปิง โดยชุมชนหมู่บ้านทั้งหมดที่กระจายอยู่ทั่วแอ่งที่ราบอำเภอลำปาง อาจรวมกันเป็นเมืองๆ หนึ่ง โดยศูนย์กลางของชุมชนในแอ่งที่ราบแห่งนี้ อาจเป็นเมืองโบราณเวียงเหนือ หรือในกรณีของแอ่งที่ราบหุบเขาบ้านต่อแพ-บ้านหลวงในอำเภอยุชฌงก็เช่นเดียวกัน ตัวเมืองโบราณบ้านหลวงน่าจะเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการปกครองดูแล และมีบ้านเรือนกระจายอยู่ทั่วไปภายในแอ่ง จะเห็นได้ว่ารูปแบบการตั้งชุมชน จะตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำขุมและลำน้ำสาขา เช่น ลำน้ำแม่ปอน เป็นต้น

เมืองโบราณที่ปรากฏในจารึกและเอกสารทางประวัติศาสตร์ หลักฐานทางโบราณคดีจากการสำรวจส่วนใหญ่ไม่มีเอกสารที่สามารถระบุเวลาและเรื่องราวอย่างเด่นชัดในอำเภอลำปาง ปรากฏชื่อเมืองน้อยโบราณสถานในบ้านเมืองน้อย ตำบลเวียงเหนือ อำเภอลำปาง เท่านั้น แสดงว่าเมืองน้อยน่าจะเป็นชุมชนโบราณที่อยู่ทางตอนบนของกลุ่มน้ำปาย สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลเจ้าพระยาอดิเชษฐาธิราช-เจ้าพระยาเมืองเกษ ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งสอดคล้องกับการตีความรูปแบบของสถาปัตยกรรมและศิลปะของวิวรรธน์ แสงจันทร์¹⁰⁹ ซึ่งเป็นนักโบราณคดีที่ทำการขุดค้นและบูรณะเจดีย์วัดหลวง และเป็น “สถานกักกันองค์พระมหากษัตริย์ที่ถูกถอดถอนออกจากราชสมบัติหรือพระราชวงศ์ที่ไม่ไว้ใจพระราชหฤทัย” ชื่อเมืองนี้ปรากฏครั้งแรกในสมัยพระเจ้าติโลกราช และต่อมาอีกหลายรัชกาล ครั้งสุดท้ายคือรัชกาลเจ้าพระยาเมืองเกษมธุราชฯ อาจกล่าวได้ว่าเมืองน้อยเป็นเมืองที่ให้เชื้อพระวงศ์ที่ไม่โปรดนักมาปกครอง เช่น พระเจ้าติโลกราช โปรดให้ท้าวบุญเรืองราชบุตรที่กระทำผิดอาชญา มาปกครอง หรือเมื่อเจ้าอดิเชษฐาธิราชบุตรของท้าวบุญเรืองได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าติโลกราชนั้น คบคิดกับพวกฮ่อจึงถูกถอดจากตำแหน่งเจ้าเมืองไปอยู่เมืองน้อยจนถึงวาระสุดท้ายของพระชนม์ พระยาแก้วราชบุตรผู้ครองเชียงใหม่ได้เสด็จมาส่งสการ (ปลงศพ) เจ้าอดิเชษฐาธิราชที่เมืองน้อยด้วย

ครั้นสิ้นสมัยพระยาแก้วแล้ว พระยาเกษมธุราชบุตรผู้เป็นน้องพระยาแก้วได้เสด็จจากเมืองน้อยไปครองเชียงใหม่ แต่หลังจากที่เหล่าขุนนางก่อกบฏ จึงถูกส่งมาครองเมืองน้อยอีกครั้งก่อนกลับไปครองเชียงใหม่ ครั้งที่สองในภายหลังสุรศักดิ์ ศรีสำอาง นักโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ จากกรมศิลปากร ได้ทำการค้นคว้าจากตำนานเมืองเหนือและเสนอว่า เมืองปายหรือเวียงเหนือ¹¹⁰ ซึ่งเชื่อกันน่าจะหมายถึงเมืองปาย หรือพลาย อ้างจากจารึกบนฐานพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยที่วัดดอนมูล (วัดหมอแปง) ตำบลแม่มาเดิง ที่อ่านและตีความโดย ฮันท์ เพนส์¹¹¹ ได้กล่าวถึง “เจ้าหมื่นพวยศรีธมมจินดา” เจ้าเมืองปายได้สร้างพระพุทธรูปเมื่อปี พ.ศ. 2045 สอดคล้องกับ ศิลาจารึกวัดศรีเกิด อำเภอลำปาง จังหวัดแม่ฮ่องสอน¹¹² แผ่นศิลาจารึก มีลักษณะเป็นหินทราย ค้นพบที่บริเวณวัดหนองบัว¹¹³ ซึ่งเป็นวัดร้าง ในเขตตำบลแม่ฮี้ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอลำปางและได้นำมาไว้ที่วัดหลวง ด้านซ้ายสูง 79 เซนติเมตร ด้านขวาสูง 63 เซนติเมตร หนา 15 เซนติเมตร เป็นอักษรฝักขาม ภาษาไทยวน ข้อความในจารึกบอกถึงการสร้างวัดศรีเกิด เมื่อ พ.ศ. 2032-2033¹¹⁴ น่าจะหมายถึงเมืองปาย

¹⁰⁹ วิวรรธน์ แสงจันทร์, “เมืองน้อย: ข้อมูลจากตำนานและหลักฐานทางโบราณคดี”. เมืองโบราณ, 20 ม.ค.-มี.ค., 2537, หน้า 64-67.

¹¹⁰ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, “แม่ฮ่องสอน: สมัยล้านนา” ใน ล้านช้าง : ล้านนา รุ่งศิลป์การพิมพ์: กรุงเทพฯ, 2550, หน้า 69-91.

¹¹¹ ฮันท์ เพนส์, “ศิลาจารึกวัดศรีเกิด อำเภอลำปาง จังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2032-2033” ใน ศิลปากร, 19 (6 มีนาคม 2519), หน้า 72-76.

¹¹² ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่ วัดหลวง ตำบลเวียงใต้ อำเภอลำปาง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

¹¹³ วัดหนองบัว (ศูนย์วัฒนธรรมเก่า) ประกอบด้วย ศาสนสถาน 3 หลังได้แก่ เจดีย์ วิหาร และอาคารอีกหนึ่งหลัง (ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นรูปแบบอาคารเป็นอย่างไร) ผังอาคารพบว่า เจดีย์สร้างอยู่ด้านทิศตะวันตกของวิหาร สภาพปัจจุบันทรุดโทรม พบหลุมลึกรอบขุด รูปแบบอาคารพบว่า เจดีย์สร้างอยู่ด้านทิศตะวันตกของวิหาร

¹¹⁴ ตรงกับรัชสมัยพญาอดิเชษฐาธิราช กษัตริย์ล้านนาลำดับที่ 10 แห่งราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 2030-2038)

ในอำเภอชุมขุม ชุมชนโบราณในเขตบ้านต่อแพ-บ้านหลวง และบ้านเมืองปอน น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของเมืองขุมเหนือ ซึ่งอาจจะเป็นชุมชนโบราณที่อยู่กับเมืองขุมได้ (หรือเมืองแม่สะเรียงเก่า) เป็นหัวเมืองหน้าด่านทางตะวันตกของล้านนา ที่อาจจะก่อตั้งมาตั้งแต่สมัยพระญามังราย เนื่องจากอยู่ในเส้นทางการติดต่อระหว่างล้านนากับหงสาวดี¹¹⁵

สำหรับการตั้งรกรากของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์บอกเล่า จากประวัติของเมืองปาย¹¹⁶ ทำให้สันนิษฐานว่ากลุ่มคนที่ตั้งรกรากดั้งเดิมคือลาว ชาวไทใหญ่ที่มาพร้อมกับพะกาซอที่มาสร้างเมืองเพื่อป้องกันข้าศึกที่เวียงเหนือหรือบ้านดอนที่เป็นชื่อในเอกสารโบราณ ต่อมามีคนเมืองจากเชียงใหม่ที่ยกทัพมาตีและยึดบ้านดอนได้ จึงเข้ามาอยู่ในพื้นที่ ส่วนในอำเภอชุมขุมและปางมะผ้าไม่มีหลักฐานยืนยันถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ แต่ก็เชื่อว่ามีคนอยู่ในพื้นที่ต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว

4. ปาย-ปางมะผ้า-ชุมขุมภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. 2121-2317)

ระหว่างพ.ศ. 2121-2317 อาณาจักรล้านนาอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า 2 ช่วง คือ ในช่วงพ.ศ. 2101-2207 เทียบได้กับอยุธยาตอนปลาย และพ.ศ. 2207-2317 เทียบได้กับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น¹¹⁷ ยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่าชุมชนโบราณในแอ่งที่ราบหุบเขาเหล่านั้น มีการอพยพเคลื่อนย้ายเมื่อไหร่ จากข้อมูลโบราณสถานต่างๆ ทำให้เชื่อว่าจะมีการทิ้งร้างเกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารประวัติศาสตร์ล้านนาจะพบว่าชุมชนบ้านเมืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-24 หรือช่วงที่พม่าปกครองนั้น มีการกวาดต้อนแรงงาน การสงครามและกบฏเกิดขึ้นบ่อยครั้งทำให้ชุมชนและศาสนสถานหลายแห่งถูกทิ้งร้างไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในโครงการมหาราชนเชียงใหม่¹¹⁸ ยังระบุไว้ว่าเมืองขุมได้ หรือเมืองแม่สะเรียง เป็นจุดผ่านทางสำคัญในการกวาดต้อนกำลังแรงงานไปยังเมืองหงสาวดีของพม่า และชุมชนล้านนาพร้อมสมัยหลายแห่งในภาคเหนือเริ่มมีการทิ้งร้างเกิดขึ้นเช่นกัน เช่นที่เวียงท่ากาน เป็นต้นหลักฐานทางโบราณคดีในช่วงเวลาดังกล่าวแทบจะไม่มีการศึกษามาก่อนเลย ไม่มีการกล่าวถึงเมืองแม่ฮ่องสอนในเอกสารเลย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเก็บข้อมูลอย่างละเอียดทั้งหมดก่อนแล้วจึงนำไปจำแนกรูปแบบของพระพุทธรูปหรือเจดีย์เพื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบสมัยต่างๆ ของพม่า

5. ปาย-ปางมะผ้า-ชุมขุมภายใต้การปกครองของสยาม (พ.ศ. 2317-2442)

ในช่วงพ.ศ. 2317-2442¹¹⁹ จนกระทั่งในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ดินแดนล้านนาส่วนใหญ่ถูกผนวกรวมกับสยาม จึงเริ่มปรากฏร่องรอยการกลับมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณแอ่งที่ราบหุบเขาต่างๆ และหลักฐานจากการสำรวจพบว่า วัดหลายแห่งในปัจจุบันล้วนพัฒนามาจากชุมชนเดิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่

¹¹⁵ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, “แม่ฮ่องสอน: สมัยล้านนา” ใน ล้านนา: ล้านช้าง, หน้า 69-91.

¹¹⁶ ดูรายละเอียดใน ประวัติศาสตร์จังหวัดแม่ฮ่องสอน, สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, เชียงใหม่ : เจริญวิวัฒนาการพิมพ์, 2549, หน้า 23-70.

¹¹⁷ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 258-309.

¹¹⁸ สิงฆะ วรรณสัย, โครงการเมืองมหาราชนเชียงใหม่, พิมพ์ในงานฉลองอายุ 7 รอบของนางกิมฮ้อ นิมนานหมื่น, วันที่ 20 สิงหาคม 2522. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2522.

¹¹⁹ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 311-309.

ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ทั้งสิ้น มีการปฏิรูปการปกครองของสยามต่อพื้นที่ล้านนา สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนโดยเฉพาะหัวเมืองไทใหญ่ ทำให้สยามต้องมีการจัดการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองชายแดนเสียใหม่ เช่น ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ทรงแต่งตั้งخانกะเลหัวหน้าเมืองขุนยวมให้เป็นพญาสิงหนาทปกครองเมืองแม่ฮ่องสอน ในปี พ.ศ. 2417 พร้อมยกฐานะเมืองแม่ฮ่องสอน เป็นเมืองหน้าด่านมีเมืองขุนยวม เมืองปาย เมืองยวม เป็นเมืองรอง

นอกจากนี้ข้อมูลจากประวัติศาสตร์บอกเล่า พบว่าในอำเภอปายมีการอพยพการตั้งถิ่นฐานช่วง พ.ศ. 2317-2435 กล่าวคือตั้งแต่สมัยพระยาภาวดีเป็นต้นมา ปัญหาการยึดครองหัวเมืองชายแดนไทย-พม่า ยังคงมีอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งพม่าตกอยู่ภายใต้อำนาจของอังกฤษ พ.ศ. 2428 อังกฤษพยายามขยายอำนาจไปยังหัวเมืองชายแดนไทใหญ่ จนมีข้อขัดแย้งกับฝ่ายไทย (พ.ศ. 2428- 2429) มีความพยายามในการจัดการด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งทางฝ่ายพม่า และฝ่ายไทย ดังนั้นบริเวณหัวเมืองชายแดนเกิดความวุ่นวาย ผู้คนจากหัวเมืองชายแดนบางส่วนอพยพเข้ามาอยู่ที่ฝั่งไทย เช่น การเข้ามาของครอบครัวพ้อจิ่ง ชัยกุลจากเมืองนาหลวง และครอบครัวของพ้อสุวรรณ แสงเจิง จากเมืองปิ่น ประเทศพม่า

สำหรับในอำเภอขุนยวม เอกสารประวัติอำเภอขุนยวม¹²⁰ ระบุว่า เดิมในเขตอำเภอขุนยวมเป็นที่อยู่อาศัยของปกากะญอและลัวะ ต่อมาเป็นกลุ่มไทใหญ่ นำโดย “ซานกะเล” อพยพจากแม่ฮ่องสอนมาตั้งบ้านขุนยวมก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพญาสิงหนาทให้ปกครองเมืองแม่ฮ่องสอน ในช่วงเวลานี้มีหลักฐานการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชนคือ การสร้างวัดต่างๆ ในขุนยวม ได้แก่ วัดขุ่ม สร้าง พ.ศ. 2370 วัดคำโน สร้าง พ.ศ. 2377 วัดม่วยต่อ สร้าง พ.ศ. 2397 เป็นต้น ในช่วงเวลานี้การตั้งถิ่นฐานน่าจะเกี่ยวเนื่องกับกรณีพิพาทหัวเมืองชายแดนกับพม่า กรณีพิพาทเรื่องกิจการทำไม้กับอังกฤษ

โดยสรุป การตั้งถิ่นฐานของชาวไทใหญ่ทั้งที่อำเภอปายและขุนยวม มาพร้อมกับหลักฐานทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศิลปกรรมแบบพม่า โดยเฉพาะรูปแบบของเจดีย์ที่สร้างขึ้นนับตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ล้วนมีลักษณะของศิลปะแบบพุกามหรือพม่าประยุกต์อยู่ในเจดีย์ของชาวไทใหญ่ การเข้ามาตั้งบริษัทบอมเบย์เบอร์มาของอังกฤษ ปี พ.ศ. 2435 ทำให้มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ปายและขุนยวมชัดเจนขึ้นซึ่งการเข้ามาของคนไทใหญ่นั้นน่าจะสัมพันธ์กับการเริ่มติดต่อค้าขายและตัดไม้สักตามชายแดนตะวันตกกับชาวอังกฤษและคนในบังคับของอังกฤษตั้งแต่สมัยพระยาพุทธวงศ์ เจ้าเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ. 2369-2389) เป็นต้นมา¹²¹

6. ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมภายใต้การปกครองของรัฐบาลสมัยใหม่

(พ.ศ. 2442-2530)

ภายใต้การปกครองของรัฐบาลสมัยใหม่ ช่วงระยะเวลานี้ มีการอพยพอีกหลายระลอกของผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ภายในพื้นที่วิจัย เนื่องจากการขยายพื้นที่การทำมาหากิน ในปี พ.ศ. 2449 ชาวไทใหญ่อพยพจากตัวเมืองปายมาตั้งหมู่บ้านบริเวณบ้านเมืองน้อย และใน ปี พ.ศ. 2454 มีชาวไทใหญ่จากเมืองเชียงตอง พม่าที่อพยพไปอยู่ที่เวียงแหงย้ายมาตั้งบ้านมะขามป้อม (บริเวณทางตอนเหนือของบ้านเมืองน้อย) ขณะเดียวกันกลุ่มป

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹²¹ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 309-311.

กาเกอะญอ อพยพมาจากตามดอยต่างๆ ในบริเวณอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน อำเภอเวียงแหงอำเภอเชียงดาว อำเภอแม่แจ่ม และอำเภอแม่แตงจังหวัดเชียงใหม่ เข้ามาทำมาหากินบริเวณดอยแถบบ้านเมืองน้อย

ส่วนบริเวณบ้านเวียงได้มีการอพยพเข้าตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนจากเชียงใหม่ แพร่ น่าน โดยดูจากการเรียกชื่อซึ่งเรียกตามชื่อกลุ่มคนในบ้านนั้นๆ ที่ตั้งจากชื่อชุมชนเดิม ได้แก่ บ้านเมืองพร้าว บ้านป่าขาม บ้านเมืองแพร่ และบ้านเจ้าหม้อ แต่ไม่ทราบช่วงเวลาที่ผ่านมาชัดเจน การเคลื่อนย้ายของคนเมืองส่วนใหญ่มาจากจังหวัดเชียงใหม่ แพร่ น่าน ดังที่มีการส่งรองอำมาตย์เอกหลวงเจริญเขตเขลางค์นครมาเป็นนายอำเภอปายคนแรก พ.ศ. 2454 หรือการแต่งตั้งให้ ร.ต.ด. ลบ ณ ลาสาร เป็นหัวหน้าสถานีตำรวจภูธรปายคนแรก (ก่อนหน้า พ.ศ. 2456) จึงน่าจะมียุคกลุ่มคนเมืองจากเชียงใหม่ แพร่ น่าน ที่มากับการขยายอำนาจของรัฐ เช่น การตั้งชื่อป้อมเมืองแพร่

ในอำเภอขุนยวมมีการเข้ามาทำกิจการป่าไม้ของกลุ่มไทใหญ่ เช่น การทำไม้ครอบครัวอาจารย์ธำรง บุญพิทักษ์ ในช่วงปี พ.ศ. 2435 หรือ ครอบครัวแม่ส่วยตันอยู่ในช่วง พ.ศ. 2475-2485 หรือแขกบังคลาเทศที่ย้ายจากแม่ฮ่องสอนเข้ามาอยู่ขุนยวมในช่วง พ.ศ. 2485 จากคำบอกเล่า ภาพการตั้งบ้านเรือนในบ้านขุนยวมในปัจจุบันน่าจะสืบเนื่องมาตั้งแต่ช่วงการอพยพตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา

นอกจากนี้ อาชีพที่สำคัญที่เกิดขึ้นภายในอำเภอปายและขุนยวมคือ การเป็นพ่อค้าคนกลางในการรับจ้างซื้อสินค้า มุ่งหน้าไปซื้อสินค้าใหม่ๆ ที่มาจากรถไฟที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2464 มีทั้งพ่อค้าวัวต่าง ม้าต่าง เกิดการจ้างหาบสินค้าในเส้นทางเมืองปาย-เชียงใหม่ การเข้ามาค้าขายของมุสลิมในปี พ.ศ. 2501 มีการตั้งโรงบ่มยาสูบอำเภอปาย ในปี พ.ศ. 2508 และการเข้ามาของคนจีนที่บริเวณบ้านสันติชลเมื่อประมาณ พ.ศ. 2518 จวบจนปัจจุบันอำเภอปายยังมีการเข้ามาอยู่อาศัยจากคนต่างถิ่นมากมายหลายชาติพันธุ์และเชื้อชาติ เนื่องจากเป็นเส้นทางการค้าและการท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคเหนือ

เหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2486-2488)

ตั้งแต่เดือนมิถุนายน ในปี พ.ศ. 2486 ทหารญี่ปุ่นจึงเดินทางจากเชียงใหม่ ใช้เส้นทางปาย ปางมะผ้า ตัวเมืองแม่ฮ่องสอน และขุนยวมไปยังพม่า ตลอดเส้นทางเชียงใหม่-บ้านห้วยคั่นนุ่น ขุนยวม ทหารญี่ปุ่นตั้งค่ายสำหรับกองทัพตลอดเส้นทาง ใช้วัดหรือสถานที่ราชการ เช่น ที่ว่าการอำเภอ เป็นที่ตั้งของหน่วยต่างๆ รวมทั้งบ้านของลหบดีต่างๆ เพื่อเป็นที่พักของทหาร ดังนั้นความทรงจำเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ ภาพของทหารญี่ปุ่นที่เดินทางเข้ามาในชุมชน ในช่วงสถานการณ์นี้ยังพบการปรับตัวของชุมชน เช่น การเป็นแรงงานเพื่อสร้างถนนหรือการค้าขายสินค้าให้ทหารญี่ปุ่น

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จากบริบทที่เกิดขึ้นส่งผลให้เกิดการปรับตัวของคนในชุมชนทั้งปายและขุนยวม หากแต่ทั้งสองพื้นที่มีแนวทางในการปรับตัวที่แตกต่างกันออกไป อาจด้วยเงื่อนไขบางประการ เช่น ตำแหน่งที่ตั้ง กล่าวคือ ภาพการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนในปายนั้นมีความซับซ้อนมากกว่าพื้นที่ในขุนยวม อาจเนื่องจากว่า ปาย อยู่ในทำเลที่ใกล้เมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครอง ส่วนขุนยวมนั้นเป็นพื้นที่ชายแดนที่อยู่ห่างไกลจากเมืองศูนย์กลาง

ระยะเวลาดังกล่าว พบว่ามีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนทั่วไปในดินแดนรอยต่อระหว่างไทยและพม่าแห่งนี้ รวมทั้งกลุ่มคนไทใหญ่และคนเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรบนที่ราบระหว่างหุบเขาในจังหวัดแม่ฮ่องสอนแล้ว และยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานบนที่ราบเชิงเขาและแนวสันเขาสูงด้วยสาเหตุของภาวะสงคราม แสวงหาโอกาสและพื้นที่ทำกิน ตามลำดับ คือ 1) ปกาเกอะญอ (100 ปีมาแล้ว) 2) ลาหู่แดง-

ลาหู่ดำ (ประมาณ 60-70 ปีมาแล้ว) 3) ลีซู-มั่ง (ประมาณ 40-35 ปีมาแล้ว) และจีนฮ่อ (ประมาณ 35 ปีมาแล้ว) ในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม

7. ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์ (พ.ศ.2530-2552)

การอพยพการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหลัง พ.ศ. 2530 มีผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรม เช่น คนไทยจากทุกภาคของประเทศไทย ญี่ปุ่น อเมริกัน อังกฤษ แคนาดา ฯลฯ เข้ามาตั้งรกรากตั้งอยู่อาศัยและประกอบกิจการการท่องเที่ยว เนื่องจากมีการพัฒนาให้จังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคเหนือ โดยกำหนดให้เป็นปีท่องเที่ยวไทย แม่ฮ่องสอนที่เคยเป็นเมืองปิดจึงเปิดตัวรับการขยายตัวของธุรกิจท่องเที่ยว ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะอำเภอปาย มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและวัฒนธรรม พื้นที่ของชุมชนถูกรอบครองโดยทุนจากภายนอก มีการเติบโตของธุรกิจการท่องเที่ยวจนพื้นที่ไม่สามารถจะรองรับได้ เกิดปัญหาทางสังคมตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่วนที่อำเภอปางมะผ้าเริ่มมีการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวแต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วเหมือนกับอำเภอปาย เนื่องจากสภาพทุรกันดาร ความสะดวกในการเข้าพื้นที่ยังทำให้อำเภอปางมะผ้ายังไม่ได้รับผลกระทบที่รุนแรง แต่ก็เริ่มมีการขยายแหล่งท่องเที่ยวที่ดำเนินการโดยชุมชน ขณะที่อำเภอขุนยวมมีการจัดการการท่องเที่ยว ส่วนใหญ่ดำเนินการโดยคนในท้องถิ่น และยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเท่ากับอำเภอปาย ผู้คนกลุ่มใหม่ที่เข้าไปในอำเภอปางมะผ้าและขุนยวมก็น้อยอยู่

5.2 ด้านวิธีวิทยา

1. สำหรับการพัฒนาวิธีวิทยาในการทำงานเชิงพื้นที่ งานวิจัยนี้ไม่เน้นด้านแนวคิดทฤษฎี แต่เน้นการพัฒนาเครื่องมือในการทำงาน พบว่าการทำงานของ 3 ศาสตร์-ด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยาสามารถประสานกันได้อย่างลงตัวในแง่ของการส่งเสริมเกื้อกูลกันและกัน โบราณคดีกับประวัติศาสตร์สนับสนุนกันในเรื่องของอดีตที่เก่าแก่และไม่มีเอกสารสนับสนุน โดยนักโบราณคดีช่วยวิเคราะห์โบราณวัตถุหรือซากวัตถุทางวัฒนธรรมให้กับนักประวัติศาสตร์ ต่างสนับสนุนกันในเรื่องของหลักฐาน ข้อเท็จจริง และเหตุการณ์ ขณะที่มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์ก็ส่งเสริมกันในเรื่องภูมิหลังของคนปัจจุบัน ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่เชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างคนร่วมสมัยกับมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ การเริ่มต้นในการทำงานจึงจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการสืบค้นตามตารางพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม (timeline)

2. องค์ความรู้คือหัวใจของการจัดการมรดกวัฒนธรรม การดำเนินการจัดการไม่สามารถจะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์และเกิดการพัฒนาดังที่ท้องถิ่นได้ยั่งยืน หากชุมชนท้องถิ่นไม่รู้จักรากเหง้า คุณค่า และความหมายของมรดกวัฒนธรรมภายในชุมชนและท้องถิ่นของตน โดยเฉพาะการพัฒนาแหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวที่นั้นไม่สามารถทำได้อย่างสัมฤทธิ์ผล

5.3 ผลการวิจัย

ผลการวิจัยด้านการจัดการทางวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น (1) การจัดการความรู้ และ (2) การจัดการทางกายภาพ

5.3.1 การจัดการทางความรู้

สำหรับการจัดการความรู้ เพื่อการพัฒนาด้านการศึกษา และการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีรูปแบบของการจัดการความรู้ 2 รูปแบบคือ 1) เพื่อพัฒนาความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นสำหรับการศึกษา 2) เพื่อพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนในการรู้จักภูมิหลังของตน (ดู *รายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 8 ด้านการจัดการ*)

1.1 การถอดความรู้เพื่อการพัฒนาหลักสูตร

เป็นการถอดความรู้จากงานวิจัยเดิมที่อำเภอปางมะผ้า

ก. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ได้จัดการอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น: กรณีศึกษาแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และเพิงผาล้าลอดในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน วันที่ 20-21 สิงหาคม 2550 ให้กับคณะครูจากโรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า โรงเรียนบ้านถ้ำลอด และศูนย์ศึกษานอกโรงเรียนอำเภอปางมะผ้า เพื่อถ่ายทอดและฝึกปฏิบัติการถอดความรู้จากงานวิจัยที่มีเนื้อหาซับซ้อนและข้อมูลเชิงลึกให้แก่ครูผู้มีความรู้ที่ถ่ายทอดให้กับเยาวชนโดยตรงด้วยภาษาที่เข้าใจง่ายและเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสำนึกในเรื่องของมรดกวัฒนธรรมและร่วมรัก “ของดี” ในท้องถิ่น

การอบรมครั้งนี้ได้จัดร่วมกับโครงการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และเพิงผาล้าลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ร่วมกับภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญทางด้านการศึกษา คือ รศ. สมประสงค์ น่วมบุญลือ ผศ. ดร. ศิริบุญ จงวุฒิเวทย์ และ ผศ. ดร. มาเรียม นิลพันธุ์ จากคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มาเป็นวิทยากรในการอบรม มีผู้เข้าร่วมอบรมจำนวน 26 คน ซึ่งมีขั้นตอนที่สรุปได้ดังนี้ คือ

- ผู้วิจัยได้ถอดบทเรียนจากงานวิจัยด้านต่างๆ เช่น โบราณคดี วงปีไม้ มานุษยวิทยา กายภาพ ชาติพันธุ์วรรณาทางโบราณคดี และระบบฐานข้อมูลสารสนเทศทางโบราณคดี ออกเป็นคู่มือที่มีการจัดหัวข้อที่ง่ายแก่ความเข้าใจสำหรับครูนำไปปรับใช้ในการเรียนการสอน
- ผู้เชี่ยวชาญทางการศึกษาได้จัดกระบวนการถอดความรู้จากคู่มือ โดยยกตัวอย่างเข้ากับสาระวิชาต่างๆ ทั้ง 8 สาระ เพื่อให้คณะครูได้เห็นกระบวนการ ไม่ว่าจะเป็นการวางวัตถุประสงค์ของการสอน ตั้งชื่อวิชา การสอน การวัดผล
- คณะครูทดลองเขียนหลักสูตร โดยใช้คู่มือเชื่อมโยงกับประสบการณ์ของตนเอง แล้วนำเสนอ และมีการอภิปรายร่วมกัน
- ผลการอบรมครั้งนี้คณะครูได้ผ่านกระบวนการถอดความรู้และจัดทำเอกสารที่ได้ทดลองทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นในสาระวิชาต่างๆ และนำไปใช้ในการเรียน

การสอนของปีการศึกษา 1/2551 ของโรงเรียนบ้านถ้ำลอดและโรงเรียนศูนย์ปางมะผ้า จำนวน 14 เล่ม ดังนี้

1. *อมตะสาวสองพันปี สมุนไพร่ใกล้ตัว* เป็นสาระเกี่ยวกับสมุนไพร่ในชุมชน
2. *น้ำลายสร้างชีวิต* เป็นสาระเกี่ยวกับลำน้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงคนในบ้านไร่และบ้านถ้ำลอด
3. *บรรพบุรุษภูตผี* เป็นสาระเกี่ยวกับผีเจ้าเมืองและความเชื่อในวัฒนธรรมท้องถิ่น
4. *ป่า 5 ผี* เป็นสาระที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมแบบป่าเบญจพรรณที่อยู่รอบๆ ชุมชน
5. *ต้นตอที่พ่อตั้ง* เป็นสาระเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของคนไทใหญ่ในบ้านถ้ำลอด
6. *คนคน คนคม* เป็นสาระเกี่ยวกับภูมิปัญญาการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จากเหล็กของคนเผ่าคนแก่นบ้านไร่
7. *กินอยู่ทุกวัน มองอยู่ทุกคืน* เป็นสาระเกี่ยวกับอาหารและขนมในประเพณีสำคัญของชาวไทใหญ่
8. *ย้อนรอยบ้านชั้นหนึ่ง* เป็นสาระเกี่ยวกับบ้านดั้งเดิมของชาวไทใหญ่
9. *คนทำไม่ได้ใช้ คนใช้ไม่ได้ทำ* เป็นสาระเกี่ยวกับโลงไม้หรือวัฒนธรรมโลงไม้ของคนโบราณที่ปางมะผ้า
10. *จารีตฮีตประเพณีไต* เป็นสาระเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรมของคนไทใหญ่
11. *เครื่องมือทำมาหากินของชาวห้วยไร่* เป็นสาระเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้ในวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมที่บ้านไร่
12. *เทวดาปางมะนาว* เป็นสาระเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวไทใหญ่
13. *ย้อนรอย...เพิงผาถ้ำน้ำลอด* เป็นสาระเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด ซึ่งจะเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญของชุมชน
14. *ผีแมน แคนร้อยถั่ว* เป็นสาระเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีแมนของชาวไทใหญ่

1.2 การถอดความรู้เพื่อการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและแหล่งโบราณคดี

เป็นการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและแหล่งโบราณคดีจากฐานข้อมูลความรู้และผลวิจัยในอำเภอปางมะผ้า โดยมีการทดลองกำหนดเส้นทางและบรรยายการนำเที่ยวในพื้นที่วิจัย ระหว่างวันที่ 2-3 มกราคม 2552 ให้กับนายโจฮาน คัมมิงกา (Johan Kamminga) ซึ่งเป็นผู้เขียนบทความท่องเที่ยวประเทศไทยในหนังสือชื่อว่า “Lonely Planet” และกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวออสเตรเลียที่มีความหลากหลายทางอาชีพและความสนใจ จำนวน 12 คน แบ่งช่วงอายุเป็น 2 กลุ่ม คือ วัยรุ่น (อายุไม่เกิน 20 ปี) จำนวน 5 คน และวัยผู้ใหญ่/

ผู้ปกครอง (อายุระหว่าง 41-60 ปี) จำนวน 7 คน เพื่อตามรอยเส้นทางแหล่งโบราณคดีและวัฒนธรรมชุมชนในอำเภอปางมะผ้า ได้แก่บ้านถ้ำลอด บ้านไร่ และถ้ำลางจันทร์

ผลการทดลองครั้งนี้พบว่านักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ให้ความสนใจกับแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่-เพิงผาถ้ำลอด เพราะมีฐานการบรรยายจากความรู้ด้านโบราณคดีและธรณีวิทยา และรู้สึกมหัศจรรย์กับความสามารถของคนโบราณในวัฒนธรรมโลหะที่แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ และชื่นชมชุมชนบ้านไร่ที่มีความสงบตามวิถีสังคมเกษตรกรรมและวิถีทัศน์ที่สวยงามของเรือกวานไรรุ่นา สิ่งที่ต้องปรับปรุงคือการจัดการเชิงกายภาพได้แก่ เส้นทางการเดินทางขึ้นแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ เพียงเท่านั้น

1.3 เพื่อพัฒนาความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น

การจัดการความรู้เพื่อพัฒนาความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น ทีมวิจัยได้จัดอบรมให้กับเยาวชนจำนวน 3 ครั้ง

- กิจกรรม **“เยาวชนขุนยวม ร่วมเรียนรู้พิพิธภัณฑ”** อำเภอขุนยวม วันที่ 20-21 สิงหาคม 2551 เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างโครงการวิจัยและคนในท้องถิ่น เรื่องการเก็บรวบรวมและรักษาวัตถุในพิพิธภัณฑเบื้องต้นและฟื้นฟู-สร้างความเข้มแข็ง ให้กับจิตสำนึกโดยใช้อุดมคติเป็นเครื่องสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นอันจะเป็นแนวร่วมที่สำคัญในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่นให้กับเยาวชน โดยถ่ายทอดความรู้ให้กับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนขุนยวมวิทยา จำนวน 12 คน จากการอบรม เยาวชนในท้องถิ่นให้ความสนใจเป็นอันมาก เพราะทำให้เยาวชนได้เรียนรู้ทักษะและความรู้เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ และประวัติศาสตร์ ที่ไม่เคยเรียนรู้มาก่อน โดยการฝึกปฏิบัติจริง ยิ่งทำให้เยาวชนเห็นความสำคัญและเกิดความภาคภูมิใจของมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น

- การเก็บข้อมูลเสียงดนตรีในกลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่คำ ลีซู และปกากะญอเพื่อนำไปสู่กิจกรรม**“เรื่องสู่เสียง เสียงสู่ชุมชน: ดนตรีเพื่อพัฒนาศักยภาพของเยาวชนผ่านงานวิจัยที่บ้านไร่-ถ้ำลอด”** อำเภอปางมะผ้า วันที่ 10-11 กุมภาพันธ์ 2552 เพื่อส่งเสริมประสบการณ์การเรียนรู้ด้านการถ่ายทอดความรู้/ภูมิปัญญาชุมชนผ่านสื่อประเภทดนตรี และเยาวชนจากบ้านถ้ำลอดและบ้านไร่ได้ร่วมกันสร้างบทเพลงของชุมชนเป็นตัวแทนเพื่อการถ่ายทอดของดีไปสู่คนภายในและคนภายนอกชุมชน เป็นเยาวชนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้าและโรงเรียนบ้านถ้ำลอด จำนวน 14 คน ทั้งหมดเคยผ่านกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่-เพิงผาถ้ำลอดมาแล้ว

การอบรมในครั้งนี้เป็นการทดสอบความรู้เดิมและดึงความสนใจจากเยาวชนให้ได้กลับมาทบทวนความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีและชุมชน

ของตัวเอง พร้อมทั้งเสนอและทดลองการเผยแพร่ความรู้ผ่านความคิดสร้างสรรค์จนออกมาเป็นสื่อประเภทเสียงเพลงแสดงถึงความเป็นมาและความสำคัญของชุมชนบ้านไร่และถ้ำลอด

- กิจกรรม **“เรารักษ์โลงไม้”** บ้านไร่ อำเภอปางมะผ้า วันที่ 14-15 มีนาคม 2552 ดำเนินการร่วมกับ รศ. ทรงกลด จารุสมบัติ และนักศึกษาจาก คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เพื่อให้เยาวชนได้รับทราบและตระหนักรู้ในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ภายในชุมชน และสร้างประสบการณ์ตรงเรื่องการอนุรักษ์โลงไม้บนแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ มีผู้อบรม 14 คน เป็นเยาวชนในพื้นที่บ้านไร่ (คนเมืองและไทใหญ่) และบ้านน้ำบ่อสะเป่ (ลีซู)

การอบรมครั้งนี้คือการถ่ายทอดความรู้ที่ได้จากแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ เป็นการแสดงถึงความสำคัญที่ได้จากงานวิจัย และดำเนินการอบรมกระบวนการอนุรักษ์โบราณวัตถุประเภทโลงไม้ด้วยสารเคมีที่เหมาะสม และลงมือปฏิบัติการทำความสะอาดและรักษาเนื้อไม้บนแหล่งโบราณคดีได้เกือบเต็มพื้นที่เพิงผา

1.4 เพื่อพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน

การจัดการความรู้เพื่อพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนนั้น ทีมวิจัยได้จัดเวทีในการเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชน จำนวน 5 ครั้ง

- เวทีเรื่อง **“ภูมิหลังของสังคมและวัฒนธรรมขุนยวมครั้งที่ 1: มรดกอดีตและปัจจุบันของขุนยวม”** ณ วัดต่อแพ อำเภอขุนยวม วันที่ 27 มกราคม 2551 เพื่อแนะนำโครงการฯ และรวบรวมความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ทุกด้านของชุมชนในอำเภอขุนยวม เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการจัดการอย่างยั่งยืน โดยจัดรูปแบบให้มีลักษณะเป็นเวทีระดมความคิดเห็นของคนในชุมชน และนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากการเก็บข้อมูลของคณะวิจัยในช่วงเวลาที่ผ่านมา จำนวนผู้เข้าร่วม 48 คน

ผลการอบรม ผู้เข้าร่วมการเสวนา ร่วมกันแสดงความคิดเห็นในประเด็นต่างๆ เช่น การทบทวนองค์ความรู้ภูมิปัญญาของตนเอง และการระดมความคิดเห็นพูดคุย เพื่อทบทวนแนวทางสำหรับความเปลี่ยนแปลงในอนาคต ในเรื่องโบราณสถาน ประเพณี วัฒนธรรม

- เวทีระดมความคิดบ้านแม่ฮี้ ตำบลบ้านแม่ฮี้ อำเภอปาย วันที่ 18 พฤษภาคม 2551 เพื่อต้องการระดมความคิดเห็นของชาวบ้านแม่ฮี้เกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในเมืองปายซึ่งเป็นพื้นที่ที่ค่อนข้างมีศักยภาพในเรื่องของมรดกทางวัฒนธรรม ทั้งในเรื่องของปราชญ์ชุมชน แหล่งโบราณสถาน โบราณวัตถุที่สำคัญในพื้นที่ จำนวนผู้เข้าร่วม 24 คน เสนอให้มีการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมตำบลแม่ฮี้ขึ้นใหม่ เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูล

ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วิถีชีวิตของชุมชน ตลอดจนนำเสนอแนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน เช่น แหล่งการเรียนรู้ของเด็กนักเรียน ศูนย์ข้อมูลให้แก่นักท่องเที่ยวหรือผู้ที่สนใจ ผลักดันให้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียน

- เวทีเรื่อง **“สืบจากแผนที่ชุมชนปาย”** อำเภอปาย วันที่ 13 กรกฎาคม 2551 เพื่อเสวนาแลกเปลี่ยนระหว่างคนท้องถิ่นและโครงการฯ ในประเด็นเรื่องการตั้งถิ่นฐานและพัฒนารวมชนในเวียงใต้/ การเข้ามาของกลุ่มชาติพันธุ์ในเวียงใต้/ ความทรงจำและเหตุการณ์ในอดีต เช่น ย่านการค้า สงครามโลกครั้งที่สอง ถนนสาย 1095 และธุรกิจการท่องเที่ยว เพื่อต้องการระดมความคิดเห็นและรวบรวมความรู้เกี่ยวกับอำเภอปายจากปราชญ์ท้องถิ่น และบุคคลในชุมชน รวมทั้งทำความเข้าใจ และตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ทั้งนี้เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมท้องถิ่นของเมืองปาย อันจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน จำนวนผู้เข้าร่วม 19 คน โดยมีประเด็นสรุปจากเวที (1) ช่วยให้เห็นถึงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองปายว่า มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนในพื้นที่เมืองปายหลายช่วงเวลา หลายเงื่อนไข และหลายกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น การแสวงหาที่ทำกินใหม่ การสัมปทานป่าไม้ เช่น การอพยพแรงงานชาวไทใหญ่ที่เข้ามาเป็นแรงงานและค้าขายในเมืองปายมากขึ้น หรือการเข้ามาของชุมชนมุสลิม และ (2) ช่วยให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ที่มีเปลี่ยนแปลงรูปแบบของชุมชนตามการขยายตัวในแต่ละช่วงเวลาของปาย โดยเฉพาะเวียงใต้ หรือตัวเมืองปาย พบว่า มีการปรับตัวของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาหรือเหตุการณ์ เช่น บรรยายภาพของปายในช่วง 60 ปีที่ผ่านมา การปรับตัวของชาวบ้านต่อสถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 การปลูกสร้างอาคารเพิ่มเติมหรือการใช้บ้านเก่าเป็นร้านค้าในกระแสดึงดูดนักท่องเที่ยวในพื้นที่ปาย นอกจากนี้ ในเวทีระดมความคิดเห็น ให้ความเป็นห่วงกับศิลปวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหายไป

- เวทีเรื่อง **“ตามรอยอดีตขุนยวมจากเรื่องเล่าของชุมชน”** ณ ศาลากลางบ้าน อำเภอขุนยวม วันที่ 25 ตุลาคม 2551 เป็นการประเมินศักยภาพของชุมชนก่อนที่จะมีการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของเมืองขุนยวมให้มีความหมายต่อชุมชนอย่างแท้จริง เพื่อระดมความคิดเห็นและรวบรวมความรู้เกี่ยวกับย่านชุมชนต่างๆ ในตัวเมืองขุนยวม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของประวัติความเป็นมาของชุมชน หรือความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งเป็นต้นทุนที่มีคุณค่าให้นักท่องเที่ยวทุกคนที่ปรารถนาใคร่เรียนรู้ ทั้งยังเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของเมืองขุนยวม อันจะนำไปสู่การพัฒนาการจัดการอย่างยั่งยืน ที่มีฐานจากการมีส่วนร่วมของชุมชนจำนวนผู้เข้าร่วม 20 คน ผลจากเวทีทำให้ทราบถึงศักยภาพในการจัดการความรู้ต่อไป การรับรู้ของ

ชุมชนขุนยวมเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชนนั้นมีน้อยมาก ด้วยไม่มีการถ่ายทอดความทรงจำให้รุ่นต่อรุ่น แต่ชุมชนให้ภาพของการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในระดับดี ด้วยเป็นการถ่ายทอดจากประสบการณ์โดยตรงของคนนั้นๆ แต่ชุมชนยังไม่มีความเป็นห่วงกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับวิถีชีวิต ด้วยการเปลี่ยนแปลงดำเนินไปอย่างช้าๆ ไม่กระทบต่อการดำรงชีวิตด้วยมองเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ยกเว้นเพียงเรื่องวัฒนธรรมประเพณีที่หายไป หรือมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ ชุมชนมีความเป็นห่วงและมีสำนึกที่จะฟื้นฟูอนุรักษ์ไว้

● เวทีเรื่อง **“อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น ‘ใหม่’ ใครกำหนด?”**

ณ วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม วันที่ 17 พฤษภาคม 2552 เพื่อถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูลทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และมานุษยวิทยาที่รวบรวมโดยคณะวิจัย และเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่า **“พิพิธภัณฑ์”** และ **“อนุสรณ์สถาน”** เกิดขึ้นเพื่อต้องการให้ชาวบ้านรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และเป็นสื่อกลางในการรวบรวมความคิดเห็นของชุมชน ทั้งในเรื่องของการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเนื้อหาและรูปแบบ อันจะทำให้อนุสรณ์สถานแห่งนี้มีความสมบูรณ์ในเชิงเนื้อหาและเกิดสำนึกร่วม ภาคภูมิใจในภูมิหลังความเป็นมาและหลักฐานที่มีอยู่ในพื้นที่ตนเอง จำนวนผู้เข้าร่วม 31 คน ผลจากเวทีทำให้คำนึงถึงกระบวนการจัดทำแผนการสร้างอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น ที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรมทั้งในด้านรูปแบบ เนื้อหา การบริหารจัดการโดยให้ความสำคัญกับมิติเชิงวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายในขุนยวม เพื่อสร้าง **“สำนึกร่วม”** ของชุมชน

ตารางที่ 5.1 สรุปกิจกรรมการจัดการความรู้

พ.ศ.	เยาวชน	ชุมชน
2550		1. โครงการอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น: กรณีศึกษา แหล่งโบราณคดีเพ็ญบ้านไร่และเพ็ญผา ถ้ำลอดในอำเภอปางมะผ้า จังหวัด แม่ฮ่องสอน” ณ หอประชุม อำเภอปางมะผ้า วันที่ 20-21 สิงหาคม จำนวน 26 คน
2551	1. โครงการอบรมเชิงปฏิบัติการ “เยาวชน ชุมชน ร่วมเรียนรู้พิพิธภัณฑสถาน” ณ อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น อำเภอ ชุมชน วันที่ 20-21 สิงหาคม จำนวน 12 คน	2. เสวนาเวทีชาวบ้าน “มรดกอดีตและ ปัจจุบันของชุมชน” ณ วัดต่อแพ อำเภอ ชุมชน วันที่ 27 มกราคม จำนวน 48 คน 3. เสวนาเวทีชาวบ้านครั้งที่ 2 ณ ศาลา ประชาธิปไตย ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย วันที่ 18 พฤษภาคม จำนวน 24 คน 4. เสวนาเวทีชาวบ้านครั้งที่ 3 “สืบจาก แดนที่ชุมชนปาย” ณ ชมรมผู้สูงอายุ อำเภอปาย วัดหลวง อำเภอปาย วันที่ 13 กรกฎาคม จำนวน 19 คน 5. เสวนาเวทีชาวบ้านครั้งที่ 4 “ตามรอย อดีตชุมชนจากเรื่องเล่าของชุมชน” ณ ศาลากลางบ้านและอนุสรณ์สถาน มิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น อำเภอชุมชน วันที่ 25 ตุลาคม จำนวน 20 คน
2552	2. โครงการอบรมเชิงปฏิบัติการ “เรื่องสู่ เสียง เสียงสู่ชุมชน: คนตรีเพื่อพัฒนา สักยภาพของเยาวชนผ่านงานวิจัยที่บ้าน ไร่-ถ้ำลอด” ณ สถานีพัฒนาและส่งเสริม การอนุรักษ์สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด อำเภอปาง มะผ้า วันที่ 10-11 กุมภาพันธ์ จำนวน 14 คน 3. โครงการอบรมเชิงปฏิบัติการ “เรา รักโขลงไหม้” ณ บ้านไร่ อำเภอปางมะผ้า วันที่ 14-15 มีนาคม จำนวน 14 คน	6. เวทีเสวนาและระดมความคิดเรื่อง “อนุสรณ์สถานมิตรภาพ ไทย-ญี่ปุ่น “ใหม่” ใครกำหนด?” ณ ศาลาการเปรียญ วัดม่วยต่อ อำเภอชุมชน 17 พฤษภาคม จำนวน 31 คน

1.5 การเผยแพร่ความรู้

ก. การจัดทำเว็บไซต์

- โครงการฯ จัดทำเว็บไซต์เพื่อเผยแพร่ความรู้และกิจกรรมต่างๆ ให้กับสาธารณชน

ข. ฐานข้อมูลโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา

- ได้จัดทำฐานข้อมูลโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา ในเบื้องต้นทดลองใช้ในหมู่คณะวิจัยก่อนเพื่อตรวจสอบระบบและฐานข้อมูล หากศักยภาพในการค้นหาข้อมูลสามารถทำได้เป็นอย่างดีก็จะเชื่อมโยงกับเว็บไซต์เพื่อให้สาธารณะสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้

ค. การประชุมทางวิชาการ

- โครงการฯ ได้จัดประชุมทางวิชาการ เรื่อง “การสืบค้นและการจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอยาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน” เพื่อเป็นการเผยแพร่ผลงานวิจัยและแลกเปลี่ยนข้อมูลกับปราชญ์/นักวิชาการท้องถิ่น นักวิชาการเฉพาะทาง และชุมชนท้องถิ่น ณ วิทยาลัยชุมชน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างวันที่ 1-2 สิงหาคม 2552

ง. การบรรยาย/เสนอบทความทางวิชาการ

รศ. ดร. รัศมี ชูทรงเดช

27 เมษายน 2552 บรรยายเรื่อง “โบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์น่านในบริบทของภาคเหนือ” ในการสัมมนาวิชาการเชิงปฏิบัติการเรื่อง “เมืองน่าน เมืองแห่งประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และโบราณคดี” ณ โรงแรมเทวราช อำเภอเมือง จังหวัดน่าน จัดโดย สำนักศิลปากรที่ 7 น่าน

การบรรยายได้เชื่อมโยงงานโบราณคดีในพื้นที่วิจัยเปรียบเทียบกับหลักฐานโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดน่าน

22 กรกฎาคม 2552 บรรยายเรื่อง “นโยบายทางวัฒนธรรมผ่านประสบการณ์นักโบราณคดี” ณ อาคารอเนกประสงค์ 3 ชั้น 4 ห้อง CITU 412 ให้กับรายวิชา บผ. 780 สัมมนาทางวัฒนธรรมและจริยธรรม หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การบรรยายได้เชื่อมโยงงานวิจัยในพื้นที่วิจัยเกี่ยวกับประเด็นในเรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรม

7 สิงหาคม 2552 บรรยายเรื่อง **“From Archaeological Record to Digital Archive”** ในงานประชุมทางวิชาการนานาชาติเรื่อง **“Archiving Culture in the Digital Age”** ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ

การบรรยายได้ยกตัวอย่างกระบวนการทำงานวิจัยโดยยกตัวอย่างงานวิจัยทางโบราณคดีในพื้นที่วิจัย

21 สิงหาคม 2552 บรรยายเรื่อง **“การจัดการความขัดแย้งในงานมรดกวัฒนธรรม: กรณีการก่อสร้างเจ้าแม่กวนอิมที่สะพานข้ามแม่น้ำแคว”** วันศุกร์ที่ 21 สิงหาคม 2552 ระหว่างเวลา 13.00 – 16.30 น. ณ ห้อง CITU 513 ชั้น 5 อาคารเอนกประสงค์ 3 วิทยาลัยนวัตกรรมการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การบรรยายได้ยกตัวอย่างเปรียบเทียบระหว่างกรณีอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่นที่ขุนยวมกับกรณีเจ้าแม่กวนอิมที่สะพานข้ามแม่น้ำแคว

26 สิงหาคม 2552 บรรยายเรื่อง **“สังคมเกษตรกรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคเหนือ”** ในการสัมมนาวิชาการเรื่อง **“โบราณคดีของสังคมเกษตรกรรม จากบ้านเก่าถึงหนองราชวัตร”** ณ โรงแรมรอยัลริเวอร์ กรุงเทพฯ จัดโดย สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี

การบรรยายได้ยกตัวอย่างผลการทำงานวิจัยในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม เชื่อมโยงเพื่ออธิบายเรื่องสังคมเกษตรกรรมในภาคเหนือ

นุชนางค์ ชุมดี

4 ธันวาคม 2552 เสนอบทความทางวิชาการเรื่อง **“Local Trade in Pai, Maehonson, Northwest, Thailand, 14th – 19th Centuries.** ในงาน **19th CONGRESS OF THE INDO-PACIFIC REHISTORY ASSOCIATION** ณ Vietnam Academy of Social Sciences Conference Centre, Hanoi, Vietnam. (ระหว่างการประชุมบทความ)

25-27 มีนาคม 2553 บทความทางวิชาการเรื่อง **““ผงชูรต” การเปลี่ยนแปลงความหมายเชิง “สัญลักษณ์” จาก “สารปรุงแต่ง” สู่วิถีครัวใต้”** ร่วมกับสิริวรรณ ลิวณิช ในงานประชุมวิชาการประจำปีศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (ระหว่างการประชุมบทความ)

เมษายน 2553 บทความทางวิชาการเรื่อง “ความทรงจำที่ลางเลือนต่อเหตุการณ์สงครามมหาเอเชียบูรพา ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน” โดย **นุชนางค์ ชุมดี** ในโครงการเสวนาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (ระหว่างการเขียนบทความ)

เจดศักดิ์ ตรียาภินันท์

25 กุมภาพันธ์ 2552 บรรยายเรื่อง “ตามรอยวัฒนธรรมคนโบราณปางมะผ้า” ใน การบรรยายพิเศษ “พิพิธภัณฑ์สาธารณะ” ปีที่ 2 ครั้งที่ 1 ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่

การบรรยายได้เสนอ 1) การศึกษาโบราณคดีเกี่ยวกับสภาพภูมิอากาศและสิ่งแวดล้อมโบราณช่วงไพลสโตซีนตอนปลาย-โฮโลซีน 2) เรื่องราวของคน วัฒนธรรม จัดลำดับพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอปางมะผ้า 3) เพื่อศึกษาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมในอดีต โดยเฉพาะการปรับตัวทางวัฒนธรรมของคน ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ภูเขาสูงชัน และ 4) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมระหว่างอดีตกับปัจจุบัน

1 กรกฎาคม 2552 บรรยายเรื่อง “ขุนยวม” ในเวทีชาวบ้านเรื่อง “ทุ่งช้างแดง” อำเภอขุนยวม และอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น ไคร่ก่าหนด?” ณ วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

การบรรยายเกี่ยวกับผลการวิจัยของโครงการทุกด้าน และร่วมเสวนาเกี่ยวกับการจัดการมรดกวัฒนธรรมของคนขุนยวม โดยคนขุนยวม

19 สิงหาคม 2552 บรรยายเรื่อง “วัฒนธรรมและการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอขุนยวม” ในการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 200 คน ณ โรงเรียนขุนยวมวิทยา อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

การบรรยายเกี่ยวกับข้อมูลทางด้านโบราณคดี ระบบการปกครองและลำดับอายุสมัยของพื้นที่ในดินแดนล้านนา โดยเฉพาะพื้นที่ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน และอายุสมัยของพื้นที่ในอำเภอขุนยวม และผลงานวิจัยด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยา

จ. บทความทางวิชาการที่เผยแพร่

ภาษาไทย

- วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 35 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2552) คอลัมน์ทั่วแคว้นแดนสยาม บทความเรื่อง “เอามือตอบมือ” โดย กิรติ ปริษานุกุล (อดีตผู้ช่วยนักวิจัยด้านมานุษยวิทยา)
- หนังสือพิมพ์รายวันมติชน ฉบับวันพฤหัสบดีที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2552 หน้า 20 คอลัมน์ประชาชน เรื่อง “สืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน”

ภาษาต่างประเทศ

- จดหมายข่าวภาษาต่างประเทศ **ARCHAEOLOGY** (A publication of the Archaeological Institute of America) Volume 81 Number 1, January / February 2008. เรื่อง “Off the Grid” โดย รศ. ดร. รัศมี ชูทรงเดช (Rasmi Shoocongdej)
- จดหมายข่าวภาษาต่างประเทศ **ARCHAEOLOGY** ฉบับประจำเดือน September / October 2009 เรื่อง “Mystery of the Log Coffin Culture: Recent investigations raise more questions about an enigmatic people” โดย Karen J. Coates.

5.3.2 การจัดการทางกายภาพ

การจัดการทางกายภาพแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ การพัฒนาเส้นทางแหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและการพัฒนาศูนย์ข้อมูล

2.1 เส้นทางแหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ผลการวิจัย คือได้ดำเนินการเชื่อมโยงเส้นทางของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จึงเลือกที่จะพัฒนาเส้นทางการเรียนรู้/ท่องเที่ยว 3 เส้นทาง

ก. อำเภอปาย

- บ้านสันติชล-วัดน้ำฮู-ย่านถนน(รังสิยานนท์-ชัยสงคราม) -กำแพงเมืองโบราณเวียงเหนือ-พระธาตุแม่ฮี้-พระธาตุแม่เย็น-ผลิตภัณฑ์บ้านแม่ปิง

เหตุผลการเลือกพื้นที่ต่างๆ พิจารณาจากเสน่ห์ของพื้นที่ดังต่อไปนี้

1. บ้านสันติชล เป็นพื้นที่ที่มีการศึกษาวิจัย ประกอบกับเป็นชุมชนที่มีศูนย์การเรียนรู้ด้านวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มจีนยูนนานภายในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการจัดการเพื่อพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

2. **วัดน้ำอู** เป็นพื้นที่วิจัยที่มีการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี ดังนั้นการพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านพัฒนาการของคน สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมโบราณของคนปางมะผ้าในอดีต จึงน่าจะดึงดูดให้คนหันมาสนใจรากเหง้าของตนเองได้
3. **ย่านถนน (รังสิยานนท์-ชัยสงคราม)** เป็นพื้นที่วิจัยที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ให้ภาพของย่านการค้าตั้งแต่ยุคท้าวเจ๊กจนถึงยุคการท่องเที่ยว ดังนั้นการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม น่าจะเป็นการอนุรักษ์ความเป็นย่านเก่าท่ามกลางเมืองใหม่ได้ด้วย
4. **กำแพงเมืองโบราณเวียงเหนือ** เป็นพื้นที่ที่มีการศึกษาวิจัยเป็นต้นทุนเดิมอยู่แล้ว ประกอบกับเป็นชุมชนชาวปกาเกอะญอ ที่ยังคงรักษาประเพณีและวัฒนธรรมและมีการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนั้นการถอดความรู้จากการวิจัยจึงน่าจะเป็นจุดเสริมให้กับชุมชนให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น
5. **พระราชคูแม่ฮี้** เป็นพื้นที่ที่มีการสำรวจและเก็บข้อมูลการวิจัยด้านโบราณคดี แต่ยังไม่มีการพัฒนาทางด้านความรู้และมีการจัดการอย่างจริงจัง
6. **พระราชคูแม่เย็น** เป็นพื้นที่ที่มีความน่าสนใจในด้านความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมกัน และพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ทางการเกษตร และชุมชนมีความสนใจในการจัดการความรู้ อย่างจริงจังตรงกับวัตถุประสงค์กับ โครงการฯ เช่นกัน
7. **ผลิตภัณฑ์บ้านแม่ปิง** ผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อของบ้านแม่ปิง คือผ้าทอมือ เสื้อ ผ้าพันคอของปกาเกอะญอ เป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อของอำเภอปาย

ข. อำเภอปางมะผ้า

- แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด บ้านถ้ำลอด-บ้านเมืองแพม-ถ้ำลางจันท์ บ้านแม่ลางจันท์-แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ บ้านไร่-ถ้ำบ่อไคร้ บ้านบ่อไคร้-บ้านจำโป้-บ้านแม่ละนา

เหตุผลในการเลือกพื้นที่ต่างๆ พิจารณาจากเสน่ห์ของพื้นที่ดังต่อไปนี้

1. **บ้านถ้ำลอด ตำบลถ้ำลอด** เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีชื่อเสียงอยู่เดิมแล้ว (ถ้ำน้ำลอด) ดังนั้นการเพิ่มเรื่องราวด้านประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนไทใหญ่ที่ได้รับการเก็บข้อมูลและศึกษาวิจัยจึงเป็นการสร้างประโยชน์ให้กับชุมชนได้ในส่วนหนึ่ง
2. **แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด บ้านถ้ำลอด** เป็นพื้นที่วิจัยที่มีการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี ดังนั้นการพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านพัฒนาการของคน สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมโบราณของคนปางมะผ้าในอดีต จึงน่าจะดึงดูดให้คนหันมาสนใจรากเหง้าของตนเองได้
3. **บ้านเมืองแพม ตำบลถ้ำลอด** เป็นพื้นที่ที่มีการศึกษาวิจัยเป็นต้นทุนเดิมอยู่แล้ว ประกอบกับเป็นชุมชนชาวปกาเกอะญอ ที่ยังคงรักษาประเพณีและวัฒนธรรมและมีการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนั้นการถอดความรู้จากการวิจัยจึงน่าจะเป็นจุดเสริมให้กับชุมชนให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น
4. **ถ้ำลางจันท์ บ้านแม่ลางจันท์ ตำบลสบป่อง** เป็นพื้นที่ที่มีการสำรวจและเก็บข้อมูลการวิจัยด้านโบราณคดี แต่ยังไม่มีการพัฒนาทางด้านความรู้และมีการจัดการอย่างจริงจัง
5. **บ้านไร่ ตำบลสบป่อง** เป็นพื้นที่ที่มีความน่าสนใจในด้านความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมกัน และพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ทางการเกษตร และชุมชนมีความสนใจในการจัดการความรู้ อย่างจริงจังตรงกับวัตถุประสงค์กับ โครงการฯ เช่นกัน

6. แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ บ้านไร่ เป็นพื้นที่วิจัยที่มีการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี และเป็นแหล่งฝังศพสมัยวัฒนธรรมโลหะโบราณขุดคอกเพิงผาเปิดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดและมีโลงไม้จำนวนมาก
7. ถ้ำบ่อใคร่ บ้านบ่อใคร่ ตำบลสบป่อง-บ้านจำโบ่ ตำบลปางมะผ้า เป็นชุมชนที่มีแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทถ้ำฝิ่นแมน ที่ได้รับการสำรวจและศึกษาเบื้องต้นแล้ว และเป็นชุมชนมุขเซอคำที่มีการค้นคว้าในด้านการอนุรักษ์และเริ่มรวมกลุ่มการท่องเที่ยว
8. บ้านแม่ละนา ตำบลปางมะผ้า เป็นชุมชนไทใหญ่ขนาดใหญ่ที่มีอายุการตั้งถิ่นฐานเก่าแก่ประมาณ 200 ปี ที่ยังคงประเพณีวัฒนธรรมแบบไทใหญ่ไว้ได้อย่างเหนียวแน่น และหันกลับมาฟื้นฟูเอกลักษณ์บางส่วนที่เริ่มเลือนหายไป พร้อมๆ กับเริ่มมีการจัดการด้านการท่องเที่ยวเช่นเดียวกัน

ค. อำเภอขุนยวม

- ค่ายทหารญี่ปุ่นที่หนองป่าก่อ-แหล่งโบราณคดีห้วยโป่ง-อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น-วัดต่อแพ-คอกเวียง-บ้านเมืองปอน-โบราณสถานบ้านเมืองปอน-ผลิตภัณฑ์เมืองปอน
1. ค่ายทหารญี่ปุ่นที่หนองป่าก่อ เป็นแหล่งโบราณคดีและพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ ที่สำคัญเกี่ยวกับการตั้งค่ายของทหารญี่ปุ่นในช่วงปลายสงคราม ปัจจุบันสถานที่แห่งนี้เป็นที่ป่า ไม่มีการจัดการใดๆ ดังนั้นมีเรื่องราวทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์เข้าไปเสริมจะทำให้เป็นพื้นที่ที่น่าสนใจ
 2. แหล่งโบราณคดีห้วยโป่ง พื้นที่วิจัยที่มีการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีโดยกรมศิลปากร ปัจจุบันมีศาลเล็กๆ และป้ายที่ทหารญี่ปุ่นได้มาสร้างไว้ แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางจากแม่ฮ่องสอน-ขุนยวม ดังนั้นเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีก็จะทำให้เป็นแหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจระหว่างเส้นทาง
 3. อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น เป็นพื้นที่หลักฐานของโบราณวัตถุที่รวบรวมไว้ พร้อมมีการจัดแสดงอย่างเป็นหมวดหมู่แล้ว จึงเป็นสถานที่ซึ่งมีเป็นต้นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่ขาดข้อมูลที่อธิบายโบราณวัตถุภายในพิพิธภัณฑ์ ดังนั้นการถอดความรู้จากการวิจัยจึงน่าจะเป็นจุดเสริมในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชน ชุมชน และนักท่องเที่ยว
 4. วัดต่อแพ เป็นวัดที่มีร่องรอยทางประวัติศาสตร์และสุสานทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ยังไม่มีการพัฒนาทางด้านความรู้
 5. แหล่งโบราณคดีคอกเวียง โบราณสถานสมัยล้านนาที่สำคัญในอำเภอขุนยวม ตั้งอยู่บนยอดคอก ยังไม่มีการจัดการความรู้ใดๆ ในพื้นที่ แต่เป็นสถานที่ชุมชนท้องถิ่นรู้จักและยังคงมีการสักการะในปัจจุบัน
 6. บ้านเมืองปอน เป็นหมู่บ้านไทใหญ่ที่ชุมชนมีความเข้มแข็งและยังดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและประเพณีอย่างเหนียวแน่น ปัจจุบันมีการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน
 7. โบราณสถานเมืองปอน เป็นเจดีย์ที่เป็นแบบรูปทรงศิลปะพม่า ที่ได้รับการสำรวจและศึกษาเบื้องต้นโดยโครงการวิจัย เหมาะสมสำหรับเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน เพราะตั้งอยู่ภายในโรงเรียนบ้านเมืองปอน
 8. ผลิตภัณฑ์เมืองปอน ผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อของบ้านเมืองปอนคือเสื้อไทใหญ่ และก๊อบ (หมวกแบบไทใหญ่) เป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อของจังหวัดแม่ฮ่องสอน

2.2 การพัฒนาศูนย์ข้อมูล

การพัฒนาศูนย์ข้อมูลนั้น ทางโครงการวิจัยฯ จะเน้นในเรื่องกระบวนการการถ่ายทอดความรู้ เพื่อให้ชุมชนทราบว่าการนำความรู้ใดเข้าไปใช้ในการจัดนิทรรศการภายในศูนย์ข้อมูล มากกว่าการช่วยระดมทุนเพื่อจัดสร้างอาคาร หรือทำนิทรรศการแบบสำเร็จรูป โดยกระบวนการทำงานจะต้องเป็นการทำงานร่วมกันทั้งสองฝ่าย

ก. สำหรับการพัฒนาศูนย์ข้อมูลอำเภอปาย เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมในอดีตและปัจจุบัน การทำงานในพื้นที่ทำให้ทราบว่าสถานที่เหมาะสมและมีความเป็นไปได้ในการพัฒนา คือศูนย์ข้อมูลบ้านเวียงเหนือ ที่โรงเรียนบ้านเวียงเหนือ ซึ่งปัจจุบันมีสถานที่แต่ยังไม่มีการจัดแสดงใดๆ ทางโครงการฯ ยังไม่ได้ร่วมกิจกรรมใดๆ นอกจากใช้พื้นที่ในการอบรมร่วมกับเครือข่ายเยาวชน

ข. สำหรับอำเภอปางมะผ้า แหล่งเรียนรู้ที่สำคัญและมีข้อมูลอยู่กับสถานที่คือแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดและบ้านไร่ นอกจากนี้โครงการฯ ได้ให้ความร่วมมือกับท้องถิ่นในการให้ข้อมูลสำหรับการจัดทำศูนย์ข้อมูลและป้ายอธิบายข้อมูลของแหล่งโบราณคดีถ้ำนางจันทร์ หรือเป็นที่รู้จักกันในนาม “Coffin cave” ใกล้กับโรงพยาบาลปางมะผ้า

ค. สำหรับอำเภอขุนยวม มีพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 (ชื่อใหม่คืออนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น) เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ และมีศูนย์วัฒนธรรมไทใหญ่ที่บ้านเมืองปอน

5.4 สรุป

ผู้วิจัยหวังว่างานวิจัยนี้ได้ให้ภาพรวมที่ชัดเจนมากขึ้นกว่าเดิม รวมทั้งช่วยเติมบางส่วนของ “ภาพอดีตที่ขาดวัน” ซึ่งเป็นภูมิหลังประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำให้ทราบพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของคนบนพื้นที่สูงและโบราณคดีประวัติศาสตร์ภาคเหนือของประเทศไทย ตลอดจนความสัมพันธ์กับดินแดนอื่นๆ ในภูมิภาคเดียวกัน หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าคนในอดีตไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว หากแต่มีปฏิสัมพันธ์กับคนที่อยู่รอบๆ มีเครือข่ายทางสังคม-การเมือง-เศรษฐกิจ และมีการรับส่งวัฒนธรรมกัน รวมทั้งการเคลื่อนย้ายไปมา มีการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและการผสมผสานทางวัฒนธรรม จนเกิดความหลากหลายของชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในปัจจุบันอันกลายเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอน

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นโครงการที่มีรากลึกสืบสาวไปถึงงานด้านทางที่เป็นงานวิจัยทางวิชาการ โบราณคดีใน อำเภอป่ามะผ้า แล้วเกิดการแตกแขนงของความรู้เป็นโครงการวิจัย เพื่อนำความรู้ทางวิชาการไปใช้ในการพัฒนา ด้านต่างๆ สร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชนชาติพันธุ์ในท้องถิ่น โดยมีมรดกวัฒนธรรมทาง โบราณคดี-ประวัติศาสตร์ ความทรงจำเป็นแกนกลางของสายใยที่ถักทอเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชุมชนต่างอำเภอร่วมกัน

ปัจจุบันจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้รับความสนใจจากหน่วยงานวิจัย หน่วยงานราชการ และเอกชน ได้ให้การสนับสนุนทุนวิจัยและงบประมาณลงมาในจังหวัดเพื่อพัฒนาพื้นที่ โดยเฉพาะการท่องเที่ยว กลุ่มชาติพันธุ์ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนกลายเป็นจุดขายของพื้นที่ วัฒนธรรมและประเพณีกลายเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำ วัฒนธรรมให้เป็นสินค้าซึ่งได้รับความนิยมจากผู้ท่องเที่ยวในระบบบริโภคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ เกิด กระบวนการประดิษฐ์วัฒนธรรม เช่น ประเพณีปอยส่างลอง การเดินจะคี ฯลฯ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทย และต่างประเทศเข้ามายังพื้นที่ซึ่งประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากในระยะ 5-10 ปีที่ผ่านมา ความนิยมท่องเที่ยว ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนสูงมากในช่วงหน้าหนาว เกิดผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ผู้คน วิถีชีวิตและ ประเพณี เมื่อชีวิตและวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ก็ถูกกลดทอนมากยิ่งขึ้น ในทำนอง เดียวกันการรื้อฟื้นวัฒนธรรมก็เป็นสิ่งแสดงและดำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่ใช้ในการต่อรองกับบุคคลภายนอก เช่นกัน ดังนั้นปรากฏการณ์ที่เราเห็นในปัจจุบันจึงมีความซับซ้อนและต้องทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทาง วัฒนธรรม

แม้ว่าจะมีงานวิจัยในพื้นที่จำนวนหนึ่ง แต่ก็ไม่เพียงพอ ไม่ทันการณ์ในการเตรียมชุมชน/ท้องถิ่น ให้ตั้ง รับต่อกระแสโลกาภิวัตน์ที่รุนแรงมาก งานวิจัยที่ผ่านมาที่มีจำนวนน้อยมากที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้าง องค์ความรู้ทางวิชาการที่รวบรวมเรื่องราวของภูมิหลังทางด้านสังคม-วัฒนธรรมของชุมชน/กลุ่มชาติพันธุ์ ประวัติ ความเป็นมาของชาติพันธุ์ต่างๆ รวมทั้งประวัติศาสตร์ของพื้นที่ก็ยังมีจำกัด ส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาเพียงเล็กน้อย เท่านั้นดังนั้นรูปแบบของการจัดการจึงเน้นเรื่องของกลไกมากกว่าการผลิตความรู้ที่เป็นพื้นฐาน โครงการวิจัยนี้เชื่อว่า องค์ความรู้ทางวิชาการเป็นหัวใจที่สำคัญสำหรับการนำไปสร้างเป็นเนื้อหาสำหรับการท่องเที่ยว

สรุปผลการดำเนินงานวิจัยในระยะ 2 ปี ระหว่างวันที่ 1 สิงหาคม 2550-31 กรกฎาคม 2552 โครงการฯ ได้ทำงานบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการทุกประการ

6.1 คุณูปการของงานวิจัย

สำหรับประโยชน์ที่ได้รับจากงานวิจัยสามารถสรุปได้โดยสังเขป¹²² ดังนี้

6.1.1 ด้านวิชาการ

สำหรับประโยชน์โดยตรงจากงานวิจัยนี้ คือ

1. การพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จากข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ค้นพบและรวบรวมจากพื้นที่วิจัย โดยเฉพาะอำเภอปายและขุนยวมที่มีความรู้ทางวิชาการด้านนี้น้อยมาก

2. ผลการสำรวจทางโบราณคดีทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ คือ 1) ทราบประวัติศาสตร์พัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรมในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ เพราะมีข้อค้นพบใหม่คือแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในอำเภอปายและขุนยวม ซึ่งทำให้เพดานอายุของร่องรอยการอยู่อาศัยเก่าไม่น้อยกว่าประมาณ 10,000 ปีมาแล้ว และยังพบแหล่งโบราณคดีโลงไม้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการกระจายตัวของกลุ่มคนในวัฒนธรรมโลงไม้ที่เข้ามาถึงอำเภอปาย นอกจากนี้ข้อมูลใหม่ที่แหล่งโบราณคดีบ้านน้ำสุผาเสือ ที่อำเภอปางมะผ้า ทำให้ยืนยันการฝังศพในโลงไม้ของคนก่อนประวัติศาสตร์ยุคเหล็กที่อายุระหว่าง 2,220-1,000 ปีมาแล้ว 2) สร้างความรู้ใหม่ข้อมูลสมัยล้านนาในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีข้อมูลเดิมอยู่น้อยมาก เพราะการพบแหล่งโบราณสถานในอำเภอปายและขุนยวม มักจะตั้งอยู่ในแอ่งและขอบแอ่งที่ราบทั้งสองอำเภอ หลักฐานทางโบราณคดีจากทั้งสองอำเภอเป็นหลักฐานที่ยืนยันเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงความสำคัญของเมืองปาย และเมืองยวมในฐานะที่เป็นเมืองหน้าด่านสมัยล้านนา 3) ส่วนประวัติศาสตร์บอกเล่าที่รวบรวมจากทั้งสองอำเภอก็ช่วยทำให้เห็นภาพของวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งปัจจุบันซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ไม่เคยมีการรวบรวมมาก่อน 4) ข้อมูลวิถีชีวิตและประเพณีท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ในอำเภอขุนยวม และปกากะญอและคนเมืองในอำเภอปาย เป็นการบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับชุมชนชาติพันธุ์มากขึ้น และ 5) ข้อมูลที่ได้จากการสืบค้นทั้ง 3 อำเภอ ถูกนำมาประมวลและสังเคราะห์เพื่อประโยชน์ในการจัดการความรู้และการท่องเที่ยวโดยชุมชน

3. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากภาคสนามทำให้ทราบว่าชุมชนปัจจุบันที่อาศัยอยู่ในอำเภอปายและขุนยวมอาจมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานในแต่ละช่วงเวลา หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในอำเภอปาย เช่น พระพุทธรูป จารึก และศาสนสถาน แสดงถึงร่องรอยการอยู่อาศัยที่เก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ 21 สมัยอาณาจักรล้านนา กลุ่มชาติพันธุ์เดิม ได้แก่ คนเมือง ไทใหญ่ และลัวะ ขณะที่อำเภอขุนยวมและอำเภอปางมะผ้า พบว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งสอดคล้องกับประวัติศาสตร์บอกเล่า กลุ่มคนที่เข้ามาอยู่ในระยะแรก คือไทใหญ่และคนเมือง ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น ปกากะญอ ลานู ลีซู ม้ง และจีนฮ่อ ซึ่งเข้ามาภายหลังก็มีปัจจัยการเคลื่อนย้ายที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น การค้าขาย การขายที่ดินทำกิน และการรับจ้างเป็นแรงงาน

4. งานวิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูลเชิงพรรณนาทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และมานุษยวิทยาอย่างละเอียดเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับนักวิชาการด้านอื่นๆ ในการต่อยอดและใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

¹²² ดูรายละเอียดใน รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย ปางมะผ้า และขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน: (เล่มที่ 1-8), เสนอต่อสำนักงานสนับสนุนการวิจัย, 2552.

5. ผลการดำเนินการด้านกระบวนการจัดการ/ถ่ายทอดความรู้ พบว่าการดำเนินการที่ต่อเนื่องและติดตามประเมินผลมีความจำเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีประสบการณ์ทางวัฒนธรรม ภาษา ระดับการศึกษาที่แตกต่างกัน

6. สร้างความก้าวหน้าทางวิชาการที่เดิมองค์ความรู้ เกิดคำถามใหม่ๆ ในการวิจัยด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและมานุษยวิทยา ไปพร้อมกับการพัฒนาวิชาการและวิธีวิทยาด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรม

7. เป็นการทำงานเป็นทีม ที่มีลักษณะการวิจัยแบบสหวิทยาการที่บูรณาการความรู้ในเชิงพื้นที่ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา ซึ่งตอบโจทย์วิจัยเดียวกัน แต่ละสาขาก็ทำงานแบบเกื้อหนุน แบ่งปันข้อมูลซึ่งกันและกัน มีการทลายพรมแดนที่กั้นระหว่างสาขาต่างๆ

6.1.2 ด้านการศึกษา

1. องค์ความรู้ใหม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ประวัติศาสตร์ล้านนา และประวัติศาสตร์ไทย

2. องค์ความรู้ที่ได้รวบรวมไว้อย่างเป็นระบบสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาการเรียนการสอนในหลักสูตรทุกระดับการศึกษา ทั้งในระบบการศึกษานอกโรงเรียน วิทยาลัยชุมชน หรือใช้ในการพัฒนาโจทย์วิจัยหรือดำเนินงานวิจัยโดยผู้วิจัย

3. สร้างนักวิจัยรุ่นใหม่ที่ได้ทำงานวิจัยทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มานุษยวิทยา และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม มีความสามารถในการเรียนรู้การทำงานข้ามสาขา รวมทั้งการทำงานเป็นทีม และมีทักษะในการทำงานทั้งทางวิชาการและสาธารณะ

6.1.3 ด้านการพัฒนาท้องถิ่น

1. สำหรับการพัฒนาท้องถิ่น ผลการวิจัยก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในชุมชน ท้องถิ่น ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ทำให้ชุมชนตระหนักถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งตระหนักถึงความสำคัญของท้องถิ่นของตนว่ามีความสำคัญระดับประเทศที่ไม่น้อยหน้ากว่าจังหวัดอื่นๆ รวมทั้งเกิดสำนึกร่วมของชุมชนต่างชาติพันธุ์ที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน

2. ทำให้ท้องถิ่นมีข้อมูลพื้นฐานสำหรับชุมชนสำหรับการตัดสินใจในการดำเนินการใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องผลประโยชน์หรือสิทธิของชุมชน

3. ประโยชน์จากการศึกษาอดีตสามารถนำไปใช้ในการทำความเข้าใจพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นได้

6.1.4 ด้านเศรษฐกิจ

1. ข้อมูลที่เป็นองค์ความรู้จากการวิจัย เป็นเนื้อหาที่สำคัญสำหรับการจัดการข้อมูลสำหรับพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยสามารถประเมินคุณค่า คัดเลือกแหล่งโบราณคดีและพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีศักยภาพในการจัดการ และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่
2. ผลการวิจัยเป็นฐานข้อมูลแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม สำหรับการพัฒนาในด้านต่างๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

6.2 สรุป

การดำเนินงานวิจัยของโครงการสืบค้น และจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าซางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้ดำเนินการวิจัยและบรรลุตามวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านวิชาการ ด้านการศึกษา ด้านพัฒนาท้องถิ่น และด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้ชุมชนในพื้นที่วิจัยนั้นมีองค์ความรู้เป็นทุนทางวัฒนธรรม และส่งเสริมให้ชุมชนนั้นตระหนักถึงความสำคัญและเข้าใจเรื่องการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม สามารถนำไปกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนให้ยั่งยืนต่อไป

บทที่ 7

ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ

การดำเนินงานในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในระหว่างพ.ศ. 2550-2552 เริ่มต้นด้วยพื้นความรู้และความคุ้นเคยกับพื้นที่ของอำเภอปางมะผ้าซึ่งใช้เป็นฐานให้กับคณะวิจัย แต่การทำงานในพื้นที่ใหม่ และต้องทำงานเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 3 อำเภอ มีอุปสรรคในการเดินทางเข้าพื้นที่ และการทำความเข้าใจกับชุมชนพอสมควร เพราะการทำงานเชิงพื้นที่จำเป็นต้องเกาะติดกับพื้นที่ และต้องได้รับความเชื่อถือไว้วางใจจากชุมชน

กว่าที่งานวิจัยนี้จะสำเร็จได้ คณะวิจัยต้องเผชิญปัญหาและอุปสรรคระหว่างการทำงานไม่น้อย เพื่อเป็นการแบ่งปันประสบการณ์สำหรับผู้สนใจอยากมาทำงานในพื้นที่ จะได้เตรียมตัวในการวางแผนการทำงานและเผชิญกับปัญหาที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามการทำงานใดๆ ก็ตามมักมีอุปสรรคอยู่เสมอ ซึ่งทำให้นักวิจัยที่ทำงานในสนามจำเป็นต้องปรับตัวยืดหยุ่นได้ตามสถานการณ์ พร้อมกันนี้ได้รวบรวมข้อเสนอแนะสำหรับการดำเนินต่อไปด้วย สรุปสาระที่สำคัญ ดังนี้

7.1 ปัญหาและอุปสรรค

7.1.1 ด้านวิชาการ

1. การพัฒนาองค์ความรู้สามารถพัฒนาได้ระดับหนึ่งพอที่จะทำให้เห็นภาพรวมของพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมได้อย่างลางๆ แต่ช่องว่างของความรู้มีค่อนข้างมาก มีความไม่เท่าเทียมกันของข้อมูลในแต่ละพื้นที่เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างกัน อำเภอปางมะผ้า มีลักษณะภูมิประเทศแบบคาสต์ จึงปรากฏถ้ำและเพิงผาเป็นจำนวนมาก จึงค้นพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์มากกว่าอำเภอปายและขุนยวม ขณะที่สองอำเภอมิแอ่งที่ราบขนาดกลางและใหญ่ เหมาะแก่การตั้งชุมชนและการทำเกษตรกรรมเพื่อเลี้ยงชุมชนขนาดใหญ่ ทำให้พบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยล้านนาเป็นจำนวนมาก

2. ธรรมชาติของข้อมูลที่ไม่สม่ำเสมอส่งผลต่อช่องว่างและความเชื่อมั่นในการอธิบายพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น สมัยก่อนประวัติศาสตร์ใช้วิธีการศึกษาอย่างกว้างๆ กับการเปรียบเทียบรูปแบบเครื่องมือหินกะเทาะจากอำเภอปางมะผ้า ไม่มีค่าอายุที่แน่นอนเหมือนกับตัวอย่างที่ได้จากการขุดค้น หรือช่วงต่อระหว่างยุคเหล็ก หรือวัฒนธรรมโลหะไม่เข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น หลักฐานค่อนข้างน้อยมากแม้ว่าจะมีหลักฐานเกี่ยวกับแหล่งโบราณสถานประเภทเนินดินรูปวงกลมที่เป็นตัวแทนของยุคสมัยนี้ แต่ก็ยากที่จะสืบค้นเรื่องราวทางวัฒนธรรม หรือการค้นคว้าสมัยล้านนา อีกทั้งประวัติศาสตร์ล้านนามีเรื่องเกี่ยวกับแม่ฮ่องสอนน้อยมาก¹²³ การค้นพบจึงเป็นข้อมูลสำคัญต่อประวัติศาสตร์ล้านนาในภาพรวม

¹²³ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 255.

3. การกำหนดอายุที่แน่นอนจากหลักฐานทางโบราณคดีก็ยังเป็นปัญหา เนื่องจากโบราณสถานส่วนใหญ่ถูกทำลายประมาณ 80% ทั้งโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์จากการปรับพื้นที่ทำการเกษตร และรู้เท่าถึงการจากการลักลอบขุดค้นเพื่อหาของของกลุ่มคนจากภาคอื่นที่เข้ามาพื้นที่ในการขุดหาของโดยเฉพาะ ทำให้การกำหนดอายุที่ต้องใช้รูปแบบของโบราณสถานทำได้ยากมาก และโบราณวัตถุอื่นๆ แทบจะไม่เหลืออะไรบนผิวดินพอที่จะช่วยในการกำหนดอายุในเบื้องต้น ดังนั้นจึงมีแหล่งโบราณคดีที่ไม่สามารถกำหนดอายุสมัยได้เป็นจำนวนมาก ความรู้สมัยล้านนาที่ขาดหายและมีความรู้ค่อนข้างน้อย คือช่วงสมัยที่พม่าเข้าปกครองและช่วงการตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม ข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์ยังพบค่อนข้างน้อย และไม่รู้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรบ้างในพื้นที่ หรือในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-5) ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ก็ยังน้อยและไม่ได้ถูกรวบรวม

4. ข้อจำกัดที่ผู้วิจัยตระหนัก คือ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของบ้านเมือง สังคมและวัฒนธรรมของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในอำเภออื่นๆ ของจังหวัดแม่ฮ่องสอนกับภูมิภาคของภาคเหนือและอาณาจักรเพื่อนบ้านในประเทศพม่า รัฐฉาน และอยุธยา เพราะการติดต่อสัมพันธ์ทางการเมืองและการค้าระหว่างอาณาจักร หรือประเทศส่งผลกระทบต่อ การเกิดพัฒนาการของบ้านเมืองภายในพื้นที่วิจัย

5. ข้อมูลสุขภาพของบุคคลร่วมสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 กำลังจะสูญหายจากไปทุกวัน ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะต้องรวบรวมข้อมูลจากพยานบุคคลร่วมสมัยเหล่านี้ ก่อนที่จะสูญหายทั้งหมด เพราะอายุเฉลี่ยขณะนี้อยู่ที่ประมาณ 75-100 ปี ดังนั้นการรวบรวมและจัดระบบข้อมูลส่วนนี้มีความสำคัญมากไม่เฉพาะจังหวัดแม่ฮ่องสอนเท่านั้น แต่เหตุการณ์นี้ยังมีความเชื่อมโยงในระดับมหภาคอีกด้วย

6. การดำเนินงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ จำเป็นต้องใช้ข้อมูลเอกสารไทยและต่างประเทศมากขึ้น เนื่องจากข้อมูลส่วนใหญ่เป็นการรวบรวมจากคำสัมภาษณ์

7. เนื่องจากโจทย์ของการวิจัยที่ต้องการเชื่อมโยงข้อมูลเชิงพื้นที่ของอำเภอปาย ปางมะผ้า และขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นการกำหนดพื้นที่วิจัยที่เป็นภาพกว้างมาก สำหรับการวิจัยเกี่ยวกับภูมิหลังของชุมชนแต่ละชุมชน ทำให้เกิดปัญหาในการตั้งคำถามทางประวัติศาสตร์ และเมื่อเก็บข้อมูลภาคสนามและการสำรวจเอกสารจึงไม่สามารถดำเนินการได้ครอบคลุมในประเด็นต่างๆ ได้ชัดเจน

7.1.2 ด้านกระบวนการวิจัย

1. โจทย์วิจัยไม่จำเป็นที่จะต้องมาจากท้องถิ่น มีคำกล่าวว่า “การทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ โจทย์วิจัยควรจะต้องมาจากพื้นที่” ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นคำกล่าวที่ใช่และไม่ใช่ **ใช่** เพราะเรื่องบางเรื่องที่เกี่ยวข้องวิถีชีวิตโดยตรง เช่น ขยะ ปัญหาเรื่องไฟฟ้า ที่ดิน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปากท้อง ดังนั้นการแก้ปัญหาโจทย์วิจัยควรจะต้องเกิดจากชุมชนโดยตรง แต่ขณะเดียวกัน **ไม่ใช่** เพราะความรู้บางอย่างหรือความสนใจบางเรื่องที่ห่างจากเรื่องปากท้องไม่ใช่ความสนใจหลักของชุมชน หากแต่เป็นความสนใจของนักวิจัยที่เป็นคนนอก ดังนั้นการตั้งโจทย์ในการทำงานเชิงพื้นที่ควรเปิดโอกาสอย่างเสมอภาคให้กับคนทั่วไปที่มีความสนใจและมีจิตสาธารณะในการแสวงหาความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติโดยรวม การกำหนดเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้นเป็นการสร้างกับดักให้กับตัวเองในแง่ของการผลิตความรู้ บางครั้งการผลิตความรู้จากคนนอกจะเป็นเกราะป้องกันความขัดแย้งภายในชุมชนได้ โดยใช้คนนอกเป็นตัวกลางหรือกั้นชนในเรื่องข้อขัดแย้ง ความรู้ถูกนำมาใช้ในการตัดสินใจของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรณีการสร้างอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่นแห่งใหม่ที่ขุนยวม

2. การทำงานวิจัยเชิงพื้นที่จำเป็นต้องเป็นโครงการระยะยาว เกะติดกับการผลิตความรู้ เพราะความรู้บางเรื่อง เช่น โบราณคดี ประวัติศาสตร์ ไม่สามารถสร้างขึ้นได้ภายในปีสองปี ดังนั้นควรจะได้รับการสนับสนุนระยะยาว ตั้งแต่การเริ่มต้นสร้างความรู้ จนกระทั่งปลายทางการใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์

3. ในแต่ละพื้นที่นั้นมีธรรมชาติของปัญหาที่ต่างกัน คือ พื้นที่อำเภอปายเป็นพื้นที่ที่มีความเป็นเมืองสูงมาก กลุ่มคนมีความหลากหลายทางความคิด การศึกษา ทำให้ต้องระมัดระวังในการศึกษาโดยเฉพาะในประเด็นที่อ่อนไหว เช่น เรื่องการท่องเที่ยว หรือบางชุมชนในพื้นที่อำเภอขุนยวมนั้นไม่คุ้นเคยกับการวิจัยหรือการติดต่อกับคนนอก ดังนั้นจึงต้องทำความเข้าใจเบื้องต้นกับชุมชนในการเก็บข้อมูลให้ชัดเจน นอกจากนี้พื้นที่วิจัยหลายพื้นที่อยู่ในพื้นที่ที่เข้าถึงยาก ซึ่งต้องใช้เวลาในการเก็บข้อมูลมากขึ้น ทำให้ไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ทั่วถึง

7.1.3 ด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล

1. ปัญหาด้านภาษาและการสื่อสารยังคงเป็นปัญหาต่อเนื่องของทีมมานุษยวิทยาและการจัดการ และประวัติศาสตร์ เนื่องจากการวิจัยเป็นการเก็บข้อมูลในพื้นที่ที่มีการใช้ภาษาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้เกิดปัญหาระหว่างผู้ให้ข้อมูลกับนักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยซึ่งแม้จะมีความคุ้นเคยกับพื้นที่และภาษาท้องถิ่นอย่างภาษาไทใหญ่และคำเมืองบ้างแล้ว แต่การเก็บข้อมูลด้านมานุษยวิทยา/ประวัติศาสตร์ในทุกกลุ่มชาติพันธุ์ของอำเภอปายและอำเภอขุนยวม ทำให้ต้องทำความเข้าใจกับภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหม่ตลอดระยะเวลาที่เก็บข้อมูล ดังนั้นอาจจะต้องใช้เวลาในการทำความเข้าใจ เรียบเรียง แปลความ และสังเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกด้านวัฒนธรรมและประเพณีของทั้งสามอำเภอ

2. ข้อจำกัดอีกประการหนึ่งของการเข้าถึงผู้ให้ข้อมูล คือการสื่อสารด้วยภาษาท้องถิ่น จำเพาะภาษาพูดที่ใช้ในการสื่อสารของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มตระกูลภาษาที่แตกต่างกัน ได้แก่ ภาษาไต (ไทใหญ่) ในตระกูลภาษาไทสาขาวะวันตกเฉียงใต้ ภาษาปกากะญอ (กะเหรี่ยง) ลีซู ลาหู่ (มูเซอ) และจีนยูนนาน ในตระกูลภาษาจีน-ทิเบต (ทิเบต-พม่า) ผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชนชาติพันธุ์เหล่านี้ใช้ภาษาพูดในครอบครัวและชุมชนเป็นสำคัญ จึงเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงข้อมูลเชิงลึกทางด้านประเพณีวัฒนธรรมอยู่ในระดับหนึ่ง ซึ่งทางคณะวิจัยได้รับความช่วยเหลือจากคนในชุมชนท้องถิ่นซึ่งสามารถเป็นสื่อกลางถ่ายทอดได้ อย่างไรก็ตามในระดับของการแปลความหรือถอดความหมายนั้น อาจมีตกหล่นหรือมีข้อบกพร่องไปบ้าง คณะวิจัยต้องตรวจสอบความถูกต้อง และทบทวนข้อมูลในระดับเบื้องต้นก่อนทำความเข้าใจ เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนต่อไป

3. พื้นที่วิจัยครอบคลุมถึงสามอำเภอในจังหวัดแม่ฮ่องสอน สภาพภูมิประเทศเป็นข้อจำกัดหลักของการเดินทางและทำงานในสนาม นอกจากนั้นแล้วการสัญจรระหว่างแต่ละพื้นที่ของชุมชนในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวก็มีอาจกระทำโดยง่าย ขณะที่กิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรม ประเพณีหรือพิธีกรรมของกลุ่มคนมักอยู่ในระยะเวลาใกล้เคียงหรือทับซ้อนกัน จึงเป็นอุปสรรคของผู้วิจัยในการติดตามหรือเข้าถึงอย่างเท่าทัน ขณะที่ผู้ช่วยนักวิจัยซึ่งมีจำนวนจำกัดพยายามเกาะติดการเก็บข้อมูล และฝังตัวในชุมชน จึงไม่อาจดำเนินเป็นไปตามระเบียบวิธีทางมานุษยวิทยาได้อย่างเต็มที่นัก ขณะเดียวกันด้วยชุมชนส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ทำการผลิตทางการเกษตรซึ่งมีฤดูกาลเป็นสำคัญ จึงทำให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในชุมชนไม่อาจสละเวลาให้ข้อมูลได้เท่าที่ควร ซึ่งคณะวิจัยได้ปรับปรุงกระบวนการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาตามลำดับ

4. การลงภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลให้ครบทั้งสามพื้นที่ต้องใช้เวลาค่อนข้างมาก เพราะเสียเวลาไปกับการเดินทาง และในแต่ละพื้นที่มักจะเก็บข้อมูลได้เฉพาะบางฤดูกาลและช่วงเวลาของวันเท่านั้น เช่น ฤดูหนาวเป็น

ฤดูเก็บข้าว นักวิจัยจึงต้องเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ได้เฉพาะในช่วงเย็น หลังจากผู้ให้ข้อมูลกลับจากไร่นา และเป็นช่วงเวลาสั้นๆ เนื่องจากผู้ถูกสัมภาษณ์ต้องการพักผ่อนและเตรียมตัวสำหรับการทำงานหนักต่อไปในวันรุ่งขึ้นเป็นต้น

5. ข้อจำกัดของหลักฐานประเภทคำบอกเล่า การศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น ประวัติความเป็นมา สภาพในอดีตของชุมชน หรือเหตุการณ์ในอดีต เช่น สงครามโลกครั้งที่สอง นั้นเป็นการศึกษาผ่านความทรงจำ จึงอาจมีข้อจำกัดในเรื่องมิติเวลาทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลไม่สามารถที่จะบอกเล่าให้ได้ครบถ้วน และยาวนานก่อนช่วงชีวิตของตนเอง ดังนั้นเนื้อหาหรือข้อมูลจากการสัมภาษณ์จึงแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ ข้อมูลจากประสบการณ์โดยตรงของผู้ให้ข้อมูล และข้อมูลจากการถ่ายทอดจากผู้อื่นหรือจากการอ่านเอกสารประกอบ ดังนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน ผู้ศึกษาต้องรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องประกอบกับการรวบรวมข้อมูลอื่นๆ เพื่อนำมาประเมินและการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นเพื่อเข้าถึงข้อมูลนั้นได้มากขึ้น

6. ความไม่ต่อเนื่องของการเก็บข้อมูล การเข้าถึงข้อมูลน้อย ข้อมูลบางส่วนขาดความสมบูรณ์ เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องพื้นที่วิจัยที่อยู่ห่างไกล ไม่สามารถจะเดินทางไปสัมภาษณ์เพิ่มเติม หรือตรวจทานข้อมูลสัมภาษณ์ นอกจากนี้ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นคนสูงอายุ มีปัญหาด้านสุขภาพทำให้การเก็บข้อมูล ไม่สามารถเก็บได้ครบถ้วนในหลายประเด็น หรือบางครั้งก็เสียชีวิตหลังจากที่ให้สัมภาษณ์แล้ว เมื่อมีโอกาส ผู้วิจัยต้องตั้งคำถามให้รัดกุมมากกว่านี้ และพยายามเข้าถึงข้อมูลให้มากที่สุด

7. ปัญหาการขาดทักษะในการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งของการวิจัยด้านประวัติศาสตร์ เนื่องด้วยคณะวิจัยยังไม่มีประสบการณ์ในการวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูล จึงจำเป็นต้องมีผู้เชี่ยวชาญในการแนะนำ ประเมิน ตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการวิจัย

7.1.4 ด้านสภาพภูมิอากาศ

สำหรับสภาพภูมิอากาศที่แตกต่างกันมากในแต่ละฤดูกาลของจังหวัดแม่ฮ่องสอน สร้างปัญหาให้กับการทำงานในพื้นที่ เช่นการเก็บข้อมูลที่ผ่านมาอยู่ในฤดูฝนทำให้มีอุปสรรคในการเข้าถึงพื้นที่และสร้างปัญหาสุขภาพให้กับบุคลากรส่งผลกระทบต่อระยะเวลาการเก็บข้อมูลที่มีจำกัด และในฤดูหนาวมีสภาพอากาศแตกต่างกันอย่างชัดเจนแบบ ร้อนจัดหนาวจัดส่งผลต่อสุขภาพของทีมงานวิจัยและคนเฒ่าคนแก่ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักของการวิจัยด้วยเช่นเดียวกัน

7.1.5 ด้านท้องถิ่น

นอกจากนี้ยังพบว่าพื้นที่วิจัยบางแห่งเข้าถึงได้ยาก ซึ่งบางครั้งต้องมีการนัดหมายตามเวลาที่คนนำทางท้องถิ่นเป็นผู้กำหนด เช่น บ้านเมื่อน้อย อำเภอปาย ทำให้ต้องเพิ่มเวลาการเก็บข้อมูลในพื้นที่เหล่านั้นมากขึ้น ดังนั้นบางพื้นที่จึงยังไม่มีข้อมูลเพียงพอต่อการศึกษาและวิเคราะห์เชิงลึกในประเด็นต่างๆ

7.1.6 ด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรม

1. การถ่ายทอดเป็นกระบวนการที่จะต้องทำอย่างต่อเนื่อง เพื่อติดตามและตรวจสอบความรู้ความเข้าใจ ตลอดจนติดตามการดำเนินงานโดยชุมชน โครงการวิจัยที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวที่ผ่านมามีได้เน้นในเรื่อง

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของมัลลเทศก์ท้องถิ่นต่อนักท่องเที่ยว และประเมินผลหลังจากการอบรม ปัญหาที่คณะวิจัยพบ คือการขาดทักษะในการถ่ายทอดความรู้ และไม่มั่นใจเวลาที่พูดภาษาไทย ดังนั้นภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาอังกฤษ ก็ยากที่จะพัฒนาเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ ดังนั้นแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน อาจจะต้องเน้นในเรื่องการจัดทำเอกสาร โปสเตอร์สำหรับนักท่องเที่ยว เพื่อเป็นข้อมูลการเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ ฉะนั้นนักท่องเที่ยวทำหน้าที่เพียงคนนำไป และไม่จำเป็นต้องเป็นมัลลเทศก์

2. การจัดการมรดกวัฒนธรรมไม่สามารถจะทำได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดความยั่งยืนได้ หากไม่มีองค์ความรู้ที่ผ่านกระบวนการตรวจสอบความถูกต้อง และการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่จำเป็นต้องทำงานร่วมกันระหว่างคนในและนักวิจัยจากภายนอก เพราะข้อมูลบางสาขา เช่น โบราณคดี ที่ยากแก่ความเข้าใจและการตีความของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งจำเป็นต้องมีผู้มีความชำนาญเฉพาะสาขาจากภายนอกมาแลกเปลี่ยนแบ่งปันความรู้ในส่วนนี้ ส่วนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและมานุษยวิทยา ความรู้มีอยู่ในตัวของผู้รู้ภายในชุมชน แต่ขาดการรวบรวมสังเคราะห์และประมวลผลอย่างเป็นระบบ ทำให้ความรู้ท้องถิ่นกระจัดกระจาย ยากแก่ความเข้าใจ บางครั้งจึงไม่สามารถผลักดันให้หน่วยงานที่รับผิดชอบทางวัฒนธรรมตระหนักถึงคุณค่าของความรู้ในท้องถิ่น องค์กรใดหากมีการทำงานร่วมกัน นักวิจัยจากภายนอกสามารถจะเป็นตัวเชื่อมความรู้จากภายในร่วมกับทักษะเฉพาะสาขา จะทำให้การผลิตความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีความลุ่มลึกยิ่งขึ้น

3. การจัดเวทีแลกเปลี่ยนความเห็นกับชุมชนในเรื่องมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ชุมชนส่วนใหญ่ผ่านกระบวนการอบรมโดยรัฐ และองค์กรเอกชนบ่อยครั้ง แต่ปัญหาที่ชุมชนประสบคือ ไม่สามารถถอดความรู้ออกมาในรูปแบบของลายลักษณ์อักษรสำหรับการจัดแสดงข้อมูลหรือถ่ายทอดเป็นภาษาพูดสำหรับนักท่องเที่ยว จึงเป็นอุปสรรคภายในส่วนหนึ่งของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์เป็นเรื่องหนึ่งที่ชุมชนยังมีความรู้ค่อนข้างจำกัด ทำให้การท่องเที่ยวโดยชุมชนยังไม่ประสบผลเท่าที่ควร เพราะขาดเนื้อหาและมัลลเทศก์ที่มีความรู้เกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยว คณะวิจัยฯ จึงถือว่าเป็นหน้าที่ในการสนับสนุนชุมชนโดยการช่วยจัดทำข้อมูลจากความรู้ทางวิชาการที่ผลิตโดยโครงการ

4. การพัฒนาเส้นทางการเรียนรู้/การท่องเที่ยว ควรต้องเน้นจุดแข็งของพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะตัว อำเภอปายมีเสน่ห์ในเรื่องของวัฒนธรรม สภาพภูมิประเทศที่มีแอ่งที่ราบ ธรรมชาติ น้ำพุร้อน วัฒนธรรมสมัยใหม่ ดังนั้นการพัฒนาอาจจะต้องยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแต่ผลักดันให้เป็นเมืองศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว high end โดยกำหนดพื้นที่ของวัฒนธรรมสมัยใหม่ไม่ว่าจะเป็นแกลลอรี ร้านกาแฟ ร้านขายของที่ระลึก ผับ (ไม่ควรให้เกิดร้านสะดวกซื้อหรือร้านอาหารแถมด่วน เช่น แม็กโดนัลด์ คัดก็ พิชซ่าฮัทในพื้นที่อีก เพราะคนที่มาแสวงหาความสุขไม่ได้ต้องการกรุงเทพฯ 2 หรือเชียงใหม่ 2 เฉพาะในเขตตำบลเวียงใต้ ซึ่งมีวิถีชีวิตที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่รอบนอกพัฒนาเส้นทางที่ให้เลือกได้ตามความสนใจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของธรรมชาติ วัฒนธรรม ส่วนอำเภอปางมะผ้า มีเสน่ห์ในเรื่องของภูมิประเทศ วัฒนธรรมชนเผ่า และหลักฐานทางโบราณคดี การจัดการท่องเที่ยวสามารถจะจัดออกมาในแนวท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมปัจจุบัน-อดีต แบบผจญภัย อำเภอก็จะต้องมีแผนการท่องเที่ยวที่ควบคุมในเรื่องของการอนุรักษ์ธรรมชาติและวัฒนธรรม ส่วนอำเภอขุนยวม มีเสน่ห์ในเรื่องของวัฒนธรรมไทใหญ่และปกากะญอ ความเป็นบ้านเมืองชนบท และเหตุการณ์สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมทั้งภูมิประเทศของอำเภอขุนยวมให้ความรู้สึกถึงความสงบสุขและความอบอุ่นอารีของคนในชนบท ลักษณะเช่นนี้กำลังจะเริ่มสูญหายไปจากสังคมไทย ดังนั้นการจัดการท่องเที่ยวควรเน้นสร้างความรู้สึกลึบซาใจ การพักผ่อนและความรู้สึกสงบ เทศบาลควรเร่งจัดทำแผน

แม้บทบาทในการควบคุมการก่อสร้างอาคาร และวางแผนในการอนุรักษ์บ้านไม้ตามแนวถนนเส้นหลักของอำเภอ ซึ่งถือว่าเป็นเสน่ห์ของชุมชน และพัฒนาเส้นทางการเรียนรู้สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 อย่างเป็นระบบพร้อมนำเสนอข้อมูลที่ดี ท้ายสุดควรส่งเสริมพัฒนาของที่ระลึกของแต่ละอำเภอให้มีรูปแบบที่แตกต่างกัน เป็นเอกลักษณ์ที่หาไม่ได้จากอำเภออื่น ในส่วนนี้อาจจะขอความร่วมมือจากสถานศึกษาในเรื่องการออกแบบผลิตภัณฑ์ชุมชน

5. การทำกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้ระดับเยาวชนจำเป็นต้องมีการจัดและดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เพราะความสนใจของเยาวชนในวัยนี้มีอย่างหลากหลายและแปรเปลี่ยนได้ง่าย ประกอบกับกระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมให้สังคมและวัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลง ชุมชนและโครงการวิจัยจึงน่าจะร่วมกันดำเนินการปลูกสำนึกในเรื่องคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมที่ปรากฏเป็นหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และขนบธรรมเนียมประเพณี

7.1.7 ด้านการบริหารจัดการโครงการ

1. เนื่องจากมีการปรับเปลี่ยนทีมมานุษยวิทยา เพราะนักวิจัยทางด้านมานุษยวิทยาได้รับทุนกาญจนาภิเษกสำหรับการเรียนต่อระดับปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนทีมวิจัยทั้งหมด ดังนั้นการทำงานของทีมนานุษยวิทยาจึงทำได้เพียงสองเดือน (มีนาคม-เมษายน) การดำเนินการต่อเนื่องเริ่มต้นใหม่โดยการปรับเปลี่ยนให้นักวิจัยด้านการจัดการเข้ามาทำงานแทนในระหว่างเดือนมิถุนายน 2551-กรกฎาคม 2552 ให้ทีมวิจัยซึ่งเป็นนักโบราณคดีจำเป็นต้องเข้ามารับช่วงต่อ ต้องทบทวนและประมวลการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ และสังเคราะห์เบื้องต้นที่ผ่านมา เพื่อทำความเข้าใจและดำเนินต่อได้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วนตรงตามแผนการทำงานที่กำหนดไว้

2. นักวิจัยรุ่นใหม่ยังขาดพื้นฐานความรู้ทางแนวคิดทฤษฎีในสาขาที่ชำนาญและยังมีประสบการณ์ในการทำงานในสาขานี้ไม่มากนัก

3. ทีมนานุษยวิทยาและการจัดการชุมชนมีลักษณะการทำงานคู่ขนานกันระหว่าง 2 ลักษณะ คือการเก็บข้อมูลด้านมานุษยวิทยา และการจัดการชุมชนที่เน้นเรื่องกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากงานวิจัยสู่ชุมชนเจ้าของพื้นที่ ซึ่งบุคลากรผู้รับผิดชอบมีจำนวนไม่เพียงพอ จนบางครั้งต้องดึงบุคลากรจากทีมวิจัยด้านอื่น (โบราณคดี และประวัติศาสตร์) มาร่วมงาน จนเป็นเหตุให้การวิจัยด้านอื่นล่าช้าไม่เป็นไปตามกำหนด รวมทั้งทีมนานุษยวิทยาฯ เองอาจขาดข้อมูลชุมชนเชิงลึกของในหลายๆ พื้นที่

4. ช่วงสมัยที่ค้นคว้าวิจัยจำเป็นต้องมีผู้เชี่ยวชาญเฉพาะ ไม่ว่าจะเป็นนักโบราณคดี-ประวัติศาสตร์สมัยล้านนา/พม่า/ไทใหญ่/รัตนโกสินทร์/สงครามโลกครั้งที่ 2 แต่อุปสรรคที่สำคัญ คือประเทศไทยยังขาดผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเป็นประเด็นสำคัญที่ควรจะมีการพัฒนาและสร้างผู้เชี่ยวชาญอย่างเร่งด่วน

5. การทำงานในพื้นที่ห่างไกลทำให้ยากที่จะหาผู้ช่วยนักวิจัยที่จะอยู่ในพื้นที่เป็นระยะเวลานานได้ ประกอบกับความไม่มั่นคงในทางอาชีพทำให้ไม่มีนักโบราณคดีสนใจที่จะทำงานเป็นผู้ช่วยนักวิจัย ส่วนคนในท้องถิ่นเองก็ไม่สามารถประเมินหลักฐานทางโบราณคดี (โดยเฉพาะเรื่องการกำหนดอายุสมัย) ที่พบได้ และการทำงานสองพื้นที่ซึ่งห่างไกล ไม่สามารถปักหลักในการสำรวจในพื้นที่ใดในระยะยาวก็เป็นอุปสรรคสำหรับทีมงานในการดำเนินงาน ดังนั้นการขาดบุคลากรในการทำงานจึงเป็นอุปสรรคที่สำคัญ ทางทีมวิจัยก็แก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการจ้างนักโบราณคดีเป็นครั้งคราวไป

6. การแสวงหาบุคลากรท้องถิ่นที่จะมาเป็นผู้ช่วยนักวิจัยด้านโบราณคดีเป็นเรื่องที่เป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง เนื่องจากชาวบ้านมีอาชีพประจำที่จะต้องทำ อาจจะปลื้มได้มาช่วยบ้างเป็นครั้งคราวเช่นเป็นผู้นำทาง แต่ไม่สามารถจะร่วมทำงานได้นาน ประกอบกับทักษะในการทำงานภาคสนามเป็นเรื่องเฉพาะทางที่จะต้องผ่านการเรียนหรืออบรมมาก่อน ความสนใจต่องานด้านนี้เป็นเรื่องเฉพาะบุคคล ทางโครงการฯ เองก็พยายามจะแสวงหาคนในท้องถิ่นมาร่วมในการทำงาน เพื่อจะได้เป็นนักวิจัยท้องถิ่นในอนาคต แต่ก็ดูเหมือนว่าจะยากมาก จากเหตุผลที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น นอกจากนี้ นักโบราณคดีปัจจุบัน หรือนักศึกษาที่เพิ่งจบก็ไม่สนใจที่จะทำงานซึ่งอยู่ในพื้นที่ต่างจังหวัดที่ไกลเป็นระยะเวลาที่นาน และเงินเดือนที่ได้รับก็ไม่จูงใจให้มีคนมาทำงาน จึงเป็นปัญหาสำคัญในการสร้างนักวิจัยรุ่นใหม่ที่จะทำงานในพื้นที่ระยะยาว

7.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

7.2.1 การพัฒนาองค์ความรู้

1. ควรต้องศึกษาในระดับชุมชนหรือท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญกับระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่เชิงภูมิวัฒนธรรม และนิเวศวัฒนธรรม เพื่อสร้างความเข้าใจชุมชนแต่ละชุมชนให้ลึกซึ้งมากขึ้น เช่น ความสัมพันธ์ของชุมชนในกลุ่มน้ำต่างๆ บนฐานของเศรษฐกิจ หรือ การเมือง นอกจากนี้ยังต้องมีการวิจัยในระดับภูมิภาคเพื่อให้เข้าใจถึงเครือข่ายของชุมชนต่างๆ ที่ผูกโยงไว้ด้วยกัน

2. นโยบายของการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ จำเป็นที่จะต้องมีการวิจัยคู่ขนานที่แยกกันทำ คือการสร้างองค์ความรู้ที่ลุ่มลึกของเรื่องราว/หัวข้อที่วิจัย เน้นการแสวงหาความจริง เพราะเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการสร้างรากฐานทางปัญญาก่อนที่จะนำไปใช้ในการจัดการอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องหลักสูตร หรือการท่องเที่ยว ดังนั้นควรจะต้องสนับสนุนชุดงานวิจัยพื้นฐาน และงานวิจัยเชิงกระบวนการที่เน้นการสังเคราะห์ความรู้และนำไปสู่การปฏิบัติจริงโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีจากทุกภาคส่วน เพราะเมื่อเกิดปัญหาภายในชุมชนหรือสังคม ความรู้ทางวิชาการที่มีอยู่แล้วจะเป็นขุมทรัพย์ที่สำคัญสำหรับการนำไปใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม และการทำงานในพื้นที่ผู้วิจัยต้องมีความเป็นกลางเป็นสำคัญ

3. ผลการวิจัยทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ไร้พรมแดนชาติระหว่างประเทศไทยกับประเทศพม่า ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยปัจจุบัน การเคลื่อนย้ายไปมาของผู้คนมีตลอดเวลา ดังนั้นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแม่ฮ่องสอนและปัญหาที่เกิดขึ้นบริเวณชายแดน รวมทั้งปัญหาคนไร้สัญชาติ จำเป็นต้องขยายพรมแดนความรู้เชิงลึกในแง่การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างวัฒนธรรมสองฝั่งสาละวิน

4. จังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดที่เน้นจุดเด่นเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะไทใหญ่ แต่ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมกันนั้นมีอยู่น้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลด้านวัฒนธรรมประเพณี ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะรวบรวมและสืบสร้างประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ก่อนที่คนรุ่นแรกที่มีประสบการณ์และความทรงจำเกี่ยวกับที่มาของกลุ่มชาติพันธุ์จะล้มหายตายจากไป เพราะกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ไม่มีลายลักษณ์อักษร และวัฒนธรรมกำลังจะเปลี่ยนไปเพราะการท่องเที่ยวและการเข้าไปของคนภายนอก

7.2.2 การพัฒนาทรัพยากรบุคคล

1. การหาคนมาทำงานและอยู่ในพื้นที่ระยะยาว โครงการฯ อาจจะต้องสร้างแรงจูงใจในการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเงินเดือนหรือสวัสดิการ หรือการให้ทุนสนับสนุนการศึกษาต่อ เพื่อเป็นข้อผูกมัดให้ทำงานวิจัยให้กับโครงการอย่างเต็มที่ และพัฒนาตัวเองเพื่อสามารถจะเป็นนักวิจัยได้ในอนาคต อันจะเป็นการสร้างเครือข่ายการวิจัย
2. สกว. อาจจะต้องให้ทุนวิจัยการพัฒนาศักยภาพควบคู่กันไปกับงานวิจัยอื่นๆ โดยอาจจะทำในลักษณะการลือทุนปริญญาโท-เอก โดยให้ผู้รับทุนเป็นคนที่มาจากท้องถิ่น และทุนสนับสนุนตั้งแต่ระดับมัธยมจนถึงระดับปริญญาตรี-โท-เอก โดยมีข้อแม้ว่าจะต้องเขียนวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องภายในท้องถิ่น และต้องกลับมาทำงานในท้องถิ่นเช่นเดียวกับทุนของนักเรียนแพทย์ เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาภายใน ความเข้มแข็งของชุมชนก็จะค่อยๆ พัฒนาขึ้นตามลำดับ
3. การพัฒนานักวิชาการเฉพาะทางเป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะความรู้ในเชิงลึกจะเป็นเครื่องมือที่สำคัญสำหรับการแก้ปัญหาในเชิงกว้าง หากเน้นการทำงานวิจัยเชิงกว้าง แต่ขาดความลุ่มลึกของเนื้อหา งานก็จะใช้ประโยชน์ได้เฉพาะหน้าเท่านั้น

7.2.3 การจัดทำฐานข้อมูลงานวิจัยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

1. ควรมีฐานข้อมูลกลางภายในหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งของจังหวัดแม่ฮ่องสอนและเชื่อมโยงฐานข้อมูลของงานวิจัยที่เคยทำในจังหวัดแม่ฮ่องสอนเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นอย่างแท้จริง
2. ควรมีการประเมินสถานภาพและสังเคราะห์งานวิจัยในจังหวัดแม่ฮ่องสอนทั้งหมด เพื่อทำให้สามารถกำหนดแผนและนโยบายที่เป็นรูปธรรมและสามารถผลักดันได้อย่างจริงจังของการทำงานเชิงพื้นที่ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของนักวิจัยที่ทำงานในพื้นที่ โดยพิจารณาทั้งผลกระทบของงานวิจัยและปัญหาอุปสรรคในระหว่างการทำงาน ซึ่งถือว่าเป็นการถอดบทเรียนการวิจัยที่สำคัญ
3. ควรจะมีการพัฒนาและใช้ประโยชน์ข้อมูล เพื่อให้ชุมชนนั้นภาคภูมิใจในคุณค่าขององค์ความรู้นั้น โดยการนำไปพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การทำแผนที่ทางวัฒนธรรมเพื่อการจัดการองค์ความรู้ให้มีคุณค่าและยั่งยืนแก่ชุมชนมากที่สุด

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กุลธิดา สืบหล้า

2547 “สุดสาย ปายทาง” ใน **อนุสาร อสท.** 45.5 (ธันวาคม) : หน้า 80 – 92.

กุลธิดา สุวรรณานาถ

2549 “ล่องน้ำปาย เขื่อนชล ... เมืองสามหมอก” ใน **ถิ่น.** 23.10 (ตุลาคม) : หน้า 110 – 116

เกรียงไกร เกิดศิริ

2551 **ชุมชนกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ: อูษากเนย์.

โกศล กันธะรส

2542 “เมืองปาย: ชุมทางชาติพันธุ์ตั้งแต่อดีต” ใน **ภูมิปัญญาล้านนาในมิติวัฒนธรรม**, 2542, หน้า 183-202

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

2542 **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ.

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

2550 เอกสารเผยแพร่ “ชุมชนปายกับกระบวนการสร้างวาทกรรมการพัฒนาและการกำหนดชะตากรรมของตนเองในแนวทางสิทธิมนุษยชน”. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

ฐิติฤทธิ์ ชูชาติ

2545 รายงานการวิจัย พ่อค้าวัวต่าง ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2503). เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น.

เจดชาย ชมรัช

2541 **โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอขุนยวม.** เอกสารอัดสำเนา.

เจดศักดิ์ ตรีธาภิวัฒน์

2550 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 7: การสำรวจและการจัดทำข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์ทางโบราณคดี). เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ไชมอน การ์ดเนอร์, พินดา สิทธิสุนทร และวิไลวรรณ อนุสารสุนทร

2542 **ต้นไม้เมืองเหนือ คู่มือศึกษาพรรณไม้ยืนต้นในป่าภาคเหนือ.** กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

คณัฏ สัทธีเจริญ

- 2535 สารทางการศึกษาในกระบวนการส่งลงของชาวไทใหญ่ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ดวงใจ หล่อธนาวิชย์

- 2549 จากปางมะผ้าสู่ปาย: บนเส้นทางพัฒนาการท่องเที่ยว ใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง พลวัตทางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.
- 2550 รัฐ ทน ชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างไทยกับญี่ปุ่น. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดวงดาว สุวรรณรังสี

- 2537 “บทบรรณาธิการ อนุสาร อสท. ฉบับแนะนำแม่ฮ่องสอน” ใน อนุสาร อสท.,37.4 (พฤศจิกายน) : หน้า 3.

นิตยา ชำนาญป่า

- 2549 “ปาย... ขุนเขาและสายหมอก” ใน เที้ยวรอบโลก. 25.292 (ธันวาคม) : หน้า 116 – 118.

บัณฑิต ดันศิริ และคณะ

- 2533 แผนการใช้ที่ดินจังหวัดแม่ฮ่องสอน ปี2532. กรุงเทพฯ : กอวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน.

ปรีดา เกลิมเผ่า กอนันต์กุล

- 2546 “ทบทวนภูมิปัญญา ทำหยาความรู้” ใน ภูมิปัญญาไทย-ภูมิปัญญาเทศ. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

- 2551 “ทุนวัฒนธรรม: บทสำรวจองค์ความรู้เบื้องต้น แนวคิดทุนวัฒนธรรมในประเทศไทย” ใน วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี 4 (5).

ปรีชา ธรรมานนท์ และอุทิศ ภูอินทร์

- 2539 ป่าไม้กับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบญ.

พัฒนา กิตติอาษา

- 2546 มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์โหยหาอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: แปลนพริ้นติ้งจำกัด.

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์

- 2549ก “เจ้าปู่ฮ้อยสามหรือแสนธานีพิทักษ์: จากบุคคลในประวัติศาสตร์สู่ผู้นำในตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 27 ฉบับที่ 7 พฤษภาคม: หน้า124-135.
- 2550 การสร้างภาพลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ “ชาวเขา”ในสังคมไทยระหว่างทศวรรษที่ 24-20 ถึงทศวรรษที่ 2520. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาคภูมิ น้อยวัฒน์

2550 “10 สุดยอดแหล่งท่องเที่ยวไทยในดวงใจ” ใน อนุสาร อสท. 48.4 (พฤศจิกายน) : หน้า 42 –60.

ยศ สันตสมบัติ และคณะ

2542 การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร.
เอกสารโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพใน
ประเทศไทย (โครงการ BRT)

รัศมี ชูทรงเดช

2547 โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. นครปฐม: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

2549 งานฉบับสมบูรณ์โครงการวิจัยระยะสั้น เรื่องการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการฟื้นฟู
อนุรักษ์ และจัดการสืบสานทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนในอำเภอป่า
จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

2551 คู่มือการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด และเพิงผาบ้านไร่ อำเภอปางมะผ้า จังหวัด
แม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: เอราวันการพิมพ์.

2551 มาจาก(คนละ) ฟากฟ้าของเพิงผา ผู้การทลายเส้นแบ่งของวิถีวิทยาทางโบราณคดี วลีใน
มานุษยวิทยา และมายาในศิลปกรรม. สู่จิตต์เนื่องในงานเปิดนิทรรศการศิลปะมาจาก(คนละ)
ฟากฟ้า ณ อาคารตึกใต้ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอศิลป์ ถนนเจ้าฟ้า กรุงเทพฯ ระหว่างวันที่
13-30 มิถุนายน 2551.

รัศมี ชูทรงเดช และคณะ

2546 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัด
แม่ฮ่องสอน (เล่มที่ 3: การสำรวจทางโบราณคดี). เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย

2550 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัด
แม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 2: ด้านโบราณคดี). เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย.

2552 เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เรื่องการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่าง
ยั่งยืนในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เสนอต่อสำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.

ราชศักดิ์ นิลศิริ

2551 “กะฮัน ...อาณาจักรแห่งห้วงสีทอง” ใน National Geographic ฉบับภาษาไทย เดือนเมษายน,
หน้า 38-57.

วิวรรณ แสงจันทร์

2537 “เมืองน้อย ข้อมูลจากตำนานและหลักฐานทางโบราณคดี.” เมืองโบราณ. ปีที่20 ฉบับที่ 1,
หน้า 64-67.

ศิริลักษณ์ กันทาศรี

- 2549 “โบราณคดีแนวระนาบ: กระบวนการเรียนรู้ระหว่างนักโบราณคดีกับชุมชนบนพื้นที่สูง”. พลวัตทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง ในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน: งานวิจัยบูรณาการโบราณคดีเชิงพื้นที่แบบครบวงจร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

- 2524 ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากร พ.ศ. 2523 ของอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน.

สภาวัฒนธรรมอำเภอปาย

- 2548 โครงการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน.

ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล

- 2551 ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.

สาธิต ไพรชาญจิตร์

- 2547 การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน: แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากนาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สำนักงานจังหวัดแม่ฮ่องสอน

- 2538 โครงการศึกษาเพื่อพัฒนาและอนุรักษ์ถ้ำ กิ่งอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เอกสารอัดสำเนา.

สำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน

- 2549 ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน. เชียงใหม่: เจริญวัฒนาการพิมพ์.

สิทธิพงษ์ ดิลกวนิช และคณะ

- 2543 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการสำรวจและการจัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ศิริพร สมบูรณ์บุรณะ

- 2546 “กระบวนการรื้อฟื้น มรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการดำเนินชีวิตของชุมชนมอญ อำเภอสามโคก ปทุมธานี” ใน มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์โหยหาอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: แปลนพรีนติ้ง, หน้า 89-137.

สุทัศน์ กันทะมา

- 2541 การคงอยู่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทยใหญ่. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา นอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ

- 2540 วิเคราะห์คติชาวบ้านไต: กรณีศึกษาชาวบ้านไต อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน. แม่ฮ่องสอน: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนฮ่องสอนศึกษา.
- 2541 โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธ์ภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน. เอกสารอัดสำเนา.

สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ และคณะ

- 2538 คำขอ: เครื่องประกอบการส่งวิญญาณและเซ่นให้ไปสู่ภพที่ดีกว่า. แม่ฮ่องสอน : โครงการศึกษาและวิจัยวัฒนธรรม ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนห้องสอนศึกษา.
- 2539 การศึกษาวิจัยทางวัฒนธรรมเรื่องประเพณีไต่ที่เปลี่ยนแปลง กรณีศึกษา ปอยส่างลอง. แม่ฮ่องสอน : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนห้องสอนศึกษา.
- 2540 สถาปัตยกรรมไต่บ้านวัดจังหวัดแม่ฮ่องสอน. แม่ฮ่องสอน : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนห้องสอนศึกษา.

สุรศักดิ์ ศรีคำอาจ

- 2526 การวิเคราะห์กลุ่มพระพุทธรูปที่ได้จากโบราณสถานร้างในเขตอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน. ใน ศิลปากร 27 : 4 (กันยายน) หน้า 82-91.

ห้างหุ้นส่วนเหมอกรีน

- 2543 รายงานการขุดค้นตามโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เอกสารถ่ายสำเนา.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดแม่ฮ่องสอน

- 2528 ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดแม่ฮ่องสอน. มปป.

อมรรัตน์ กานต์ธัญลักษณ์

- 2549 รูปแบบและลักษณะทางดนตรีของเฮตกวามชาวไท จังหวัดแม่ฮ่องสอน (Musical forms and characteristics of Hetkwam songs of Tai people in Mae Hong Son province, Thailand), วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ดนตรี) มหาวิทยาลัยมหิดล.

อรรณพ คูหเจริญ

- 2535 ปาเชตร้อน. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

อารยะ ภูสาหัส และคณะ

- 2547 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำสาละวิน-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. เอกสารอัดสำเนา

อารักษ์ สังหิตกุล

- 2544 กรมศิลปากรกับการบริหารจัดการทรัพยากรศิลปวัฒนธรรม อดีต ปัจจุบันและอนาคต.

อุดมลักษณ์ สุนทรกุล

- 2542 การศึกษาชาติพันธุ์วิทยาทางโบราณคดี: ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนบนที่สูงในเขต อ. ปางมะผ้า จ. แม่ฮ่องสอน. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- 2550 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 6: การศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดี). เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อุดร วงศ์ทับทิมและคณะ

- 2543 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์: โครงการ “ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ธิ อำเภอป่าปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน”. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อันส์ เพนซ์

- 2519 “ศิลปจารึกวัดศรีเกิด อำเภอป่าปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2032-2033”, ใน ศิลปากร, เล่มที่ 19(6 มีนาคม 2519), หน้า 72-76.

ภาษาอังกฤษ

Bronson, B. & J. White

- 1992 Radiocarbon and Chronology in Southeast Asia. In **Old World Archaeology Part I**, edited by R. W. Ehrich. Chicago: University of Chicago Press, pp. 491-305.

Cleere, H.

- 1995 Cultural heritage as world heritage. **Conservation and Management of Archaeological Sites, 1.**

Crumley, C.

- 2002 “Reading the land: the archaeology of settlement and land use”. In P. N. Peregrine, C.R. Ember and M.Ember (ed.), **Archaeology: Original Readings in Method and Practice**. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.,pp.298-316.

Gorman, C. F.

- 1970 **Prehistoric Research in North Thailand: A Culture-Chronographic Sequence from the Late Pleistocene to the Early Recent Period**, Unpublished Ph.D. Dissertation , Department of Anthropology, University of Hawaii.

Green,T.J.

- 2006 “Cultural Resource Management”. in **Handbook of Archaeological Theories**. edited by R.A. Bentley, H.D.G.ledge: London and NewYork.

Higham, C. F. & R. Thosarat

- 1996 **Prehistoric Thailand**. Bangkok:River Books.

Knapp, A.B. and W. Ashmore

- 1999 Archaeological landscapes: constructed, conceptualized, ideational. In W. Ashmore and A.B.Knapp (ed.), **Archaeologies of Landscape**, Oxford: Blackwell, pp.1-32.

Renfrew, C. and P. Bahn

- 2004 **Archaeology**. Fourth edition. London: Thames & Hudson.

Skeates, R.

- 2000 **Debating the Archaeology Heritage**. Redwood Books Ltd., Trowbridge.

Smith, L.

2006 **Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage.** Routledge: London and New York.

Tilley, C.

1994 **A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments.** Oxford: Berg.

Wilkinson, T.J.

2006 The archaeology of landscape. In J. Bintliff (ed.), **A Companion to Archaeology.** Malden: Blackwell.

เว็บไซต์

สำนักพัฒนาชุมชนอำเภอป่า, <http://cddweb.cdd.go.th/pai/>, 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551.

สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอปางมะผ้า, <http://cddweb.cdd.go.th/pangmapha/>, 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551

สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอขุนยวม, <http://cddweb.cdd.go.th/Khunyuam/history.htm>, 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551